

acrt

Pověsti i zemljopisa

za

niže gimnazije.

Treći dio:

Novi věk.

Valja svezan 50 novčićah.

U Beču.
U c. kr. nakladi školskih knjigah.
1872.

Knjigah za škole, izdatih u c. kr. nakladi školskih knjigah, nije slobodno prodavati skuplje nego u cěne, naznačene na naslovnom listu.

Nacrt

Pověsti i zemljopisa

za

niže gimnazije.

Treći dio:

Novi věk.

U Beču.

U c. kr. nakladi školskih knjigah.

1872.

Novi věk.

Uvod.

Na izmaku petnaestoga i na početku šestnaestoga věka pojavi se mnogo velevažnih dogadjajah, koji su vanjski i nutarnji život europejskih narodah stranom proměnili, stranom pako posve preinačili. Ovamo idu slědeće zgode:

1) *Turci održaše pobědu nad byzantinskim carstvom* (1453), te postadoše na dugo opasnimi susědi jugoiztočne Europe.

2) Bojni poslovi dobiše sasvim drugo lice, a to zato, što se je *pušćani prah* sve više upotrebljivao i što su se ustrojivale stalne vojske (najprije u Francuzkoj).

Već u trinaestom stolětju upotrebljavahu ljudi barut u raznih europejskih zemljah, a poraba topovah i pušakah, kojimi su se Arapi već početkom XIII. věka u Španjolskoj služili, preseli se odavle u Flandriju; zatim se naučiše od njih barut priredjivati i rabiti Englezi, kadno su kao njihovi saveznici bojak bili protiva Francuzkoj. Hrabrost i junačtvo pojedinih ljudih izgubi tim, mnogo od svoje cěne; isto tako i konjaničtvo izgubi svoju pretežnu silu; usuprot pako dobi pěšačtvo častno město, a uzimani su u pěšake većinom žitelji gradovah.

Budući da su od sada imale gomile vojnikah odlučivati bitke, s toga je valjalo utemeljiti stalne vojske (a to je učinjeno najprije u Francuzkoj za Karla VII.), da se poredku priuče i uvěžbaju,

naročito u tom, kako treba puškom baratati. Pošto je Francuzka uvela bila stalnu vojsku, nije ino preostalo niti drugim državam, ako nisu htěle da za njom zaostanu, nego su i one morale to isto učiniti.

3) Medju pomenute važne pojave broji se takodjer *tiskarstvo*, koje se je u brzo širom razširilo. Zatim

4) *Preporodjenje umětnostih i znanostih*, i to a) stranom *jezikoslovnih*, koje su najvećma probudili pred turskom surovosti ponajviše u Italiju běgajući grčki učenjaci, stranom b) *prirodnih*, koje su pravo rekuć tekar sada ozelenile. Jednim i drugim pako bijaše tiskarstvo glavnom polugom i promicalom.

5) Odkrita *je nova strana světa*, kao što i *morski put* u iztočnu Indiju, a uslěd toga se pretvori světovna trgovina iz kopne u morsku, te dospě u ruke onim pokrajinam, koje leže na atlantskom oceanu, dočim su ju do sele těrali narodi i države na sredozemnom moru.

6) *Veliki crkveni razdor*, koji se je skoro preko svih srednjih i zapadnih europejskih državah razgranio.

Prva doba.

Od odkritja Amerike do westfalskoga mira 1492—1648.

§. 1.

Zemljopisni pregled Europe u dobi reformacije.

1) *Portugalska* se diže na vrhunac svoje vanjske sile: imaše bo osim glavne zemlje još ovostranu i onostranu Algarbiju, zatim u Aziji znatnije luke i otoke uzduž obalah perzijskih i indijskih, a u južnoj Americi Braziliju.

2) U *Španjolskoj* běhu sjedinjene kastilska i arragonska kruna (na koju je potonju spadala još Sicilija i Sardinija); k tomu běše osvojena Granada (1492), Napulj (1504), Oran s vrhovničtvom nad Berberskom od medje Maroka do velike Syrte (od 1509) i kraljevina Navarska (1512); nadalje zauzeše Španjolci u Americi one zemlje, što su bile odkrite (osim Brazilije), te spraviše pod svoju vlast i Milansku vojvodovinu (1540.).

Poslě, pošto se je bio Karlo I. (V.) odrekao vlade běše još više toga dodano, naime Nizozemska s Luxemburgom i grofovija Burgundska (Franche-Comtè). Medjutim běhu Turci Španjolcem oteli ponajveću stranu onih zemaljah, što su ih imali na sěvernoj obali Afrike.

3) ***Francuzka*** ote němačkoj državi tri lotrinžke biskupije: Metz, Toul i Verdun (1552).

4) U *Němačkoj* držaše *habsburžka kuća* carsko dostojanstvo tako rekuć naslědnim načinom. Ona imaše pod svojom neposrednom vlaštju od němačke države cělo tako zvano austrijsko okružje i tako zvanu prednju Austriju na gornjoj Rajni i u Švabskoj; zatim pako dobi još dvě krune, česku naime i ugarsku.

Ugarske države medjutim nedobi odmah cěle: jer su něšto držali vojvode erdeljski a něšto su Turci osvojili, koji su i od hrvatske zemlje něke strane pod svoje gospodstvo spravili.

5) *Švajcarska* se oddruži od němačke države, te se poveća za 5 kantonah (Solothurn, Schaffhausen, Basel, Appenzell, Freiburg).

6) *Italija*, osobito pako gornja, bijaše i sada poděljena na više različitih oblastih. U gornjoj naime Italiji imamo: (neodvisne) vojvodovine: *Savoyu* s Nizzom i Piemontom, *Modenu* i *Mantovu* (s Montferratom), zatim dvě republike: *Genovu* (s Korsikom) i *Mletke*. Ova potonja republika držaše sěvero-iztočnu gornju Italiju (do Bergama i Brescije), zatim dio Istre, dio primorske Dalmacije sa susědnimi otoci i dio Albanije, napokon jonske otoke, Kandiju i Cypar. Srednja Italija bijaše poděljena na vojvodovinu *Toskansku*, republiku *Luku* i *crkvenu državu*. Na Španjolsku spadaše od Italije Sicilija i Sardinija, Napulj, a kašnje i Milan.

7) *Englezka* s *Irskom* i normanskimi otoci (do 1558 i Calais).

8) *Škotska* (1603 s Englezkom sjedinjena).

9) *Skandinavija* se razpada uslěd razspa Calmarske unije na dvě države: a. *Dansku* s Norvežkom, južnom Švedskom, Gothlandom i Islandom; b) *Švedsku* s Finskom.

10) *Iztočnu Prusku* dobi kao světovnu vojvodovinu kuća Hohenzollernska, al pod poljskim vrhovničtvom.

11) U *Livonskoj*, *Kuronskoj* i *Estonskoj* vladaše red mačevni (Schwertorden).

12) *Poljska* s *Litvom* i *zapadnom Pruskom* bijaše ponajglavnija država iztočne Europe, a protezaše se od baltičkoga do crnoga mora.

13) U *Ruskoj* se držaše od tatarskih oblastih još jedini krimski khanat.

14) *Osmansko carstvo* postiže u drugoj polovici XVI. věka svoje najvaće prostranstvo. U Aziji razprostrani ono svoju vlast do perzijskoga zalěva; u Africi dobi i Egipat i Berbersku; a u Europi osvoji ne samo ponajveći dio grčkoga poluotoka, nego još dobi pod svoje okrilje Moldavu, Vlašku, Erdelj i dio Ugarske, a nešto od Ugarske i od naše domovine spravi upravo pod svoje neposredno gospodstvo.

§. 2.

Europejci odkrivaju i osvajaju nepoznate do sada preděle světa i osnivaju naselbine u tih zemljah.

Da se slobodnim talijanskim državam, imenito pako Mletčanom otme trgovina s iztočnom Indijom, nastojahu i Španjolci i Portugizi oko toga, da pronadju morski put u Indiju; nu taj put tražeći udariše svaki od njih svojim pravcem, Spanjolci naime zapadnim, a Portugizi iztočnim.

1. *Odkritja i osvojenja Španjolacah.*

a) Već oko g. 1000 odkriše Normanni, ploveć iz Grönlanda iztočnu obalu sěverne Amerike, te još u XIV. věku bijaše něko obćenje izmedju Grönlanda i amerikanskoga „Winlanda“. Nu pri svem tom nedozna ništa o tom novom kopnu *Kristof Kolumbo* (inače Kolon,

rodom iz Genove), kada se je bavio u Islandiji; a niti nebijaše njegovom naměrom, da to kopno traži, već on mišljaše na to, nebi li ploveć prama zapadu našao put u Indiju. U Genovi nenadje on nikakve podpore za izvedenje svoje osnove; pak kada je nije našao niti kod Portugizah, koji su inače veoma bili oduševljeni za slične podhvate, obrati se na španjolski dvor; ali i tu moraše čekati više godinah; medjutim napokon ipak dobi podporu od kastilske kraljice Izabelle (baš onda, kada je Granada pala). Kraljica mu obeća lěpih darovah i imenova ga podkraljem svih onih zemaljah i otokah, koje bi mu pošlo za rukom odkriti. Na to se odtisne Kolumbo sa 3 brodića (3. kolovoza) 1492 iz andalužke luke Palosa, te nakon veoma opasna i pogibeljna putovanja izkrca se (12. listopada) na otoku *Guanahani*, komu je naděnuo ime „*S. Salvador*," a malo zatim odkrije jošte dva otoka: *Kubu* i *Haiti*. Na svom drugom putovanju (1493—96) odkrije više manjih *Antillah* i *Jamaiku* a na tretjem (1498—1500) otok „Trinidad", zatim kopno na uštju Orinoka. Medjutim bude Kolumbo kod kraljevskoga dvora ocrnjen, te ga vitez Franjo Bovadilla, koji je za njim bio u potěru poslan, okovana natrag odpravi u Španjolsku. Kad su ga pustili na slobodu, dade se on jošte i na četvrto putovanje (1502—1504), na kojem je badava tražio, kako li bi se moglo preploviti u južno more.

On umre s boli nada tolikom nezahvalnosti, koju je morao izkusiti, te ga pokopaju u Vallidolidu (1506) skupa s njegovimi verigami.

Novu stranu zemlje, što se je odkrila, prozvaše Amerikom po imenu Florentinca *Ameriga Vespucci*, koji je bio odkrio znatnu stranu primorske južne Amerike.

b) *Ferdinando Cortez* dade se s otoka Kube na daljnji put, te se izkrca god. 1519 na *mexikanskom* zemljištu, kojim je tada Montezuma vladao; prodre zatim

bez svakoga odpora u glavni grad i uhvati istoga kralja. Nu Španjolci do skora omrze Mexikancem svojim okrutnim postupanjem, te zato, kada se je bio Cortez iz grada za čas udaljio, da svomu naslědniku Narvaezu u susrět podje, ustanu Mexikanci na noge. Vrativši se Cortez, naidje na znatan odpor, doskora ipak svlada iznova glavni grad, na što su se i pokrajine pokorile skoro bez ikakove zapreke. K tomu, što se je sve imalo, pripoji jošte Cortez i Guatimalu. Karlo V. imenova ga naměstnikom cěle ove državе, koju je on nazvao imenom „*Nove Španjolske*". Cortez je već radio i oko osnove, kako da odavde nadje put u iztočnu Indiju; ali Karlo V. nije mogao gledati mirnim okom toliku moć svoga naměstnika, s toga poděli njegovu vlast tako, da je u njegovih rukuh ostalo samo upravljanje bojnih poslovah u Novoj Španjolskoj. Pošto je Cortez g. 1536, odkrio jošte poluotok *Kaliforniju*, povrati se u Španjolsku, gdě je i umro (u Sevilli 1547.), ogorčen nezahvalnošću svoga gospodara.

c) Stojeći isto doba u španjolskoj službi Portugiz, *Ferdinando Magelan*, nadje medjutim g. 1520, ulaz u južno more, i to morskim těsnom (koje je po njem prozvano Magelanova cesta). To more nazva on tihim oceanom. Malo zatim izgubi Magelan glavu na někom izmedju filipinskih otokah, te tako samo njegova momčad rěši veliku njegovu zadaću, oplovi naime prvi put svět.

d) *Balboa* zagleda prvi (1513) južno more, a *Franjo Pizarro* odkri s Paname i osvoji zlatom bogati *Peru*; razpra medju bratjom (Huaskarom i Atahualpom) dodje mu pri tom u dobar čas i pospěši njegov podhvat. Pizarro položi nakon toga temelj novomu glavnomu gradu, koji je kašnje „Lima" nazvan, a njegov drug Almagro predobi *Chile*.

Sva korist, što su ju Španjolci izprva tražili i crpili iz spomenutih osvojenih državah, sastojaše u dragocěnih kovovih. U tu svrhu

pomnožavahu sve većma i većma rudarske naselbine, a pošto je bio uzeo plemeniti Las Casas braniti prirodna prava domaćih Indijanacah, nastojahu oko rudah većinom kupljeni afrikanski crnci. Naselbine mogahu odpravljati svoje dragocěnosti samo u Španjolsku, i samo odatle dobivahu europejske proizvode.

2. *Odkritja i naselbine Portugizah.*

Pošto je bio već Bart. Diaz odkrio rt dobre nade (1486), pukuša na novo kralj Emanuel Veliki doprěti po moru do iztočne Indije. I zbilja takov morski novi put nadje *Vasco di Gama*, koji se je g. 1498 u Calicutu na malabarskoj obali izkrcaō. Portugizi sklopiše saveze s malimi knezovi na tih stranah, uslěd kojih su ovi priznali vrhovnu vlast portugizkoga kralja. Podkralji Franjo Almeida i *Alfonz Albuquerque* (1509—1515) utvrdiše većma mudrim postupanjem s indijskimi knezovi i narodi nego li oružjem portugizko gospodstvo u južnoj Aziji od Ormusa do poluotoka Malake. Za veće ošeguranje toga gospodstva utemelji Albuquerque niz utvrdjenih městah i trgovačkih naselbinah, kojim je središte bilo u *Goi.* Za naslědnikah podkralja Albuquerque-a běše kušano, da se dodje u savez s Chinom, a Japan běše (preko Isusovacah) barem dělomice s Isusovom věrom upoznat. Odkako je bila Portugalska sa Španjolskom sjedinjena, dospěše portugalska posědovanja u Indiji ponajvećom stranom sve po malo u ruke Holandezah, koji su Portugize takodjer iz Japana sasvim iztisnuli. — Putujući *Kabral* u iztočnu Indiju svrne nehotice desnom stranom, i tom prigodom slučajno odkrije *Braziliju* (1500), koja je medjutim istom kašnje (oko 1550) dobila naselbinah.

Naselbine i osvojenja holandezkih družtvah (compagnijah). Odkako su Španjolci zavladali Portugalijom (1580) i uslěd toga takodjer portugizkimi naselbinami,

zabrane oni Holandezom, koji su se bili izbavili njihova gospodstva, da nesmiju više těrati trgovinu s indijskom robom, što se je u Lizabon dovažala. S toga nepreostade Holandezom ino, nego da kušaju doći do same Indije. To čineći uklanjahu se oni medjutim iz prva portugizkim naselbinam, te se obratjahu prama sundajskim otokom. Nizozemski stališi poděliše *iztočno-indijskoj kampagniji* (1602) ne samo monopol indijske trgovine, već joj dadoše takodjer vladarsko pravo nad svimi budućimi naselbinami i stečevinami u Indiji. Batavija postade stolicom vrhovnoga glavara i središtem indijske trgovine s Europom. Do skora izagnaše Holandezi Portugize takodjer iz indijskoga mora, oteše im Malukke, Malaku, Ceylon, Celebes, protěraše ih iz Japana, oduzeše im napokon najvažnija města na malabarskoj i Koromandelskoj obali. Isto tako běše i za *zapadno indijsku trgovinu* povlaštjena jedna kompagnija.

4) Mletčanin Gabotto (Cabot-otac, pak sin), stojeći u *englezkoj* službi, ponovi staro-normanska odkritja i dodje na iztočnu obalu sěverne Amerike. Nu zaman kušahu Englezi, da dopru do Indije sěvernim pravcem, budi sěverozapadnim, ili sěveroiztočnim. — Kraljica Elizabeta poděli (1600) družtvu londonskih trgovacah izključivo pravo za iztočno-indijsku trgovinu. Ovo družtvo utemelji više naselbinah na Malabaru i Karomandelu, kašnje takodjer na indijskih otocih. Skoro poslě toga uzeše druga dva englezka družtva naseljivati sěveroamerikanske obale, dočim su se

5) *Francuzi* nakon raznih bezuspěšnih pokusah u Akadiji (ili Novoj Škotskoj) i u Kanadi širili.

§. 3.

Crkveni razdor (reformacija).

1. *U Němačkoj.*

Najbliži povod velikomu crkvenomu razdoru u Němačkoj dade dominikanac *Ivan Tetzel*, kao navěstitelj proštenja, što ga je bio razpisao papa Leo X., da uzmogne završiti gradnju crkve sv. Petra u Rimu. Proti Tetzelu ustane *Dr. Martin Luther* (rodjen u Eislebenu g. 1483, redovnik augustinac i učitelj bogoslovja na novoutemeljenom vittemberžkom sveučilištu), pribije na gradskoj crkvi u Vittembergu 95 točakah (thesah), koje je uzeo javno braniti i dokazivati, revnujuć osobito proti nedostojnu i pretěranu preporučivanju proštenja.

Papa ga na to pozove, da se (za 60 danah) u Rim stavi na odgovor. Na posredovanje ipak saskoga izbornika Fridrika Mudroga i vittemberžkoga sveučilišta dozvoli papa, da tu čitavu stvar rěši papinski punomoćnik, kardinal Gajetan, na němačkom saboru, koji se je isto doba držao u Augsburgu. Nu Luther se nehtěde pokoriti i bezuvětno opozvati svoja tvrdjenja, a tako isto ostade bez uspěha i učena prepirka, što se je medju njim i ingolstadtskim učiteljem bogoslovja D-rom Eckom zametnula u Lipskom. Luther se dapače u svojih pismih sve to većma udaljivaše od naukah katoličke crkve i uslěd toga stigne sada na Eckov predlog papinska bulla, koja 41nu točku u Lutherovih spisih, kao krivověrnu odsudjuje, i prěti mu crkvenim prokletstvom, ako za 60 danah svoga nauka neopozove. Tu bullu spali Luther pred vittemberžkimi vrati (Elster-Thor) 10. prosinca 1520, a na to bude prokletstvom udaren, i on i njegovi slědbenici.

Kada je Karlo V. prvi svoj sabor držao u Wormsu (1521), pozove i Luthera uz provodno pismo osobne sěgurnosti; nu on nehtěde ni tu opozvati svoje nauke, s toga bude lišen svih provah. Medjutim ova osuda běše proglašena tako zvanim *wormskim ediktom* tekar onda, kad je on već u Wartburg kod Eisenacha prispio, gdě se je zatim bavio prevadjanjem svetoga pisma na němački jezik. Lutherovi novi nauci, koje je takodjer Filip Melanchton branio, stupe do skora u život, najprije u izbornoj kneževini saskoj, zatim u Heskoj i u Pruskoj, gdě je veliki meštar němačkoga reda Albrecht Brandenburžki koga je sam Luther predobio na svoju ruku, pretvorio svoju zemlju (iztočnu Prusku) u světovnu kneževinu s privoljenjem svoga feudalnoga gospodara — poljskoga kralja.

Isto vrěme pobune se seljaci u Švabskoj i na Rajni, koji su samo težkom mukom podnosili razne nove namete i poreze. Lutherove rěči o evangjeoskoj slobodi krivo razuměvši zahtěvahu oni (u tako zvanih 12 članakah), da im bude slobodno lov loviti, ribariti, da im bude prosta drvarina, da se ukine nevoljničtvo i svi noviji tereti, da si izabiru propovědnike itd. Buduć da se nije zadovoljilo tomu njihovu zahtěvanju, porodi se odatle *seljački boj g.* 1525, koji se je uz strašno plěnjenje i haranje na brzo iz Švabske preselio i razplodio po ranjskih pokrajinah i po Franačkoj. Seljaci prisile pojedine plemiće, da zadovolje zahtěvanju svojih podanikah. Nu doskora dignu knezovi proti njim dobro uredjenu vojničku silu, te raztěraju neuvěžbane seljačke čopore, premda su im na čelu bili hrabri takodjer vitezovi, kao Götz iz Berlichingena sa željeznom rukom, koji su se na to dali stranom pod silu, stranom i dobre volje.

Isto se tako uduši *pučki ustanak u Duringiji* (Thüringen), koji je bio podigao zanešeni anabaptista Toma Münzer. On uze pomoću

puka svu vlast nad gradom Mühlhausenom u svoje ruke, zatim stade plieniti samostane i propovědati slobodu i jednakost, uzdržavanje sirotah na trošak bogatijih ljudih, i zajednicu svih dobarah. Obližnji knezovi, kojim je odatle pogibelj najvećma grozila (vojvode saski i braunšvečžki, zatim heski langraf Filip), razbiše kod *Frankenhausena* u višu pomoć uzdajuće se ustaše a kolovodje im (medju njimi takodjer Münzer) uhvatiše i smaknuše (1525).

Carev brat Ferdinand sazove sabor u Speier 1529 stranom poradi pomoći protiva Turkom, koji su bili iznova vojnu na krštjane započeli, stranom pako zato, da barma privremeno uredi i umiri věrske razpre. Buduć da je bio na tom saboru wormski edikt potvrdjen i svako novotarenje u crkvenih i nabožnih poslovih zabranjeno do budućega crkvenoga sabora, komu pravo pripada takove stvari rěšavati, s toga uložiše proti tomu slědbenici novih naukah svoju protestaciju iliti prosvěd i odtud dodje kašnje njihovo ime „*protestanti*“; pa kada je car slědeće odmah godine (1530) sazvao sabor u Augsburg, da mu bude brat Ferdinand izabran rimskim kraljem (te da se tako utvrdi carsko dostojanstvo u habsburžkoj kući), htěde on ujedno utaložiti i smiriti věrske razpre; protestantski stališi predadu tom prilikom na pismu svoju věroizpověst, naime Melanchtonom sastavljeno tako zvano *augsburžko izpovědanje* ili confessiju (25. lipnja) 1530. Svi pokusi, da se povrati jedinstvo u věri, ostadoše bez uspěha, te na to izadje carska zapověd (Reichsabschied nazvana), kojom se nalaže, da se sve novote u věri dokinu i da se svi do budućega crkvenoga sabora vratiti imadu ka katoličkoj věri, obredom i običajem. Protestantski medjutim knezovi i državni gradovi sklope savez u *Šmalkadenu* 1531, i njim se obvežu na uzajemnu podporu proti državnomu komornomu sudu, koji je već bio dělovati počeo, a caru uzkrate svaku pomoć protiva Turkom. To bijaše uzrokom, da je car u *věrozakonskom miru u Nürnbergu* 1532 prijašnju

svoju augsburžku odluku opozvao i ustanovio, da do prvoga crkvenoga, ili državnoga sabora ima vladati obći mir i sloga medju carem i stališi.

Nije dugo vrěme postojalo, kad al opet *anabaptiste* naruše mir. Ova slědba, koja je zabacivala krštjenje děce, porodi se jošte na početku reformacije, nu činjaše se, kao da je smrtju Tome Münzera posve uništena, kad na jedan put i opet i to grozovitim načinom podigne glavu u Münsteru. Něki prorok te slědbe, pekar na ime Ivan Mattys iz Harlema, dodje sa svojim najrevnijim apoštolom Ivanom Bockelsohnom (prije krojačem, kašnje krčmarom i pěsnikom) iz Leidena u Münster (1534), te pomoćju svojih mnogobrojnih slědbenikah protěraju gradske činovnike i uzmu neograničeno upravljati gradom, koji je sada postao pozorištem nečuvenih opačinah i sramote. Pošto je Mathys poginuo prigodom něke směle provale iz grada koji je biskup obsědao, bude Bockelsohn proglašen kraljem toga „novoga Siona". Biskup predobije napokon pomoći susědnih knezovah gladom izmoreni grad, Bokelsohn sa svojimi pomoćnici Knipperdollingom i Krechtingom bude smaknut a katolička věra zauzme svoje prijašnje mjesto.

Čim je Karlo s Francuzkom mir utanačio, a s Turci primirje, pobrine se takodjer, kako da Němačkoj jedinstvo i mir povrati. Obći *crkveni sabor*, na koji se je dosele sve odlagalo, otvori se teda něgda něšto prije Lutherove smrti (+ 1546) u Tridentu. Protestanti videći unapręd, da će većina na tom saboru sastojati iz protivnikah njihovih načelah, nehtědoše onamo poći, slědeć u tom Lutherov savět, već zahtěvahu, da se sazove crkveni sabor samo němačkoga naroda.

Budući da su se protestanti uztezali doći na crkveni sabor, započme car proti glavam šmalkaldskoga saveza *šmalkaldski boj*, (v §. 4) i sretno ga svrši. Da se u věrskih poslovih barem na vrěme mir i red povrati, izdade car Karlo tako zvani *augsburžki interim*, kojim se je protestantom něšto dopuštalo od njihovih zahtěvah, nu tim se oni nezadovoljiše, a niti papi nebijaše pravo, što car tako uredjuje crkvene stvari. Poslě toga běše prisiljen težkimi okolnostmi carev brat Ferdinand, te je

morao sklopiti s němačkimi knezovi najprije tako zvani *pasovski ugovor* 1552, a zatim na augsburžkom saboru *augsburžki vérozakonski mir* g. 1555. Po tom miru postigoše protestanti onu istu slobodu vĕre, koju su imali katolici; samo se nemogoše složiti glede tako zvanoga crkvenoga pridržaja ili reservata, t. j. glede zahtĕva katolikah, da duhovni državni striliši, ako pristanu uz protestante, budu lišeni ne samo svoje duhovne časti, nego i dohodakah s njom spojenih. Ovim mirom nebĕše medjutim uzet nikakov obzir na Zwinglijeve i Kalvinove privrženike (v niže).

Crkvenomu saboru u Tridentu, koji se je u dva puta na dugo prekidao i 18 godinah trajao (1545—1563) nepodje za rukom doduše kao ni prijašnjim saborom, da vrati u krilo katoličke crkve one, koji su se bili od nje odlučili; nu taj sabor stvori ipak u svojih 25 sĕdnicah mnogo važnih uredabah i zakonah, koji su bili za katoličku crkvu tim blagotvorniji i od tim veće cĕne, što su se tom prigodom članci njezina vĕroizpovĕdanja sasvim jasno, točno i nedvojbeno razložili i potvrdili; i što je taj crkveni sabor učinio mnogo prevažnih odredabah, kako da se dokinu različite zloporabe, što no su se bile tečajem vremena uvukle. Da se te odluke crkvenoga sabora posvud uvaže i u život uvedu, zatim da se razširivanju protestantizma što krĕpče na put stane, to si učini kao glavnu zadaću *družba Isusova*, koju je španjolski plemić Ignacij Loyola (1534) utemeljio, te koja se je do sredine 18. stolĕtja po svih katoličkih europejskih državah i po španjolskoj Americi razgranila. Članovi te družbe stekoše si kao propovĕdnici, izpovĕdnici i učitelji mladeži velik glas i upliv.

2. *U Švajcarskoj.*

Ulrik *Zwingli*, propovědnik najprije u Einsiedelnu a kašnje u Zürichu, nadje takodjer povod u proglašivanju proštenja (koje je činio minorita Bernardin Samson), te je stao revnovati proti zloporabam u rimskoj crkvi; nu do skora stade on takodjer navaljivati na bezženstvo svetjenstva, na misu i na slike svetacah, a ti nauci njegovi neostaše dugo bez odziva.

Zwingli se bitno razlikovaše od Luthera u nauci o pričesti. Dočim je na ime Luther (držeć se obično samo rěčih sv. pisma) tvrdio, da se pod prilikom kruha i vina u istinu nalazi živo tělo i krv Isukrstova, učaše onaj, da kruh i vino naznačuje ili predstavlja samo tělo i krv Gospodnju.

Po dugotrajnom prepiranju dodje napokon do ljuta boja medju švajcarskimi kantoni, koji su ostali vĕrni katoličkoj nauci i onimi, koji su pristali uz reformaciju. Zürišani budu kod Cappela potučeni (1531), i Zwingli pade na bojnom polju. Poslědicom ove poběde, što su ju katolici održali, bijaše to, da su bili novi nauci u mnogih prědělih izkorěnjeni, gdě su inače bili već obladali. Medjutim do skora se reformirana nauka razprostrani takodjer po francuzkoj Švajcarskoj, a Genova joj bude središtem zato, što se je ondě Kalvin nastanio.

Ivan Kalvin (rodjen 1509 u Noyonu u Picardiji), bivši prognan iz Francuzke obitavaše većinom u Genevi, gdě je svoj nauk razplodjivao, te ga ujedno s tako zvanim presbyterijalnim sustavom sa strogoštju i nasiljem uvadjao. Taj njegov nauk nesudaraše se u glavnih někojih točkah (praedestinacija, sv. pričest) niti s Lutherovim niti Zwinglijevim. Preko mnogobrojnih učenikah, koji su se oko njega kupili na glas o njegovoj učenosti iz različitih zemaljah, kanoti iz Němačke, Francuzke, Nizozemske i Englezke, razširi se njegov nauk za kratko

vrěme i u daleke zemlje. Sěverna polovina Němačke, isto tako i Würtemberžka, zatim sve tri škandinavske države, Pruska i Livonska primiše augsburžko věroizpovědanje; jedna strana Švajcarske obljubi Zwinglijeve nauke; sěverne pako pokrajine u Nizozemskoj, zatim Englezka i Škotska izjaviše se za Kalvinov nauk, koji je imao mnogo privrženikah takodjer u Francuzkoj (Hugenottah zvanih). U velikoj Britaniji razpadoše se protestanti u brzo u više slědbah, kao što su: a) episkopalska i anglikanska crkva, koja je zadržala biskupe; b) Puritanci ili Presbyteranci, i to je u strogom smislu kalvinska slědba, koja je zabacila višu vlast biskupah, te je priznavala samo starěšine (presbytere) kao svoje poglavice. c) Independenti, koji svaku obćinu crkvom smatraju, koja mora biti prosta od svake vlasti biskupa i synodah.

Englezka vlada kušaše opetovano, da pod silu uvede protestantizam i u *Irskoj*, koja joj je bila sasvim podvrgnuta (od g. 1603); nu svemu tomu bijaše slabo uspěha, dok nije počela kraljica Elizabeta, a još više kralj Jakov I. u veliko zemlje konfiskovati i englezke naseljenike uvadjati; ali ipak i uza takovo nasilje ostajali su irski katolici věrni svojoj věri i crkvi.

Iz Němačke se razgrani protestantizam u susědne joj na iztoku zemlje: *Poljsku, Livonsku i Kuronsku.* On si prokrči za rano put i u razne zemlje naše današnje monarhije. U *Českoj* prionuše uz novu nauku ne samo něki od Němacah, nego takodjer mnogi Česi, izprva osobito od tako zvane utrakvističke stranke, a poslě i drugi. U tako zvanih nutarnjo-austrijskih zemljah prigrliše Lutherov nauk mnogi od gradovah i od plemstva, i taj se nauk u tih zemljah do skora u obće daleko razgrani. Tako isto běhu nove nauke za rana prodrle i u *Ugarsku i Erdelj*, uzprkos svoj strogosti, kojom se je

postupalo proti njihovu širenju. Najprije se one tu udomiše medju Němci, a zatim i medju Slovaci i Magjari: Němci i Slovaci uzeše Lutherovu nauku a Magjari Kalvinovu. Medju *južnimi Slavjani* nadje nauka Lutherova najviše privrženikah u slovenskih zemljah. Za porabu Slovenacah, pak i Hrvatah, na koje se je takodjer pomišljalo, da budu dobiveni za nove nauke, pisahu navěstitelji tih naukah i štampahu u Němačkoj razne věrske i bogoslužne knjige i spise na narěčju slovenskom i hrvatskom, a pismom što latinskim, što pako cirilskim i glagolskim: to bijaše zatim povodom, te se je i na katoličkoj strani revnije pazilo na duhovne potrebe naroda. — U Českoj i u tako zvanih nutarnjo-austrijskih zemljah zadrža protestantizam veliku silu do vremenah Ferdinanda II.; ali za vladanja toga vladara i njegovim nastojanjem běše zatim u spomenutih zemljah, gdě upravo izkorěnjen, gdě pako sasvim oslabljen; u Ugarskoj pako i u Erdelju dobaviše si protestanti za rana zakonito priznanje, koje su poslě tvrdo držali.

§. 4.

Němačka i austrijsko-ugarske države 1493—1648.

1. Maksimilijan I. 1493—1519.

Maksimilijan, koji je bio u svakom pogledu prava opreka svoga otca, stavi si tri poglavite zadaće, naime da će ***na Turke boj povesti, obnoviti padši carski ugled u Němačkoj i u Italiji i povećati moć austrijske kuće.*** Prvo mu nepodje za rukom, i to zato, što ga nije němačka država podupirala, i što je sam bio vrlo zabavljen talijanskimi zamršenimi poslovi, dapače ***moć Turakah*** rastijaše sve većma, tako da su do skora postali vele opasnimi susědi njegovih unukah. Da se ***u***

Némačkoj povrati mir i poredak, zahtěvahu napokon od cara sami striliši, te mu u tom i svoju pomoć pružiše. Oni mu na ime uzkratiše svaku pomoć proti vanjskomu neprijatelju tako dugo, dok se mir, red i pravda najprije kod kuće neutvrdi. Zato běsě zaključeno na wormskom saboru 1495, da se pravo *medjusobnoga boja* (Fehderecht) bezuvětno ukida, a njegovo město da ima zauzeti postojani *zemaljski mir*, a tko bi taj mir narušio, da se liši svih državnih pravah; zatim běše naredjeno, da si u buduće sam nitko nekroji pravde, već da razpre i svadje medju neposrednimi državnimi članovi razrešuje *državni komorni sud*. Stolicom toga suda bijaše iz prva Frankfurt, zatim Speier, a poslě speierskoga požara Wetzlar. Na kolinskom saboru (1512) poděli Maksimilijan čitavu državu na 10 zemaljskih mirovnih okružjah, da se po tom sěgurnije sačuva državni mir i da se odluke komornoga suda tim laglje ovršuju. U svako okružje postavi po jednoga glavara sa několiko savětnikah, da bdiju nad zemaljskim mirom i da ovršuju odluke komornoga suda.

U spomenutih okružjih spadaše na

1) *austrijsko okružje*, najveće medju svimi: Austrija, Štajerska, Koruška, Krajnska, Tirolska i někoje habsburžke zemlje na gornjoj Rajni i u Švabskoj (prednja Austrija). —

2) *na bavarsko:* bavarska vojvodovina, gornji Falc, neuburžka kneževina i solnogradska nadbiskupija i. t. d. —

3) *na švabsko*: würtemberžka vojvodovina, badenska margrofija, hohenzollernska i fürstenberžka grofovija, augsburžka biskupija i. t. d. ukupno 98, koje duhovnih, koje světovnih stališah.

4) *na franačko*: braniborska krajišta Culmbach, (Baireuth) i Onolzbach (Anspach), Mergentheim kao

središte němačkoga reda, odkada se je Pruska posvětovnjačila; zatim bamberžka, würzburžka i eichstädtska biskupija, državni grad Nürnberg i. t d.

5) *gornjo-rajnsko* okružje bijaše s izborno-rajnskim izprepletano, s toga veoma razkomadano; glavne mu cěline bijahu lotharinžke pokrajine i Hessen, koji je od god. 1619 bio razděljen samo jošte na Darmstadt i Kassel.

6) *na izborno-ili dolnjo-rajnsko okružje* spadahu tri duhovne izborne kneževine Mogué, Trevir i Kolin, kao i jedna čest izborno-falačke zemlje, koja je na tri a docnije na 4 okružja bila poděljena.

7) *na burgundsko okružje,* koje je 1556 habsburžko-španjolskomu kolěnu pripalo i tako izstupilo iz těsnijega državnoga saveza: Hollandija, Belgija i něka čest sadašnje iztočne i sěverne Francezke.

8) *na westfalsko okružje* medju Masom i Vezerom spadaše klevska, juliška i brěžka vojvodina (Cleve, Jülich i Berg), maračka grofovija (Mark), 6 biskupijah: (Lüttich, Münster, Paderborn, Minden, Werden i Osnabrück), zatim iztočna Frislandija, Oldenburžka, državni gradovi Kolin (Köln), Aachen, Cah (Köln), Dortmund i. t. d.

9) *na dolnjo-sasko:* děvinska i bremenska nadbiskupija (Magdeburg i Bremen); halberstadtska, hildesheimska i lübečka biskupija, braunšveižka, lüneburžka, saskolauenburžka, holsteinska, meklenburžka vojvodovina; 6 državnih gradovah i. t. d. Napokon

10) *na gornjo-sasko okružje:* dvě izborne kneževine: Saska i Branibor (Brandenburg), obě pomorske vojvodovine (Stettin i Volgast), anhaltska kneževina, durinžka langrofija i. t. d. U ovih 10 državnih okružjah bijaše preko 250 državnih stališah, izmedju

kojih su manji glasovali po kurijah tako, da je na saboru bilo něšto samo više od sto glasovah. Na Prusku i Švajcarsku neimaše komorni sud nikakova prava.

Maksimilijan nemogaše državne knezove i stališe na to sklonuti, da ga podpomažu u talijanskih bojevih. Uslěd toga nebijaše on kadar stati na put Ljudevitu XII., francuzkomu kralju, koji si je kao unuk Valentine Visconti prisvajao pravo na Milan, i najposlě ga (1499) osvojio; pače morade Ljudevitu prepustiti milansku kneževinu kao feud, akoprem je Ljudevit ujaka njegove žene (Ludovika Mora) uhvatjena sa sobom odveo u Francuzku. Šta više, kada je Maksimilijan pod izlikom, da će put Rima poći, pomoći zaiskao u državnih knezovah i stališah, dobi ju tako neznatnu, da su mu Mletčani put zakrčili kroz svoje zemlje. Budué dakle da nije mogao svoje naměre izvesti, s toga uze sada naslov *izabranega rimskoga cara*, a i njegovi naslědnici, čim su bili u Aachenu okrunjeni, primahu odsele odmah carski naslov; jednoga jedinoga jošte (Karla V.) okruni papa. Da se Mletčanom osveti, pristupi takodjer Maksimilijan k tako zvanoj *Cambraiskoj ligi* t. j. savezu, koji je bio Ljudevit XII. sklopio proti Mletčanom s tom naměrom, da im se otmu sva posědovanja na kopnu i da se poděle medju saveznike, a u obće da se skrši moć mletačka. Mletčani dodjoše uslěd toli silna saveza u golemu nevolju; ali se napokon ipak někako spasiše što izvanrednim požrtvovanjem svojim, što pako dobrom po se srećom.

Maksimilijan jošte najbolje rěši tretju svoju zadaću, uzmnoži naime znamenito vlast austrijske kuće, čemu je temelj položen sretnimi ženidbami njegovih mužkih potomakah. Po smrti njegove prve žene, postade jedinac im, Filip po imenu, baštinikom burgundskih pokrajinah. Uslěd druge svoje ženidbe zaplete se Maksimilijan u

težke talijanske spletke i bojeve s Francuzkom, kao što smo već gore napomenuli; nu s druge strane bijahu ovi bojevi skopčani s velikim probitkom njegove kuće. Prigodom naime tih bojevah oženi on svoga sina Filipa s Ivanom, kćerju saveznika si Ferdinanda katoličkoga, i kastilskom baštinicom: s toga postade Filipov sin Karlo odmah po smrti Ferdinanda katoličkoga kraljem sdružene od sada Španjolske i svih njezinih europejskih i vanjskih pokrajinah. Drugoga svoga unuka, Ferdinanda, oženi Maksimilijan sa sestrom (Annom) českoga i ugarskoga kralja Ljudevita II., čim je prokrčio put svomu rodu de zemaljah i kraljevinah česke i ugarske krune.

2. *Ugarska i česka država za Jagelovacah.*

Maksimilijan I. nebijaše samo carem němačkim, nego on vladaše takodjer u onih austrijskih zemljah, štono su ih Habsburgovci već dulje vremena držali (u Austriji naime, Štajerskoj, Koruškoj, Krajnskoj, Tirolu, Gorici i jednom dělu Istre). Za te zemlje, koje su bile za vladanja njegova otca u vele nepovoljnu stanju, běše nastupilo za njegova vladanja u mnogom pogledu mnogo sretnije doba. Nu kao što su bile stvari na toj strani na bolje krenule, tako nastupi sada najžalostnije doba za zemlje česke krune i za ugarsku državu, s kojom je bila spojena i Hrvatska. Poslě krěpkih kraljevah, Jurja Poděbradskoga u Českoj, a Matije Korvina u Ugarskoj, dobi obě te države kao kralj *Vladislav II.* iz Jagelovske poljske vladajuće kuće (do g. 1516). Njegovu slabost upotrebiše ljudi sebičnjaci, da se poruši sve ono, što je bilo prije učinjeno za učvrštjenje države. Česku razdirahu věrske razpre; a kada su se one bile něšto malo slegle, nadodjoše razpre medju stališi. Ali još žalostnije bijaše stanje Ugarske. Tu zavlada podpun

nered i država osta lišena svega onoga, što se ište za njezin život. To pako bijaše tim opasnije, što su se Turci sve većma približavali ugarskim, a osobito hrvatskim medjam. Hrvatska zemlja bijaše krvlju natopljena. Njezini sinovi odbijahu krvnoga dušmanina; ali u njih nebijaše toliko silah, da bi mu bili mogli odolěti, te im on zadade više putah težkih ranah. Kada im je banom bio biskup *Petar Berislavić*, tako se oni ponesoše u svojih bojevih s Turci, da se je na sve krajeve kršćanskoga světa slavilo, i banovo i njihovo ime. — Buduć da je Turčin sve većma i većma prětio, běše odredjeno u Ugarskoj, da se narod diže u križare. On se u istinu lati oružja; ali ga neobrati na Turčina, već udari sa svojim vodjom *Jurjem Dožom* na svoju vlastelu, koja su mu nametala težke terete. Ta buna seljačka bude nadvladana, pri čem su poběditelji isto onako nečověčno postupali, kao što su prije činili uzbunjeni seljaci. Prigodom dušenja te bune osobito se odlikova erdeljski vojvoda *Ivan Zapoljski*, te zato i ostade on od to doba ljubimcem ugarskoga plemstva, koje je zatim gledao na to upotrěbiti, kako da se njegovom pomoćju podigne na kraljevski prěstol. — Za Vladislavova naslědnika, sina mu *Ljudevita II.*, zavladaše u državi još veći neredi i još veća razuzdanost i sebičnost; pak dočim je tu tako bilo, dobi osmansko carstvo u osobi svoga cara *Sulejmana* vladara, koji je bio i voljan i kadar velike stvari izvadjati, mudro upotrebljujući na svoju korist razdor u kršćanstvu i razvratjeno stanje u susědstvu svoje države. On predobi najprije *Biograd* (g. 1521), koji mu je put otvorio u našu domovinu i do srdca Ugarske, a zatim dobi drugo vele znamenito kršćansko branište otok Rhod (1522).

3. Karlo V. 1519—1556.

Po Maksimilijanovoj smrti (1519) digoše se odmah dva takmaca za němačko prěstolje, naime njegov unuk Karlo I., španjolski i napuljski kralj, i francuzki kralj Franjo I. Ovaj potonji oslanjaše se pri tom na papino prijateljstvo kao što i na to, što je bio u svezi s někimi němačkimi knezovi, a povrh svega toga obećavaše još knezovom izbornikom velike novčane darove i pomoć protiva Turkom, koji su i němačkoj državi pretili velikom pogibelji. Nu niti Karlo nemirovaše, već upotrebiv sva sredstva sklonu napokon izbornike, da su njega jednodušno izabrali.

Wormski sabor v. na str. 13.

Karlovi bojevi.

Prvi rat s Franjom I. 1521—1526. Čim je Karlo V. stao zahtěvati, da mu se vrati burgundska vojvodina (koju je bio Ljudevit XI. njegovoj babi oteo), te je još povrh toga s papom (Lavom X.) savez sklopio, da složenimi silami iztěraju Francuze iz Italije, bukne boj medju njim i njegovim takmacem kod carskoga izbora, francuzkim kraljem Franjom I.

Habsburžka kuća u Němačkoj i Španjolskoj.

Ferdinand Katol. *aragonski, sardinski, sicil., kasnije takodjer napuljski i navarski kralj.* — **Izabela,** *kastilska kralj.* † 1504.

[1]) **Maksimilijan I.,** *s a) (Marijom burgundskom, b) Blankom Marijom Milans.*

Vladislav II., *češki i ugar. kralj,*

Izabella. *žena portugal. kralja* Emanuela. † 1498. — **Ivan,** † 1497. — **Ivana,** † 1555.

Mihailo † 1500.

Filip Lěpi † 1506.

Anna, za **Ferdinanda I.** — **Ljudevit II.** † 1526.

Eleonora, *2 žena* Franje I. — [2]) **Karlo (I.) V.,** Isabella *Portugalska žena mu.*

[3]) **Ferdinand I.,** **Anna,** *kći.* Vladislava II. — **Marija,** *ž.* Ljudevita II. *ugar. i čes. kralja.*

Filip II., Spanjol 2. ž. Marija *engl. kralj.* — **Margareta,** *Naměstnica* d' Austria. *u Nizozem.* — **Don Juan.**

[4]) **Maksimilijan II** — **Karlo.**

[5]) **Rudolf II.** [6]) **Matija.** [7]) **Ferdinand II.**

Don Carlos. **Filip III.**

Anna, *žena* Ljudevita XIII. — **Filip IV.** — **Marija Anna.**

[8]) **Ferdinand III.**

Ljudevit XIV. — **Marija Terezija, Marg. Terezija, Karlo II.**

[9]) **Leopold I.,** *sa* 1. **Marg. Terezijom** Spanj. 3. **Eleonorom** Falačkom.

Ljudevit Dauphin † 1711.

Ljudevit, burgundski vojvoda † 1712. — **Filip V.,**

Marija Antonija, za Maks. Bavarsk. — [10]) **Josip.,** † 1711. — [11]) **Karlo VI.** (III. u Spanj. 1704—11).

Ljudevit XV.

Josip Ferdinand, *baštinik Spanj. kralj.* † 1699. — **Karlo Alberto** car (**Karlo VII.**) 1742—45.

[12]) **Marija Terezija,** *muž* Franjo I. *lotharinžki, kasnije, toskanski vojvoda.*

[13]) **Josip II.** † 1790. — [14]) **Leopold II.** † 1792.

[15]) **Franjo II.**

Brojevi 1—15 naznačuju careve (osim Karla VII.).

Francuzki vodja (Lautrec) nebijaše dosta snažan i odlučan, da preprěči sjedinjenje papinske i carske vojske, te bude potučen, i uslěd toga izgube Francuzi milansku vojvodinu, a Franjo Sforza postane njezinim vojvodom. Jednu stranu vojvodovine zauzme doduše opet Franjo I., nu u brzo se moraše Francuzi natrag povući. Tom prigodom pade takodjer slavni Bayard „vitez bez straha i prikora.“ Carevci budu još većma tim oduševljeni, što je na njihovu stranu prešao Connetable Karlo Bourbonski, koga je Franjo bio uvrědio. Nu niti Franjo nemirovaše, nego odluči, da će još jednom pokušati, da dobije Milan. U to ime podje sam u Italiju, te dobije u istinu Milan skoro bez ikakova odpora, nu na to se dade na obsědanje tvrde Pavije. Carevci do skora priteku obsědnutomu gradu u pomoć i održe sjajnu i odlučnu poběda *kod Pavije* 1525. Tom prigodom bude sam kralj Franjo uhvatjen a uslěd toga bude prisiljen, da se *madridskim ugovorom* (1526) odrekne svakoga prava i zahtěvanja u Talijanskoj; zatim morade odstupiti Burgundiju a sinove svoje staviti u taoce, kada je bio na slobodu puštjan. Nu jedva što je stupio na slobodu, izjavi on, da se onoga ugovora nemože niti neće držati zato, što ga je jedina sila pritěrala na to, te odmah stupi u savez s papom (Klimentom VII.) i s drugimi vlastmi (Englezkom, Mletci, Sforzom), koje su prěkim okom gledale Karlovu pretežnost i s njimi sklopi tako zvanu *sv. ligu*, koja je imala tu naměru, da se Talijanska oslobodi careva gospodstva.

Odtuda nastade, *drugi rat* medju Karlom i Franjom 1527—1529.

Carev vojevoda Karlo Bourbonski povede svoju razuzdanu i za plěnom pohlepnu vojsku, koje nije mogao dosta platjati, na Rim. Pošto je ta vojska preko zidinah provalila u Rim, a zapověduik Karlo tom prilikom, glavu izgubio, nastane strašno i nečuveno plěnjenje onoga

grada, koji je u tadašnjem světu zauzimao prvo město. Papu državu dobitnici obsědnuta u angjeoskoj tvrdjavi tako dugo, dok se nije napokon sklonuo na ugovor, kojim se je obvezao, da će silu novacah platiti i crkveni sabor sazvati, da se crkvi jedinstvo povrati.

Kralj Franjo I., koji je slědeće godine na brzu ruku napuljsku kraljevinu predobio, nu odmah ju zatim i opet izgubio, morade se iznova odreći Italije u tako zvanom *gospojinskom miru* 1529 (koji je bio sklopljen u *Cambrai-u* posredovanjem Karlove tetke Margarete Austrijske i Franjine matere Luise Savojske). Poslě toga dodje sam Karlo u Talijansku, i primi u Bologni lombardezku krunu, a k tomu primi još od pape i carsku krunu. Od to doba nevidi veće Italija nijedno krunisanje cara.

4. *Bitka na muhačkom polju i što za njom slědi.*

Dok su se poglaviti krštjanski vladari medju sobom borili u velikih i krvavih bojevih, medju tim skupljaše turski car Sulejman veliku silu, da se njom obori na Ugarsku i kralja joj Ljudevita II. Ti silni bojevi i k tomu posvema razvraćeno stanje ugarske države učiniše, te je Sulejman mogao bez velike muke postići, što je želio. Kada se je on približavao sa svojom ogromnom vojskom, pozivaše kralj Ljudevit striše svoje države, da se dižu na oružje za spas domovine; ali njimi běše zavladala takova trulež, da ih se je jedva něšto preko 20.000 skupilo oko kralja svoga. S tom tako neznatnom vojskom dade se Ljudevit u boj s ogromnom Sulejmanovom silom na *muhačkom polju.* Tu budu krštjani hametom potučeni (29. kolovoza 1526) i sam kralj Ljudevit pogine na běgu u někoj močvari. Turci posěku mnogo tisućah vojnikah i naroda; sultan dodje do Budima, i poslě se vrati u svoju prěstolnicu.

Razplašenom narodu na našoj i na susědnoj ugarskoj strani bijaše u tih dnevih jedinim bodriteljem knez *Krsto Frankopan*, koji je već prije bio na glas izašao kao osobiti junačina.

Smrtju Ljudevita II. ostadoše prazna dva prěstolja, česko i ugarsko, a oba dopadoše nadvojvodu *Ferdinanda* od habsburžkoga roda. Do toga časa vladaše nadvojvoda Ferdinand u onih austrijskih zemljah, za koje smo rekli, da ih je već i děd mu Maksimilijan imao. Po smrti naime Maksimilijanovoj běhu se podělili njegovi unuci: Karlo i mladji mu brat Ferdinand, te pri tom zapadoše Ferdinanda rečene zemlje, dočim je Karlo u svojoj Španiji ostao. Tako se Habsburgovci razpadoše na dvie loze: *španjolsku* i *austrijsku*. Već je Maksimilijan o tom radio, da svojim potomkom prokrči put do ugarske i česke krune ugovori i ženidbom. Nakon muhačke bitke i smrti kralja Ljudevita pristupiše najprije česki stališi k izboru novoga kralja, te izabraše Habsburgovca Ferdinanda. Tako isto učini i jedan dio stališah ugarske kraljevine, dočim su ostali kao kralja priznali Ivana Zapoljskoga; napokon se i Hrvati sastadoše na svoj sabor u Cetinje, te i oni izabraše Ferdinanda svojim kraljem (sěčnja g. 1527).

I Hrvatah bijaše, koji su bili pristali uz Ivana Zopoljskoga pod vojvodstvom najprije Krsta Frankopana, a pošto je bio on poginuo, Šimuna Erdöda, biskupa zagrebačkoga. To razcěpljenje zadade zemlji i narodu dosta težkih ranah; nu na sreću prestade dosta za rana.

U ugarskoj udari kralj Ferdinand na svoga protivnika, Ivana Zapoljskoga, te ga i iztisne iz zemlje. Nu Zapoljski potraži i nadje pomoći u francuzkoga kralja, a poglavito u turskoga cara Sulejmana. Sulejman se zaputi g. 1529 glavom u Ugarsku s ogromnom vojskom. Zapoljski mu se pokloni na muhačkom polju, a zatim primi od njega u Budimu kraljevsko dostojanstvo, obećavši mu plaćati godišnje danke. Sulejman udari

odatle dalje prema Austriji, dopre do *Beća* i stane ga obsědati; ali zahman, jer se nakon tri tjedna morade okaniti daljega obsědanja stranom zato, što se je grad hrabro branio, stranom pako zato, što se je obsědnutomu gradu znatna pomoć pripravljala i što je već jesen bila nastupila. Medjutim Sulejman nehtěde nikako da se okani svoje obljubljene misli, te zato g. 1532 opet provali u Ugarsku, da zatim preko nje i dalje podje. Nu tu ga zaustavi u njegovu pobědonosnom napredovanju neznatno města *Kisek* s isto tako neznatnom svojom posadom. U gradu Kiseku bijaše samo 700 vitezovah, a na čelu im kao zapovědnik *Nikola Jurišić*. Ti junaci zadadoše Sulejmanu toliko posla, da se je medjutim mogla sakupiti lěpa vojska kod Beča. Usled toga opet se vrati sultan ništa neopravivši; nu na povratku strašno pohara zemlje, i našu Hrvatsku, kuda mu je vojska prolazila. U Ugarskoj vladaše medjutim kralj Ferdinand na onih stranah, koje su njega priznavale kao kralja, a u ostaloj zemlji i poglavito u Erdelju vladaše Zapoljski pod zaštitom glavnoga neprijatelja krštjanskoga imena. Sve pako to vrěme pretrpi mnogo i naša domovina od turskoga haranja i osvajanja.

5. *Dalje o Karlu V. i o njegovih bojevih.*

O *saboru u Speieru* i u *Augsburgu* v. str. *14*.

Karlova vojna na Tunis 1535. Hajredin Barbarossa, Sulejmanov štitjenik i gusarski vodja, svrgne i protěra tuniskoga vladara Mulej-Hasana, pošto je već prije bio svoje gospodstvo nad Algirom učvrstio. Poslě toga stane on napadati i gusarski plěniti španjolske i južno-talijanske obale i obori se na Ivanite, koji su bili dobili od Karla na město izgubljenoga Rhoda Maltu, Gozzo i Tripolis u Africi, ali pod tim uvětom, da neprestano

vojuju proti nevěrnikom i gusarom. Timi povodi potaknut izkrca se Karlo sa svojom španjolsko-talijanskom brodnicom (420 jadarah), predobije na juriš glavnu Hajredinovu pristaništnu tvrdjavu Golettu, potuče i njegovu kopnu vojsku, te zauzme i Tunis pomoću krštjanskih robovah, koji su se tom prigodom oslobodili tamnicah. Nutarnju zemlju povrati Karlo Mulej-Hasanu, a za sebe zadrži Golettu i obale.

Tretji rat s Franjom I. 1536—1538. Ovomu ratu dade povod milanska vojvodovina, koju je Franjo Sforza budući bez potomakah, ostavio samomu caru kao baštinu. Franjo I. naime izadje sada opet sa svojim pravom na milansku vojvodovinu, te stupi sa sultanom u savez protiva caru. Karlo provali u tom ponvoljenom ratu u južnu Francuzku; nu buduć da je bila (po savětu Connetabla Montmorencya) Provenca opustošena, morade Karlo zbog nedostatka hrane natrag krenuti, te ugovori zatim primirje s Franjom u *Nizzi* 1538. Filipu, Karlovu sinu, pade Milan u dio (1540).

Karlova vojna na Algir 1541. Što je Karlo svoje vojske na Algir poveo, bijahu krivi algirski gusari, koji su grozovito plaćkali i plěnili španjolske i talijanske obale. Careva vojska dodje i izkrca se, istina, bez svakoga odpora; nu neprestana strašna kiša preprěči svaki dalji podhvat, a morska bura uništi veću stranu brodovlja careva.

Četvrti rat s Franjom I. 1542—1544. Čim je Franjo I. začuo, da je careva vojska pod Algirom zlo prošla, i da su Turci u isto vrěme prodrli tja do gornje Ugarske, posluži se tom ožudjenom prilikom, te obnovi svoja stara zahtěvanja, kojih se je bio već toliko putah odrekao. U dobar čas mu dodje i to, što su španjolski vojnici tobože dva francuzka poslanika smaknuli; pod tom dakle izlikom digne opet vojsku proti caru i sdruži

se s Turci i s klevskim vojvodom (komu je pogibelj grozila od cara radi nedavno dobivene pokrajine Geldern). Dočim su Turci u Ugarskoj napredovali, navale Francuzi u Nizozemsku, a savezno francuzko-turska brodnica plěni i haraj po talijanskih obalah. Karlu posluži medjutim sreća, te najprije nadvlada i upokori klevskoga vojvodu, zatim pako provali preko Champagne skoro do Pariza (do Soisonsa). Uslěd toga njegova napredovanja bude učinjen mir u *Crespy* 1544. Tu se Franjo opet odrekne svega prava na Italiju, a Karlo na Burgundiju.

Šmalkaldski boj 1547. Buduć da su glave šmalkaldskoga saveza (v. str. 15.), saski izborni knez (Ivan Friderik) i hessenski langraf Filip, po više putah državni mir narušili, izrekne car proti njim državni izgon, te udari na nje pomoćju saskoga vojvode. Saskoga izbornoga kneza napadne sám car kod *Mühlberga* (24. travnja) 1547, uhvati ga živa i prisili, da odstupi saskomu vojvodi Mavri i dostojanstvo izbornika i veću stranu izborničkih zemaljah. Od ostalih zemaljah, što no ih je Mavro morao propustiti děci uhvatjenoga izbornika, postadoše kašnje saske vojvodovine. Langraf se takodjer podloži caru i na kolěnih ga zamoli u Halli, da mu oprosti; tim načinom sačuva svoje zemlje, nu bude ipak prisiljen, da cara ujedno s izbornikom kao uhvatjenik slědi. — Mavro, od sada izbornik, zamoli cara, da mu tasta, heskoga langrafa, pusti na slobodu, buduć pako, da mu car u tom nije molbe uslišao, predje on k protestantom, svojim jednověrcem, stupi zatim u savez s Henrikom II. francuzkim kraljem, koji je zauzeo gradove Metz, Toul i Verdun, spadajuće na němačku državu. Saveznici potvarahu tada cara, koji se je tada u Innsbruku bavio, da je povrědio pogodbe, pod kojimi je bio carem izabran, da gazi državnu slobodu, i Mavro ga htěde iz nenada uhvatiti. Jedva nadje car toliko

vremena, da je noćju put Bělaka u Korušku poběgao. Njegov brat Ferdinand, videći, da nemože uspěti s crkvenim saborom učini 1552 *Passovski ugovor.* Ovim je ugovorom dozvoljeno slědbenikom augsburžkoga věroizpovědanja, da se mogu uz podpunu slobodu držati svoga věrozakona do obćega državnoga sabora; heski langraf, koji je još svedjer u zatvoru bio, pušten je na slobodu, a Ivana Friderika, koga su bili već prije careva odlazka iz Innsbruka pustili iz zatvora, oproste sada državnoga izgona i vrate mu ono, što mu je pripadalo kao saskomu vojvodi i durinžkomu i mišanjskomu langrafu. Car nastojaše nakon toga svimi silami, da natrag dobije Metz, nu svi pokusi ostadoše mu bez uspěha, a taj rat (produžen do 1556) okonča se najposlě primirjem, kojim je prvi korak učinjen k umaljenju němačke države, Francuzom na ime ostade u rukuh plěn, što su ga zavaravši i zaslěpivši němačke knezove, bili zaplěnili.

Augsburžki interim i augsburžki věrozakonski mir v. na str. 15 i 16.

Karlo se odriče prěstolja. Videći Karlo, da su svi njegovi trudovi, da sravna i sjedini obě věrozakonske strane, ostali bez uspěha, i da su mu druge takodjer osnove ostale neizvedene, te ćuteći, da mu i tělesna snaga sve većma gine, predade sinu si Filipu najprije Napulj, Milan i Nizozemsku, a god. 1556 takodjer spanjolsku krunu; zatim se odrekne i carske krune na korist svoga brata Ferdinanda, te si odabere napokon priprosto obitalište u Španjolskoj kod jeronimskoga manastira sv. Justa, gdě je u duhovnih pobožnih zabavah živio, skladnoglasjem se bavio, obradjivao vrt, pravio drvene ure, te je tako mirno sprovadjao poslědnje dane života svoga, (gdě je takodjer jošte za života držao svoj sprovod). Preminu 1558.

6. *Ferdinand I.* u Austriji od 1522, u Ugar. i Českoj od 1526, u Němačkoj od 1556—1564.

U Němačkoj prodje Ferdinandovo vladanje bez većih zgodah, buduć da je ondě bilo nastupilo za prilično vrěme dosta uredjeno stanje augsburžkim věrozakonskim mirom. Nu tim je znamenitije njegovo vladanje u austrijskih zemljah, koje je imao već od god. 1522 (v. str. 29.), i zatim u zemljah i kraljevinah česke i ugarske krune, koje su ga zapale nakon bitke na muhačkom polju (v. str. 28.) Velike nevolje zadavahu njemu i njegovim narodom *Turci.* Car Sulejman, kao što se je bio učinio zaštitnikom Ivanu Zapoljskomu, tako prenese tu zaštitu i na njegova sina Ivana Sigismunda. On provaljivaše u Ugarsku i pod konac svoga života, te napokon rieši za mnogo vremena sudbinu te kraljevine. Jedan dio Ugarske i susědnu joj našu Slavoniju zadrža upravo za se, Zatisje pako i Erdelj ostavi mladomu Zapoljskomu, obvezavši ga ipak, da mu za to danke plaća. Kralj Ferdinand kušaše na svaku ruku, da svoje zemlje oslobodi od Turakah; ali sve žahman, i napokon mu nepreosta ino, nego da obeća Turčinu 30.000 dukatah godišnjega danka, da tako barem doněkle občuva ono, što je još bilo od Turakah prosto. Nu uzprkos svemu tomu uznemirivaše neprijatelj često i Ugarsku i one preděle naše domovine, koji su bili na krajini. Mnogo brige zadavaše jošte Ferdinandu brzo širenje *protestantizma* u njegovih zemljah, što nikako nije mogao zaprěčiti. Odatle se porodiše kašnje velike pogibelji za njegove naslědnike, jerbo je věrski pokret i na političko polje zasegnuo. Prije svoje smrti poděli Ferdinand zemlje i kraljevine, kojimi je vladao, tako, da je sin mu Maksimilijan dobio Ugarsku s Hrvatskom, Česku i Austriju, Ferdinand pako Tirolsku i tako zvane prednjo austrijske zemlje, a Karlo

napokon Štajersku, Korušku, Krajnsku i Istru. Takovo děljenje se je i kašnje držalo.

7. *Maksimilijan II.* 1564—1576.

zarati se (zbog Ivana Sigmunda Zapoljskoga, koji je po priměru svoga otca naměravao osvojiti čitavu Ugarsku) na novo s Turci, g. 1556. I taj put bijaše sam Sulejman na čelu svojih četah. Nu njegovo napredovanje zaustavi junačina *Nikola Zrinjski*, koji je uzeo braniti s kitom po izbor junakah proti ogromnoj turskoj sili grad Siget. Pri obsědanju toga grada izginu veliko množtvo Turakah, a i sam sultan tu izpusti dušu. Naši vitezovi pogiboše takodjer junačkom smrtju, ali zato svojimi tělesi zakrčiše put Turčinu. Rat se završi nakon Sulejmanove smrti novim primirjem, koje je bilo sklopljeno ne samo s Turci, nego malo kašnje i sa Zapoljskim, koga je poslě kao vojvodu erdeljskoga Stěpan Bathory naslědio.

Premda je Maksimilijan bio tako snosljiv naprama protestantom tako u Němačkoj, kao i u svojih austrijskih zemljah, da je něko vrěme bila vladala obća misao, da će i sam prestupiti na njihovu stranu, pored svega toga napadahu ga ipak bez prestanka věrozakonskimi tužbami na državnih saborih. Za sve to pako bijaše klica već u augsburžkom věrozakonskom miru: jedno po tom, što su se jedni oslanjali na svoje tako zvano pravo reformiranja, a drugi na svoj duhovnički pridržaj iliti rezervat; drugo po tom, što su bili iz věrozakonskoga mira izključeni kalviniste, kojih je sve više u Němačkoj bivalo. Protestantizam osili za Maksimilijanova vladanja i u njegovih austrijskih zemljah.

Za Maksimilijanova kraljevanja doživi i Hrvatska svoju *seljačku bunu*. Podložnici, mnogimi tereti pritiskani, digoše se na svoju

vlastelu, vodjeni Matijom Gubcem, seljačkim kraljem. S Hrvati Zagorci sdružiše se u tom i susědni im Kranjci i Štajerci. Nakon mnogoga robljenja i palenja nadvlada ipak plemstvo buntovnike i krvavo se osveti nad uhitjenimi kolovodjami — Osim toga moraše naša zemlja u to doba mnogo trpiti od turskoga vojevanja.

8. Rudolf II. 1576—1612.

Maksimilijana naslědi najstariji mu sin, Rudolf II. Vrěme, u koje je Rudolf na prěstolje zasio, bijaše vele ozbiljno, a on neimaše žalibože onih svojstvah, koja se hoće za takovo vrěme. Baveći se drugimi različitimi poslovi, medju inim i alchymijom i astrologijom, zanemarivaše on prěko měre državne poslove, ili ih pověravaše ljudem nesposobnim. Stoga nastadoše veliki neredi u svih njegovih zemljah, koji su se napokon izvrgli u otvorenu bunu. Prvi i najbliži povod dadoše tomu ugarski odnošaji. Turci běhu iznova započeli vojevati većimi vojskami na kraljeve zemlje, a najprije na Hrvatsku. Bosanski paša Hasan po imenu u dari na *Sisak* (1593), ali bude hametom potučen od junačke vojske, koju je bio priveo hrvatski ban Toma Erdödi i Auersperg, zapovědnik u Karlovcu. Turci, tim još većma razjareni, nastave zatim vojevanje još većom silom, te ga prenesu i u Ugarsku. Bojna sreća bijaše u tom ratu nestalna; s prva ipak prijaše prilično kraljevskim četam. U takovih okolnostih odvaži se Rudolf, te poče većom oštrinom postupati proti širenju protestantizma; nu odatle se porodi u Ugarskoj ustanak, komu je na čelu bio *Stěpan Bočkaj*. Ta se buna za kratko vrěme daleko razgrani, a Turci joj od svoje strane prijahu i pomoć pružahu. Nemogavši kralj Rudolf bune udušiti, poče njegov brat Matija, upravitelj Ugarske, o tom raditi, da se izmiri s Bočkajem, što je i učinjeno *bečkim mirom* (1606), u kojem je kralj ugarskim protestantom slobodu

věrsku dopustio, a Bočkaju ustupio onu zemlju, što su ju prije Zapoljevci imali. U isto vrěme běše i s Turci mir sklopljen u ***Žitva-Toroku.*** Tim mirom běše kralj oprošten od plaćanja godišnjega danka; nu Turci zadržaše sve, što su bili posvojili. Jedan i drugi taj mir nebijaše po volji kralju Rudolfu, zato on i oklěvaše s potvrdom. Budué pako da su ujedno iz Praga glasovi dolazili nadvojvodi Matiji, iz kojih je on razabirao, da Rudolf duševno boluje i da nije kadar vladati, to se on poboja, da bi se mogle raztepsti zemlje, u kojih je njegov dom vladao. Da se to ne sbude, odluči on dići se na svoga brata i vladu mu oduzeti. U to ime učini savez sa stališi ugarskimi i hrvatskimi, austrijskimi i moravskimi, nebi li tako prisilio Rudolfa, da se odrekne vlade. Nu budué da su se Česi, Slezaci i Lužičani cara držali, nemogaše Matija s početka ino postići, nego da mu je Rudolf (1608) ustupio Ugarsku, Moravu i Austriju. — U tih okolnostih, gdě su se članovi vladajuće kuće medju sobom borili, ojačaše znamenito protestantski stališi: jer Matiju prisiliše njegovi stališi u Austriji i Moravi, te im je morao mnogo toga dopustiti, a tako isto prisiliše Rudolfa u Českoj, da izdade tako zvani ***majestat*** (1609), kojim su protestantom velika prava i preimučtva poděljena. — Rudolf nebijaše nikako voljan, da bratu svojemu mirno pusti ono, što mu je bio ustupio. Stoga nastadoše opet velike nevolje, te napokon i Česi prisiliše Rudolfa, da se je morao sasvim vlade odreći (1611). Rudolf, komu je poslě toga još samo carsko dostojanstvo ostalo, nepoživi dugo poslě tolikoga poniženja († 1612).

Na sve to, što je bivalo u austrijskih i ugarskih zemljah za Rudolfova vladanja pozirahu něki od němačkih protestantah s nadom, da će odatle nastati znatne štete za habsburžki dom i za katoličku crkvu. Takovimi se

nadami pitaše navlastito *anhaltski* knez *Kristijan*, koji je marljivo razdor u Austriji poticao i oko toga radio, da se sklopi protestantski savez, koji bi na svoju korist upotrěbio povoljne po se okolnosti. Usled toga běsě sklopljena u *Ahausenu* tako zvana *unija* (1608), ka kojoj je pristupilo několiko němačkih protestanskih knezovah, kojim je bio glavom falački izbornik. Katolici němački, tim dělovanjem protestantah prestrašeni, uvidiše, da se i oni moraju složiti, te tako postade (1609) i medju njimi unija (koja je poslje dobila ime *liga*), kojoj su bili najznatnijimi članovi biskupi, a glavom joj bijaše smatran bavarski vojvoda Maksimilijan. — Nitko se neće čuditi, što u takovih okolnostih nije mogao car imati nikakova upliva na rěšenje razpre o *baštini Jüliškoj*, koja je to doba imala biti rěšena, a rěšena je napokon po volji i na korist někih protestantskih knezovah.

Vojnička krajina. Napredovanjem Turakah sve se većma suzivahu granice hrvatske kraljevine, a tako isto i Ugarske. Njegdašnja kraljevina Slavonija, kako su ju tada nazivali, běše stegnuta na županiju varaždinsku i na ostanke križevačke i zagrebačke županije, kraljevina pako Hrvatska běše stegnuta na onaj dio zemlje, koji se proteže od Kupe preko Ogulina k Senju. Te ostanke svoje domovine branijahu Hrvati najvećim naporom, vojske za to stavljajući i poreze potrebite dajući. U toj njihovoj borbi davana im bijaše něka pomoć od njihovih susědah na zapadu još prije bitke muhačke; poslě pako, kada je zasio na prěstol česki i ugarski nadvojvoda Ferdinand, postade ta pomoć većma redovitom. Buduć da je na ime svakomu jasno bilo, da će zlo proći i Štajerska, Kranjska i Koruška, ako Turčin potlači ostanke Hrvatske i Slavonije, to nebijaše ina, nego da se iz tih zemaljah pomoć daje za obranu krajine od turskih navalah; a to se je tim lašnje postiglo, što su sada imali

svi ti susědi jednoga zajedničkoga vladara. Od to doba dakle dolaze na krajinu čete i iz rečenih zemaljah, te čuvaju tu i brane gradove pogranične. Osim toga se pako i nadalje dižu domaće čete. Krajinu, koja se je imala braniti, děle najprije na *slavonsku* i *hrvatsku*, medju kojimi je medjom bila rěka Kupa. Nu isto takova krajina bijaše i u Ugarskoj naprama turskomu posědu. U onih predělih, koji su bili smatrani krajinom, vladaše u ostalom za sada isti zakon i ista oblast kao što i u ostaloj zemlji, a zapovědnici četah, koje su izvana dolazile na obranu krajine bijahu dužni tako raditi, da ničim nepovrěde zakonah zemlje, a u svojih bojnih poslovih imadijahu oni postupati u sporazumljenju s banovi hrvatskimi. — Kralj Rudolf učini svojim naměstnikom u krajini za vojničke poslove svoga strica Karla, vojvodu štajerskoga itd., koji je sagradio grad, koji je prozvan po njegovu imenu Karlovcem.

9. *Matija* 1612—1619.

Matija nevladaše dugo, ali sve vrěme njegova vladanja bijaše mu neprijazno i burno. Najprije mu Turci zadavahu dosta brige i skrbi, jer su se bez prestanka miešali u sedmigradske poslove. Po Bočkajevoj naime smrti bijaše najprije sedmigradskim knezom Sigmund Rákoczy, pa kada se je ovaj zahvalio na časti, postade vojvodom Gavro Báthory, a poslě njega Gavro Bethlen (1613), koji je pozivao Turke u pomoć, samo da se uzdrži na kneževskoj stolici.

Matija bijaše bez děce a tako isto i njegova dva brata, zato je morala prije ili kašuje sva austrijska monarchija zapasti njegova stričevića *Ferdinanda* (vojvodu štajerskoga, koruškoga i kranjskoga). Bratja Matijina odreknu se naslědnoga prava, i tako podje Matiji

za rukom Ferdinandu osěgurati naslědstvo još za svoga života, premda su protestanti od Ferdinanda zazirali zbog njegova postupka s njihovimi jednověrci u onih zemljah, u kojih je doselе vladao.

Uskočki rat. Kada je Turčin svoju silu širio po Bosnoj i Hercegovini, mnogi bi od ondašnjih žiteljah na našu stranu uskočio, da se tako ugne turskomu jarmu. Takovih se uskokah nadje osobito mnogo u Senju na moru, gdě je i od prije prebivalo junačko stanovničtvo. Ti bi uskoci na svojih laganih i brzih brodićih Turkom dodijavali, gdě se je samo moglo. Zato bijahu oni mili i drugim vlastim, koje su s Turci ratovale kao što n. pr. i Mletčanom. Mletčani se medjutim s Turci izmire; nu nisu se s njimi izmirili i uskoci, pak buduć da su Mletčani na zahtěv Turakah bili počeli uskoke u njihovu poslu prěčiti, stanu uskoci i njim i njihovoj trgovini dodijavati. S toga se porodi rat medju Mletčani i nadvojvodom Ferdinandom štajerskim, koji je više godinah potrajao i velikom žestinom se vodio, a napokon je završen *madridskim mirom* (1617), po kojem je valjalo nadvojvodi Ferdinandu u Senj postaviti němačku posadu, a uskoke krenuti iz primorja, da nedodijavaju dalje ni Turkom ni Mletčanom.

Tridesetgodišnji boj 1618—1648.

A. *Česko-falački rat* 1618—1622.

Premda je majestatom Rudolfa II. dozvoljeno bilo samo trima stališima u Českoj graditi protestantske hramove, prisvojiše si to isto pravo i protestantski podanici duhovnih takodjer stališah, te si sagradiše hram u gradu Hrobu (Klostergrab), koji je spadao pod pražkoga nadbiskupa, a isto tako i u Brunovu (Braunau), koji je bio podčinjen brěvnovskomu opatu. Po Ferdinandovu nalogu bude brunovski hram zatvoren, hram pako u Hrobu razoren, a na sve tegobe protestantah u tom poslu neuze se nikakav obzir. Na to izašalju protestanti odbornike pod načelničtvom grofa Matije Thurna k car-

skim naměstnikom, koji su upravljali Českom, te im stanu spočitavati, da su oni dali povod onoj carskoj zapovědi; na to dvojicu od naměstnikah (Martinica i Slavatu) i tajnika im (Fabriciusa) bace razjareni kroz prozore carskoga pražkoga dvora, nu nijedan se od tih znatno neozlědi. Buntovnici uzmu sada sami vladati, imenuju 30 direktorah, i svu im vlast dadu u ruke, a vrhovnim vodjom vojske, koja se je imala kupiti, učine grofa Thurna. Doskora im pruži pomoć protestantska unija u Němačkoj, koja je poslala u Česku Ernesta Mansfelda, stavivši se prije u dogovor i savez za savojskim vojvodom. Thurn i Mansfeld potuku u prvi mah carsku vojsku, koja se je bila na nje podigla. U tom umre Matija (1619, 20. ožujka), a naslědi ga.

10. *Ferdinand II.* 1619—1637.

Českí stališi nehtědoše ni čuti o tom, da im Ferdinand bude kraljem. Thurn prodre sa svojom vojskom u Moravu, kojom su prigodom i moravski stališi stupili u savez s českimi, kao što su to već prije bili učinili stališi slezki i lužički, dapače i gornjo-austrijski. Thurn prodre zatim dalje u Austriju i stane Beč obsědati, gdě se je Ferdinand u najvećoj opasnosti nalazio; nu Thurn se morade u Česku vratiti, čim je začuo, da je Mansfeld hametom potučen. Ferdinand ode tada iz Beča u Frankfurt, gdě su ga carem izabrali. Nu to isto vrěme, kada su ga u Frankfurtu carem izabrali, liše ga u Pragu sakupljeni protestantski stališi českoga prěstolja, te podignu na-nj glavu unije i němačkoga kalvinizma, naime falačkoga kneza izbornika *Fridrika V.*, a sedmigradski vojvoda Gavro Betlen, koji je s njim stajao u sporazumljenju, prodre u gornju Ugarsku i pobuni tamošnje stališe proti Ferdinandu, tražeći za se ugarsku

krunu. Medjutim s carem se spoji saski izbornik, komu nije bilo po ćudi razširivanje kalvinizma po Českoj, te mu podloži na novo Slezku i Lužicu, dočim je Maksimilijan Bavarski kao bojni zapovědnik lige (upokoriv najprije protestantske stališe u gornjoj i doljnjoj Austriji) prodro u Česku i Fridrikovu zlo vodjenu i umorenu vojsku hametom potukao *na běloj gori kod Praga* (8 stud.) 1620. Fridrik uskoči u Holandiju, nu proti njemu i njegovim saveznikom bude proglašen državni izgon, kao i to, da je svih svojih dostojanstvah i zemaljah lišen; Česka bude upokorena, pak buduć da se je odatle i poslě u nastavljenom boju proti caru Ferdinandu radilo, zato budu něki od kolovodjah smaknuti, a mnogim od plemstva budu dobra uzeta; majestat izgubi svoju krěpost; kašnje se izvede tako zvana katolička reformacija, uslěd česa je množina českoga stanovničtva domovinu ostavila; i ustav běše proměnjen; napokon naslědnost prestolja u habsburžkoj kući postade sada temeljinim zakonom česke krune. — Protestantska unija takodjer se raztepe od straha, da i nju što nepostigne radi saveza s progonjenim izbornikom. Gavro Bethlen, proti kojemu je sada Ferdinand obratio oružje, pristane napokom poslě žestoka odpora na mir. Tim mirom ne samo što je bio potvrdjen kao sedmigradski vojvoda, već dobi takodjer 7 ugarskih županijah, ali se zato odreče kraljevskoga naslova (1622). Nije on medjutim za dugo mirovao; u slědećih odmah bojevih izadje opet sa svojimi neprijateljskimi osnovami protiva caru.

Liga takodjer začne izvadjati spomenutu osudu; pošto se je na ime Maksimilijanov vodja Tilly spojio sa španjolskimi četami, predobije na Dunavu i Rajni falačke zemlje poběgšega izbornika; izpražnjeno izborničko město padne u dio Maksimilijanu (te tako dobiju katolici

prevagu u savětu izbornikah), a saskomu izborniku založi car, i poslě sasvim preda Lužicu.

Dragocěna heidelberžka knjižnica, što su ju falački knezovi utemeljili i sakupili, bude poklonjena papi.

B. Danski rat 1625—1629.

Boj se na novo zametnu; kada se je podigao danski kralj Kristijan IV., koga su doljnjosaski stališi, bojeći se Tillyeva oružja, izabrali svojim bojnim glavarom. On uzme naime sada braniti šurjaka si Fridrika V. i stavi pod svoje okrilje i protestantske poslove. Car pako, da nezavisi uvěk od lige i Maksimilijana, běše nakanio sastaviti vlastitu vojsku. U dobar čas mu dodje Albrecht *Waldstein*, velmoža českí, sa svojom vojskom, koju je na brzu ruku od svoga sakupio. Ovaj krene odmah Tillyju u pomoć, prodre u doljnju Sasku, te potuče grofa Mansfelda (kod dessavskoga mosta), koga je zatim (premda s velikim gubitkom) progonio kroz Slezku tja u Ugarsku (gdě se je Mansfeld naměravao složiti sa sedmigradskim knezom Gavrom Betlenom, i tako sjedinjenimi silami navaliti na Austriju). Isto tako i ligi posluži bojna sreća, njezin bo vodja Tilly poběđi Kristijana IV. i njegovu dansku i doljnosasku vojsku kod *Luttera* na Barenbergu (u Braunšveigu, 1626), zatim se spoji s Waldsteinom, koji se je već bio vratio iz Ugarske, te sada zajednice navale na zemljište danskoga kralja. Tako spojeni udare najprije na Holstein i predobe ga, a zatim Waldstein sám zauzme Šlezvig i Jüttland. Upravo se je tako godilo jednomu i drugomu meklenburžkomu vojvodi, koji su sa strane podupirali Dance, te s toga budu sada protěrani iz svojih zemaljah; a pomorski vojvoda bude silom prisiljen, da put otvori Waldsteinovim četam u svoje dosad mirno Pomorje;

jedini utvrdjeni hanseatski grad Stralsund nehtěde primiti carsku posadu i sretno se drža i junački odbijaše uz dansku i švedsku podporu opetovane navale svojih neprijateljah. Medjutim da se preprěči savez medju Švedskom i Danskom, sklopljen běše s kraljem Kristijanom IV. dosta priličan za njega mir u *Lübecku* 1629, uslěd koga je natrag dobio sve svoje zemlje, ali je ujedno morao obreći, da će se u buduće kaniti svakoga saveza proti caru.

U ime bojnih troškovah dobi bavarski izbornik gornji Falc i něke strane doljnjega na desnom brěgu Rajne, a Waldstein dobi meklenburžku vojvodovinu

Ovom podpunom pobědom naumi car na to se poslužiti, da obnovi i osěgura u Němačkoj prevagu katoličke crkve, kao što je to već bio izveo u svojih naslědnih zemljah nakon bitke na běloj gori. Zato zahtěvaše u tako zvanom ***restitucionalnom ediktu*** **1629**, da se povrate katolikom sva duhovna dobra, koja su protestanti poslě passovskoga ugovora osvojili, te izjavi ujedno, da augsburžki mir valja samo za slědbenike augsburžkoga věroizpovědanja (ili confessije), a sve druge slědbe da se već nipošto nemogu trpěti. Ovaj carski edikt stade sada Waldstein u družtvu liginih takodjer četah velikom strogosti i nasiljem izvadjati. To bijaše katolikom po volji; ali niti njim nebijaše pravo, što je Waldstein svoju vojsku sve dalje povećavao i njom prijatelja i neprijatelja jednako tlačio. Zato, kada je car sazvao knezove u Regensburg (1630) da svoga najstarijega sina Ferdinanda načini rimskim kraljem, digoše se sa svih strana knezovi, poimence Maksimilijan, s tegobami i tužbami proti Waldsteinu, koga su svi mrzili zato, što je tako daleko dotěrao i neograničenu vlast imao, te su se pobojali, da on ide na propast svih němačkih knezovah. Oni prisiliše cara, da je napokon Waldšteinu oduzeo dosadašnju njegovu

službu; ali careva sina ipak neizabraše rimskim kraljem. Što su te stvari tako zlo po cara izpale, u tom bijaše mnogo kriva Francuzka, koja je knezove proti njemu poticala.

C. *Švedski rat* 1630—1635.

Nesloga na katoličkoj strani, kao što i to, što se je car protestantom něšto blažijim ukazivao, te je isti restitucionalni edikt obustavio, probudi i obodri na novo protestante tim većma, što je sada švedski kralj *Gustav Adolfo* odlučio na cara udariti, proti kojemu su ga Francuzi već prije na oružje dići kušali i naměravali. On se primi sada toga posla stranom zato, što je i sam bio gorljiv protestant, stranom pak s inih takodjer razlogah, kao: što su njegovi rodjaci, meklenburžki vojvode protěrani bili iz svojih zemaljah, zatim, što je njemu bio uzkratjen svaki upliv i posredovanje prigodom ljubečkoga mira, a napokon da zasiti svoju pohlepu za slavom. Lěti 1630 izkrca se Gustav Adolfo na pomorskoj obali, protěra carske čete iz Pomorja, nakon toga prodre u brandenburžko krajište (Mark) i pozove němačke državne stališe, da mu se pridruže; nu taj poziv nenadje za sada odziva, buduć da mu se je pridružio sam samcati državni grad *Magdeburg* (komu je rest. edikt prětio pogibelji). Nije medjutim dugo vrěme postojalo, i Tilly prime vrhovno zapovědničtvo nad carskom takodjer vojskom, te ujedno s Pappenheimom obsědne Magdeburg. Gustav Adolfo podje doduše obsědnutomu gradu u pomoć, nu saski izbornik nepusti ga preko svoje zemlje, pa dočim se je o tom ugovaralo, bude Magdeburg uzet na juriš i poplěnjen (20. svibnja 1631). Vatra, koja je u isti čas na svih stranah buknula (podmetnuše ju po svoj prilici sami branitelji ?), pretvori veću stranu grada u prah i pepeo. Da se na

put stane daljemu naprědku Švedah, mišljaše Tilly, da si najprije mora osěgurati izbornu sasku kneževinu, s toga ju odmah zače podlagati. To njegovo postupanje prisili neodlučna do sada izbornika, te se je k Švedom utekao pomoći i uslobodjenja radi. I zbilja Gustav Adolfo primi taj poziv, dodje u Sasku te sdruženimi švedsko-saskimi vojskami strašno potuče pred Lipskom kod *Breitenfelda* carevce, koji su vojevali pod Tillyjevom zapovědi. Ovaj jedini poraz oduze sada caru sve ono, što je bio stekao tečajem čitava ovoga rata. Tom pobědom ohrabren načini švedski kralj sa saskim izbornikom novu osnovu za dalje vojevanje. Izbornik se naime obveže, da će upravo udariti na cara u njegovih pokrajinah (ponajprije u Českoj) dočim je kralj naumio proći kroz zapadnu i južnu Němačku i posve uništiti ligu. I zbilja prodre Gustav Adolfo kroz Duringiju i Franačku tja do Mainza, odavle zatim krene u Bavarsku, a svojim vodjam, poimence vajmarskomu vojvodi Bernhardu naloži, da uzduž Rajne dalje stupaju i osvajaju. Na bavarskoj granici dočeka Gustava Adolfa Tilly i zakrči mu put preko Leha; medjutim sam Tilly bude ranjen i umre skoro, a na to zauzme Gustav Adolfo cělu Bavarsku. Na taj način bijaše sva Němačka u vlasti švedskoga kralja. Dočim su stvari ovdje za cara zlo i naopako stajale, dade se napokon Waldstein nagovoriti, da sakupi novu vojsku (40.000 mom.). On sam stupi opet na čelo s neograničenom vlasti, te protěra sretno Sase iz Češke. Spojiv zatim svoju vojsku s vojskom bavarskoga izbornika zateče švedskoga kralja kod *Nürnberga*. Deset neděljah ležahu ovdě utaborene obadvě vojske jedna naproti drugoj, a jedna i druga strana mišljaše, da će tim oklevanjem svoga protivnika krenuti s město. Napokon navali Gustav Adolfo na Waldsteinov tabor, pa pošto je taj juriš ostao bez svakoga uspěha, povrati se

u Bavarsku s nadom, da će ga onamo neprijatelj slěditi. Waldstein ostavi, istina, takodjer svoj tabor, nu nekrene proti Švedom, nego se dade u Sasku, da prisili kneza izbornika, da se okani švedskoga saveza. Dalja osnova Waldsteinova bijaše, da s prolětjem opet pohodi i upokori sěvernu Němačku, osobito Meklenburg, te da tako presěče povratak švedskomu kralju. Gustav Adolfo medjutim, nemogavši odolěti silnim prošnjam saskoga izbornika, koji se je desio u velikoj stiski, podvostruči korake i prispije s vojskom u Sasku, te čim je začuo, da su se Waldsteinove čete dale u zimske stanove i da je Pappenheim odaslan na Rajnu s jednim odělom vojske, natěra svoga protivnika Waldsteina do bitke kod *Lützena* (16 studenoga) 1632, koju je medjutim sam glavom platio. Švedi stadoše već uzmicati, nu kada su čuli za kraljevu smrt uzplamti im srdce, te s novom snagom i hrabrosti udare sada na svoje protivnike pod Bernhardom, i tako se hrabro pobiju, da im nije mogao poběde oteti niti Pappenheim, koji je bio brzo (iz Halle) carevcem u pomoć priskočio, jer je i on bio tom prigodom na smrt ranjen.

Švedski državni kancelar *Axel Oxenstjerna*, koji se je tada bavio u Němačkoj, zapovědi (u sporazumljenju s francuzkim ministrom kardinalom Richelieu-om, komu je samo do toga stajalo, da ponizi Austriju i da steče lěvi brěg Rajne), da se rat nastavi, u kojem se je sve manje i manje gledalo na crkvena odnošenja i razpre, nego su poglavitom stvari postajali politički probitci. Dočim je ***Bernhard Weimarski*** predobivao Franačku, a ***Gustav Horn***, izvrstni učenik Gustava Adolfa, zauzeo skoro čitav Elsas nehtěde se Waldstein ni malo poslužiti neredom i zabunjenosti, koja je bila zavladala na protivnoj strani smrtju švedskoga kralja, pak město da na neprijatelje udari odlučno i odvažno predade se

zagonetnomu i kobnomu mirovanju. Uzrok je tomu, kako se uzima, ovaj. Misleći on, da mu car neće nagraditi trudovah i zaslugah tim, da mu poděli koju kneževinu s naslědnim pravom, a osim toga znajući, da ga premnogi njegovi dušmani nebi trpěli pokraj sebe kao državnoga kneza, dade se u ugovaranje s neprijatelji carskimi, Francuzi i Švedi. To ugovaranje, zatim njegovo čudnovato ponašanje naprama němačkim protestantom i Švedom, s kojimi je čas vojevao, čas ugovarao (kano da kani preprěčiti njihov savez s inostranimi vlastmi), napokon tako zvanu plzanjsku urotu (gdě mu se je većina vojničkih častnikah zaklela, da će mu svagda ostati věrna), — sve to upotrěbiše njegovi mnogobrojni dušmani i zavidnici, da ga oběde pred carem, da radi o nevěri. Uslěd toga uzkrati mu car svoje pověrenje i skine ga časti. Na to se Waldstein povuče sa svojimi od Plznja u Cheb, da bude bliže onim, s kojimi je prije ugovarao, nu tu ga dade pukovnik Buttler ubiti (1634).

Na njegovo město stupi carev najstariji sin, *Ferdinand*, ugarski i česki kralj, komu je po boku bio Gallas. Ovaj protěra Švede iz Bavarske, te spojivši se s bavarskom vojskom (pod Ivanom Werthom) potuče kod *Nördlingena* oba švedska vodje, koji su sami medju sobom nesložni bili. Bernhard poběgne na Rajnu, a Horna carevci živa uhvate, i zatim zauzmu Švabsku, Franačku i Falc. Tako se skrši tim jednim porazom švedska prevlast u Němačkoj, uslěd česa su bili prisiljeni protestanti u jugo zapadnoj Němačkoj, da se obrate na Francuzku, koja im je obećala svoju pomoć. Medjutim ova pogrdna zavisnost od tudje vlade dosadi izmedju svih protestantskih knezovah najprije saskomu izborniku, i zato stade on ugovarati s carem i to ugovaranje urodi u brzo *pražkim mirom* (1635), uslěd kojega je bio restitucionalni edikt obustavljen jošte na 40 godinah. Uz

ovaj mir pristanu po malo takodjer protestantski starliši u srednjoj i sěvernoj Nemačkoj (izuzamši jednoga langrofa hesko-kaselskoga).

D. Švedski i francuzki rat 1635—1648.

Buduć da je sada Francuzka javno stupila na pozorište, dočim je prije samo otajno careve neprijatelje pomagala, razvije se boj na dva glavna bojišta, na Rajni naime i u sěvernoj Němačkoj, trajaše pako bez prestanka i postajaše sve to opasnijim i užasnijim. Dočim je Bernhard Weimarski, stupivši očito u francuzku službu, boj bio s carevci u Elsasu, pobědi Bannér saveznu sasko-carsku vojsku (kod Wittstocka u Brandenburgu 1636) te povrati Švedskoj moć i prevlast u sěvernoj Němačkoj, koju je prije bila izgubila.

11. *Ferdinand III.* 1637—1657.

Novoizabrani car odazove takodjer Gallasa s Rajne i pošalje ga protiva Bannéru. Tom se prilikom posluži Bernhard Weimarski i prevali opet Rajnu, te osvoji više městah na desnoj obali te rěke; nu po negovoj ranoj smrti podmite Francuzi njegove vodje i vojsku, te dobiju u svoje šake sve, što je on bio osvojio. Na sěvernom bojištu postane po Bannérovoj smrti vrhovnim zapovědnikom hrabri nu bolešljivi *Torstenson*. Ovaj pobědi carevce (pod Piccolominom) kod *Lipska*. Na to krenu Švedi u Moravu, sve se bliže Beču primičući. Nu buduć da je medjutim nastalo neprijateljstvo medju Švedskom i Danskom, ode Torstenson na one strane; ali se naskoro opet povrati, te potuče carevce u Českoj (kod Jankova 1645), usled česa su Švedi Moravu opet poplavili. Sada odluči Torstenson, da će Beč obsěsti i ondě

pričekati Jurja Rakoczija, Betlenova naslědnika; nu Rákoczija u tom zaprěče Turci, želeći s carem na miru ostati. Uslěd toga okani se Torstenson svoje osnove, pak budué da mu je i zdravlje slabo zlužilo, odrekne se svoje časti, a na njegovo město stupi Wrangel. Ovaj se sdruži s Francuzi (pod Turennom), navali dva puta na Bavarsku, nu neprodre dalje od Augsburga. Ovdě se oděli švedski vodja Königsmark od glavne vojske, provali u Česku, i zauzme već pražku malu stranu, kad ali na jedan put se obustave sva neprijateljstva, jer je glas prispio, da je sklopljen mir, o kojem se je već pet godinah ugovaralo, nu koji se je zato tako težko mogao zaključiti, što su tudje vlasti sve više i više koristi za se zahtěvale.

E. Westfalski mir

běše ugovoren u *Münsteru* (medju Němačkom, i Francuzkom) i u *Osnabrücku* (medju Švedi i protestanti s jedne, a sdruge strane medju carem i katolici) g. 1648 (24. listopada).

Pogodbe mira:

a) *Što se tiče věrozakonskih stvarih:* Pasovski se ugovor i augsburžki věrozakonski mir potvrdjuje, te se proteže i na kalvine iliti reformirane; crkvena dobra, koja su protestanti bili osvojili do god. 1624, ostaju njim (ta ista godina valja i glede prava reformiranja němačkih vladarah); u svih državnih odnošajih stupa u život medju oběma věrozakonskima stranama podpuna jednakost.

b) *Glede političkih stvarih*: U ime naknade dobiva: 1) *Francuzka*: austrijska posědovanja u Elsasu, te joj

se osim toga potvrdjuje vladarsko pràvo u (osvojenih već 1552) biskupijah i gradovih Metzu, Tòulu i Verdunu; 2) *Švedska:* prednje Pomorje s Rujanom (Rügen), Vismar, zatim Bremen i Werden kao světovne vojvodovine, uu sve to samo kao feuda němačka, — k tomu jošte 5 miliunah talirah u ime bojnih troškovah; 3) *Brandenburžka* dobiva tim mirom stražnje Pomorje, a u ime naknade za ostalu čest Pomorja (koja bi joj bila imala pripasti po někom naslědnom ugovoru), magdeburžku, halberstadtsku, mindensku i kaminsku biskupiju kao četiri světovne kneževine. 4) *Bavarskoj* ostaje gornji Falc s izborničkim dostojanstvom, a dolnji Falc povratja sinu progonjenoga Fridrika V., te je sada za njega učinjeno osmo město medju izbornici. Němačka država priznaje na dalje neodvisnost Švajcarske i sdružene Nizozemske. Napokon Francuzka i Švedska jamče za westfalski mir, i tim dobivaju priliku i unaprěda se měšati u němačke poslove.

c) Što se tiče državnoga prava, odlučeno je: da car zakone tvori, rat vodi, mir sklapa, nametje poreze, diže vojsku, saveze čini itd. samo u sporazumljenju i s privolom državnih stališah, skupljenih na saboru, a državni stališi, koji su tim u město savěta stekli odlučan glas, budu priznani kao pravi vladari u svojih zemljah, te jim je takodjer dozvoljeno, da mogu saveze sklapati i medju sobom i sa stranimi knezovi, samo ne protiva caru, državi, kao niti proti zemaljskomu miru i westfalskomu ugovoru.

Poslědice su tridesetgodišnjemu boju u svakom pogledu vele važne. *Němačka* běše njim razderana i oslabljena. Moć *Habsburgovacah* pretrpi uslěd nesretna tečaja toga boja znatnu štetu. Vojničtvo i *bojna znanost* znatno se usavrši, a osobito dělovanjem duhovitoga Gustava Adolfa. — Buduć da vojske nisu mogle biti prema tadanjemu sustavu redovito plaćane, zato se i vojvode i njihovi vojnici sami naplaćivahu, kako su najbolje znali; odatle strahovito *plěnjenje i glob-*

ljenja, koje je osobito u drugoj polovici tridesetgodišnjega boja obćenito bilo zavladalo. Uza takov način vojevanja stradaše svaka zemlja do koje su vojske neprijateljske i prijateljske doprle; najviše ipak póstrada Německa, zatim Češka.

§. 5.

Španjolska.

1. *Ferdinand Katolički*, aragonski kralj (1479—1516) oženi se s *Isabellom* Kastilskom (1474—1504), te tako se sdruže dvě države, koje su bile do sada razdvojene, naime *Aragonija* (kamo je spadala i Sicilija i Sardinija) i *Kastilija* s kanarskimi otoci i Granadom (od 1492). Kašnje dodje k tomu jošte i Napulj, koji su bili Francuzi i Španjolci zajednice predobili; nu zavadivši se prigodom diobe, te uslěd toga i zarativši ostade napokon cěli Napulj u španjolskih rukuh (nakon poběde, koju je Gonzalvo Kordovski održao nad Francuzi). Vlast španjolske krune razširi kardinal Ximenez na sěvernoj takodjer obali Afrike (Oran 1509), isto tako rastijaše i u Americi sve većma njezino gospodstvo (Domingo, Jamaika, Portoriko, Kuba, Terra firma), najposlije ju dopade i Navarra. K slavi Ferdinanda Katoličkoga mnogo doprinese i to, što je za njegova vladanja odkrita Amerika i što je upravljanje države bilo pověreno revnomu i mudromu kardinalu *Ximenezu*, koji se je u državnih poslovih, kao što i u bojnih i oko znanostih odlikovao i veliko si ime stekao; napokon što je bojna sreća služila španjolskoj hrabroj vojski, kojoj je na čelu stajao junački Gonzalvo Kordovski, pobědnik Granade i Napulja.

Po Izabellinoj smrti naslědi ju u Kastiliji njezina kći Ivana sa svojim suprugom *Filipom I*, sinom cara Maksimilijana; pa kada je ovaj već za dvě godine (1506)

umro, a žena mu uslěd toga poludila, nagovori Ximenez kastilske stališe, da su Ferdinanda Katoličkoga priznali kao vladara. Po njegovoj pako smrti naslědi ga u obijuh državah sin Filipa I.

2. *Karlo I.* 1516—1556. S početka vladaše u njegovo ime kardinal Ximenez; nu kada je Karlo Nizozemsku ostavio i u Španjolsku došao, odstranjen bude Ximenez (i umre brzo za tim s tuge i žalosti). Od svojih predšastnikah naslědi Karlo cělu Španjolsku, Nizozemsku, austrijske pokrajine, Siciliju, Sardiniju i Napulj, zatim nedavno odkrite zapadno - indijske otoke, naselbine na sěvernoj obali Afrike i kanarske otoke; k tomu ga još zapade němačka kruna; nakon toga postade baštinikom milanske vojvodovine; burgundsku svoju baštinu poveća tim, što je dobio Utrecht, Oberyssel i Gröningen, a u novoj strani světa spravi najbogatije zemlje: Mexiko, Peru zajedno s Quitom, zatim Chile i Novu Granadu pod svoju vlast. Sve to predade Karlo izuzamši němačku krunu i austrijske zemlje, jedincu si sinu

3. *Filipu II.* 1556—1598, suprugu englezke kraljice Marie. Svojim neprijaznim, mrklim i oholim ponašanjem nemogaše si Filip steći ljubav svojih podanikah, pak buduć da je preko měre ljubio Španjolsku i za nju zauzet bio, nebijahu mu ni malo privržene ostale pokrajine. Rat s Francuzkom, što ga je naslědio po otcu, nastavi i dovrši s englezkom pomoći; i to poslě dvijuh pobědah, koje je španjolski vojevoda grof Lamoral Egmond održao kod S. Quentina i Gravelingena. U miru, koji je uslěd toga bio sklopljen u *Chateau Cambresis* 1559, povrati, istina, Filip što je Francuzom u Pikardiji bio oteo, nu u město toga dobi više utvrdjenih pograničnih městah koje u Talijanskoj, koje u Nizozemskoj. U to doba pope se Španjolska, kojoj je od sada bio Madrid prěstolnim gradom, na najviši stepen svoje političke

moći i duševne snage, s koga je medjutim i opet brzo pala.

Što je Ferdinand Katolički začeo, a Karlo V. nastavio, to se obnovi takodjer za Filipa II. I on stade proganjati *Maure* i siliti ih, da se odreknu ne samo věre, nego istih takodjer običajah, nošnje, jezika svoga i. t. d. to pako bijaše uzrokom, zbog koga se je porodio gradjanski rat, koji je s velikom razjarenoštju i okrutnoštju na obijuh stranah dvě godine běsnio.

Filipov brat *Don Juan d' Austria* skrši poběđom kod *Lepanta* 1571 i uništi pomorsku silu Turakah, koji su razbojničke afrikanske države podupirali u tom, da robe i plěne talijanske i španjolske obale, i koji su već bili Mlětčanom Cypar oteli; nu ta poběda ostade bez svakoga daljega uspěha i koristi, Filip bo je zavidio slavodobitju svoga brata. S druge strane zadade težki udarac Španjolskoj to, što se je sedam sdruženih nizozemskih pokrajinah odcěpilo od nje 1579 (v §. 6). Usuprot, kada je u *Portugalskoj* izumrla burgundska kuća g. 1580, (v §. 7), dade Filip po vojvodi Albi osvojiti tu državu, tvrdeći, da na nju pravo ima po materi svojoj (kao unuk Emanuela Vel.). — Protestantska englezka kraljica Elizabeta podupiraše sdružene nizozemske pokrajine proti Španjolskoj, a navaljivaše u isti čas i na španjolske naselbine u Americi. To je Filipu i pomučno bilo, s toga se spremi proti Englezkoj s velikom silom, s tako zvanom *nepoběđivom flottom* (150 brodovah jakom); nu loša mu sreća posluži, jer ga Englezi, nemilo potuku (kod Dünkirchena), a veću stranu brodnice uništi mu morska bura 1588.

4. i 5. *Za Filipa III. i IV.*, koji su vladu sasvim prepuštali svojim nesposobnim ministrom, tako se daleko stvar dovede, da su bili prisiljeni s Nizozemci najprije učiniti primirje na 12 godinah, zatim u westfalskom miru priznati njihovu neodvisnost; Portugalska se zatim

sasvim odčepi (v §. 7) a ustanak u Kataloniji kao i napuljska pobuna pod Masaniellom jedva se jedvice uduši.

To isto vrěme, gdě Španjolska gubi svoju něgdašnju světovnu moć, propadaša i njezino nutarnje blagostanje. Silni bojevi s Nizozemci, proganjanje marljivih Moriskah, razsipnost dvora, nepametni trgovinski zakoni, zatim udioničtvovanje u tridesetgodišnjem boju: sve to morade iztrošiti i državu i žitelje njezine.

§. 6.

Nizozemska.

Nizozemska spadaše u srednjem věku najprije k franačkoj državi (do 843) a poslě, kada se je ova država razdělila, spade Nizozemska k lothrinžkoj državi, a još kašnje dodje k doljnolotarinžkoj vojvodovini, kojoj su se vlastnici poslě nazivali imenom brabantskih vojvodah. Ovi vojvode izgubiše po malo svu vlast u doljnjoj Lotaringiji, jer su se njezini grofovi, biskupi, velmože i. t. d. sve malo po malo otimali njihovu gospodstvu i napokon postali sasvim samostalnimi. Tekar XV. věka podje za rukom burgundskim vojvodam iz francuzke vladajuće kuće Valois sdružiti opet ove pokrajine u jedno državno tělo. Zemlje i pokrajine tih vojvodah, ako i nisu bile znamenite glede svoga prostora, a ono se ipak brojile u ono doba medju prve europejske države toli zbog množine svoga pučanstva, koli zbog svoga blagostanja, koje je dolazilo od radinosti žiteljah. Vojvoda *Karlo Směli* vladaše napokon nad 14 nizozemskih pokrajinah; njegova kći Marija udade se za Maksimilijana I., te tako spadoše po tom ove pokrajine na Austriju, a Karlo V. jošte jim doda tri (Utrecht, Oberyssel i Gröningen). Austrijska kuća dobi za cělu Nizozemsku kao dio burgundskoga kotara glas i město na državnom saboru.

Jošte za burgundskih vojvodah nazivahu se nizozemski státiši imenom „Staaten", te pribaviše znatnih pravah i povlasticah, medju, inim: da imaju pravo dozvoljavati porez i vojsku. I Filip II. morade se prisegom obvezati, kada su mu se stališi po dva puta poklonili, da će štititi i čuvati njihova prava. Po miru u Chateau Cambresis ostavi Filip II. Nizozemsku, podělivši vrhovno naměstničtvo svojoj sestri:

Parmanskoj vojvodkinji *Margareti*, Nizozemkinji, kojoj je po boku imao biti arraški biskup Granvella; dva najodličnija plemića u narodu: *Vilelmo Nassovski*, oranski knez, i grof *Lamoral Egmond* dobiše město u drzavnom věću i postadoše naměstnici u jednoj ili više pokrajinah, a grof *Hoorn* buďe admiralom nizozemske pomorske sile. Nu mir netrajaše dugo po Filipovu odlazku. Nezadovoljstvo rastijaše sve većma i većma s toga, što je kralj više Španjolce ljubio negoli Nizozemce; što je inostrancu Granvelli podělio toliku moć, da je tako rekuć samovoljno kretao Nizozemskom; što je utemeljio, želeći zapréčiti širenje nove věre, više novih biskupijah (14) i nadbiskupijah (4), od kojih je prva (Mecheln) Granvelli (koji je do skora i kardinalski šešir dobio) pala u dio; što je ostavio u zemljih španjolskih četah; napokon osobito još zato, što su protestanti bili proganjani svakom prigodom, te je zbog njih hotio Filip i inkviziciju uvesti. Tužbe i tegobe dizahu se jedna za drugom, napokon preote mržnja proti inostrancu mah u toliko, da je već ista kraljeva naměstnica tražila, da se Granvella ukloni s puta. Nu preteče ju Granvella, buduć da se je radje sam okanio Nizozemske.

Kada su počeli zaključke tridentinskoga sabora i u Nizozemskoj uvadjati i s inověrci sa svom strogošću postupati, sklopi plemstvo medjusobni savez (Compromiss), kojim je temelj položen nizozemskoj slobodi. Najprije

predade do 300 plemićah („Geuzi") naměstnici u Brüsselu dvě molbenice: prvom tražahu, da se sasvim ukinu, a drugom, da se barem ublaže věrezakonske odluke. Buduć da je skoro posvuda bilo zavladalo kipoborstvo, dopusti doduše Margareta protestantom, da njihovi duhovnici slobodno propovědaju; nu pored svega toga nije se mir povratio, i buduć da su k tomu protestanti katolikom mnogo prikora činili, odluči Filip na nje poslati vojvodu *Albu*. Čim se je prosuo glas, da se približuje Alba sa španjolskom vojskom, udalji se mnogo protestantah (i vranski knez) iz Nizozemske. Buduć da je zatim Alba bez naměstničina privoljenja Egmonda, Hoorna i mnoge druge plemiće dao pohvatati, radi toga ostavi i ona dosadanje svoje město, te zatim proživi stražnje dane svoga života većinom u Talijanskoj. Upravljanje bude sada pověreno Albi, a on, čim se je latio toga posla ustroji tako zvano „věće nemirah", komu je narod nametnuo ime „krvnoga věća". Ovaj sud podigne odmah parnicu proti oranskomu knezu i svim onim, koji su podpisali kompromiss; isto tako pozove na račun kipoborce. Koji se nisu hotěli staviti pred taj sud, budu lišeni svih pravah i sva im se dobra zaglobe. Egmond, Hoorn i mnogi drugi plemići běhu u Brüsselu smaknuti.

Osamdesetgodišnji rat za slobodu 1568—1648.

Čim je Wilelmo Oranski začuo, da su mu propala sva dobra u Nizozemskoj, spremi se na brzu ruku sa svojim bratom Ljudevitom Nassovskim, te navali na Nizozemsku. Nu Ljudevitu neposluži bojna sréća; Alba ga nadvlada (kod Emze) i potuče mu nevěštu vojsku; Wilelmo, premda je smělo bio prešao preko Maase, morade se natrag povući, te pošto mu je nestalo novacah, morade razpustiti svoju vojsku.

Alba odbi od kralja i one Nizozemce, koji su mu bili věrni ostali, što je dirnuo u njihovo najmilije pravo,

po kojem su si dosad sami poreze odredjivali. On jim nametne sada sasvim novi danak; ta povrěda pako njihova prava, a k tomu još nesmiljeni postupak kod utěrivanja novoga danka, i napokon što je Alba zabranio trgovati s Englezkom, — sve to probudjivaše veliko nezadovoljstvo i ogorčenost, i dade napokon tomu povod, da su se najprije *Holandjani* odcěpili. Oni se pridruže oranskomu knezu, te pošto su tako zvani „primorski geuzi“ uspěli i sretno vojevali s morske strane, priznadu i proglase slobodni holandezki stališi u svojoj skupštini (u Dordtrechtu) Vilelma Oranskoga pravim i jedinim *kraljevskim* naměstnikom u Holandiji (1572). Alba se zahvali nakon toga sám na svojoj časti (1573).

Oba njegova naslědnika, *Requesens* i *Don Juan d' Austrija* upravljahu Nizozemskom dosta uměreno, nu njihovo upravljanje nebijaše dugotrajno; poslě pade naměstničtvo u dio sinu nědgdašnje nizozemske naměstnice Margarete, mudromu i u bojnih poslovih izkusnomu *Aleksandru Farnese*, parmanskomu (1578—1592). Ovaj udari sasvim drugim pravcem nego što su bili činili njegovi predšastnici. Po njegovoj osnovi imadoše se věrozakonski odnošaji onako uravnati i urediti, kao što su bili za Karla V., državna sloboda pako i sve povlastice i prava, što su ih Nizozemci već prije uživali imadoše se u svojoj cělosti opet povratiti. Tim načinom dobi on odmah na svoju ruku skoro sasvim katoličke južne pokrajine; nu sedam *sěvernih pokrajinah* (Holandija, Seelandija, Utrecht, Geldern, Gröningen, Frieslandija i Oberyssel), gdě se je već posvud reformacija uvrěžila i učvrstila, sklope *utrechtsku uniju* 1579, obreknu si uzajamnu zaštitu i pomoć, te svrgnu Filipa II. (1581). Ti saveznici naměravahu već progonjenomu oranskomu knezu Vilelmu predati grofovsko dostojanstvo nad Nizozemskom s naslědnim pravom, nu on bude iz potaje ubijen (u

Delftu) 1584. Činilo se je, da je njegovom smrti propast zapřetila ovoj novoj državi. Medjutim sada poprimi vladu državno věće, komu je na čelu bio Vilelmov hrabri sin *Mavro Nassovsko-Oranski* (1584—1625).

Pošto je bio Alexander Parmanski malo po malo Gent, Brüssel, Mecheln, Nimwegen i po slavnom za obě strane obsědnutju Antverpen takodjer (1585) predobio, te tako odlučno pokorio južnu Nizozemsku, zaprosi unija pomoć u englezke kraljice Elisabete. Filip II. pako posla na Englezku silnu armadu (nepobědivu brodnicu) jer je mislio, da ako Englezku svlada, da se tada niti republika neće održati. Nu tu njegovu armadu uništi stranom bura, stranom hrabost neprijateljah (v. str. 54), pak buduć da Filip nije bio kadar, da odmah stvori nove vojske, krenu uslěd toga boj s Nizozemci sasvim drugim pravcem. Republika kojoj je već grozila tim sigurnija propast, što se je i bila nesloga porodila u njezinu krilu, tako se sada okrěpi i podiže, da je mogla upravo *navaljivati* na Alexandra Parmanskoga. Boj se nastavi uz francuzku i englezku pomoć tako sretno i uspěšno, da je najprije bilo načinjeno primirje na 12 godinah (1609), a napokon morade Španjolska u westfalskom miru priznati *neodvisnost Nizozemske.*

§. 7.

Portugalska.

Najsretnije, pače zlatno doba proživi Portugalska za svojih stražnjih vladarah iz burgundske kuće, osobito za *Emanuela Velikoga* (vl. 1495—1521). Odkritje nove morske ceste u Indiju, zatim dobiti i naselbine u Aziji pribaviše ovomu narodiću toliku moć i silu, da je nadkrilio i pretekao mnogo veće narode i države; a Lisabon postade glavnim europejskim tržištem.

Kada je kralj *Sebastijan* u boju proti Fezu i Marokku blizu Alkasara (1578) izgubio pobědu i život (?), nastanu velike smutnje i razpre radi portugalskoga prěstolja; medju takmaci, koji su se za-nj otimali, održa najposlě pobědu španjolski kralj Filip II., te tako bude *Portugalska španjolskom pokrajinom* od 1581—1640. Pod španjolskim se gospodstvom nahodeći izgubi Portugalska ne samo većinu svojih vanjskih pošedovanjah, nego i svoje povlastice i prava; zaprěčivanjem trgovine i težkimi danci běše uništeno njezino blagostanje, krunska dobra běhu razprodana, a tvrdjave razoružane. Ovomu robstvu učini konac prevrat, koji se je skoro bez krvi okončao. Uslěd te bune bude uzvišen na prěstolje *bragancki vojvoda* Ivan pod imenom Ivana IV., 1640., a svi napori Španjolacah, koji su opet htěli podjarmiti ovu izgubljenu kraljevinu, ostadoše bez uspěha. Od svojih naselbinah dobi Portugalska natrag samo něke, a medju njimi i Brasiliju; druge běhu medjutim Holandezi posvojili.

§. 8.

Francuzka.

A. *Za vladajuće kuće Valois* (mladja loza) do 1589.

Francuzka, kojoj se ovo doba granice na sěveru i iztoku nisu tako daleko protezale kao što kašnje (jošte bo nije na nju spadala Flandrija, Artois, Lotaringija, Franchecomté i Elsas), zaplete se u dugotrajne borbe i bojeve s austrijskom kućom, čim je bila gotova s englezkimi ratovi. Što su se ove dvě vlasti zavadile i zaratile, za to se može uzeti kao prvi i glavni uzrok to, što je austrijska kuća dobila burgundske zemlje, izliku pako i povod za boj, koji se je većinom vodio u Talijanskoj, uzeše odatle, što si je Karlo VIII. kao

baštinik anjouvinske kuće prisvajao Napulj, a Ljudevit XII. kao unuk Valentine Viskontijeve milansku vojvodovinu. No niti jednomu niti drugomu nebijaše moguće sačuvati u svojoj vlasti ono, što su bili posvojili u Talijanskoj, pak i *Franji I.*, kada je obnovio zahtěvanja svojih obijuh prědšastnikah, zla sreća posluži; pošto je četiri rata nesretno vodio s carem Karlom V. (gl. str. 25 i 31.) morade se najposlě mirom u Madridu, Cambrayu i po tretji put u Crespy-u odreći svih svojih zahtěvah u Italiji, a Napulj i Milan pripadoše španjolskoj kruni. Franjin naslědnik kralj *Henrik II.* napade austrijsku kuću u Němačkoj, ponovi naime kao saveznik saskoga izbornika Mavre rat s Karlom V. i ote tom prilikom Metz, Toul i Verdun.

Za slaba vladanja njegovih sinovah, koji su si redomice slědili, naime za *Franje II.*, *Karla IX.* i *Henrika III.* dadoše dvorske stranke Guisah i Bourbonah povod tomu, te je Francuzka u 30 godinah osam *gradjansko-věrozakonskih ratovah* (1562—1598) pretrpila. Za prva tri rata běhu „Hugenotti“ doduše nadvladani u svakoj bitki, nu budué da su i katolici bili iznemogli, s toga dodje svaki put do mira, u kojem su Hugenotti dobili potvrdjenu slobodu věre, a najposlě im je takodjer dozvoljen pristup u državne službe i dana su im něka utvrdjena města za njihovu sěgurnost i obranu. Mir, što je bio sklopljen po tretjem ratu, činjaše se tim čvrstjim i stalnijim, što je dvor oko sebe skupljao ugledne Hugenotte (Coligny) i što se je sklopila ženitba medju protestantskim navarskim kraljem Henrikom i sestrom Karla IX. (Margaretom). Medjutim ova svatbena svečanost, od koje su se Hugenotti nadali za se daljim i većim koristim, okonča se groznim i strahovitim krvoprolitjem, tako zvanom *Bartolovom noći* (24—25 Kolovoza) 1572. To grozno dělo zasnova kraljica mati

uz pomoć Henrika Guisa, a kralj morade privolěti. Tada běše pomoreno više tisućah protestantah i něšto katolikah. Da se tolika opačina opravda pred světom, běše razglašeno, da se je Coligny sa svojimi drugovi urotio proti kraljevskoj obitelji. Sada na novo buknuše věrozakonski i gradjanski bojevi, te trajahu bez prestanka za sve vrěme nevrědnoga *Henrika III.* Ovaj kralj, koji nije bio u nijednom pogledu, dorasao svomu zvanju, popuštaše u mnogih stvarih Hugenottom, i tim dade povod, da su se katolici proti njemu bunili i rotili, i to tim više, što su se bojali, da bi mogli dobiti kraljem Hugenotta Henrika Navarskoga. Kralj Henrik bude prisiljen ostaviti svoj prěstolni grad, uteče se zatim pod zaštitu navarskoga kralja Henrika i s njim s jedinjen obsědne Pariz, nu u zao čas po se: ubije bo ga iz potaje ruka ubojice (Jakov Clement). Umirajući preporuči bourbonca, navarskoga kralja Henrika, da bude priznan njegovim naslědnikom.

B. *Za bourbonske vladajuće kuće* (1589—1792).

1. Henrika IV. (1589—1610) onda istom svečano u Pariz uvedoše i priznaše po cěloj državi kao kralja, kada je prestupio na katoličku věru. On uděli protestantom svojim *Nanteskim ediktom* (1598) skoro podpunu slobodu věroizpovědanja i otvorio im put do javnih takodjer službah, te tako konac učini 36 godišnjemu věrozakonskomu boju. Vrěme mira, koje je sada nastalo, nastojaše Henrik jedino na to upotrěbiti, da usreći državu i da joj povrati něgdašnje blagostanje; financije, koje su stajale u veoma nevoljnu stanju, poboljša i uredi njegov plemeniti prijatelj i ministar *Sully;* trgovina i zanati na novo oživiše, gradovi i sela digoše se iz pepela i mrtvila svoga itd. Njegovom najmilijom misli i naměrom

bijaše, da ponizi habsburžku kuću u Austriji i Španjolskoj, i u tu svrhu stupi u savez sa svimi njezinimi protivnici u Němačkoj, Holandiji i Italiji. Od njega dodje osnova, da bi se imala věčnomu miru za volju stvoriti jedna obća europejska republika, koja bi sastojala od 15 jednako mogućih državah; nu doskora se morade on i sám osvědočiti, da se to nebi dalo izvesti: zato kašnje nastojaše samo oko poniženja Habsburgovacah, nu uposrěd takova rada bude on ubijen (od Ravaillaca) 1610 (14. svib.). Njega naslědi malodobni mu sin.

2. *Ljudevit XIII.* (1610—1643). Ovaj bijaše izprva pod skrbničtvom svoje matere Marije Medici, a kašnje ga ravnaše kardinal *Richelieu.* Za svoga osamnaestgodišnjega upravljanja (1624—1642) nastojaše Richelieu osobito o tom, da a) *povisi* najprije *kraljevski ugled i vlast* u samoj državi, te zato, pošto je oteo Hugenottom nakon težka obsědanja njihovo glavno utočište, la Rochelle, stěra ih s političkoga polja, tako da su od sele postojali samo kao věrozakonska stranka; s istoga razloga nesazivaše obćih državnih saborah i. t. d. b) On nastojaše o tom, da razširi *politicki upliv Francuzke u inostranih zemljah.* S toga razloga sklopi savez sa Švedskom i povrati se k osnovi Henrika IV., da se Habsbužka kuća toli u Němačkoj, koli u Italiji oslabi. Zato podupiraše neprijatelje Habsburgovacah (Nizozemce i protestante u Němačkoj), a tako isto pomagaše Katalonce i Portugize, kada su se odcěpljivali od Španjolske. Njegova neumorna radinost protezaše se isto tako i na druge državne poslove; on bo se je svojski brinuo, da pomnoža pomorsku silu, da razgrani trgovinu; podupirao je naselbine, gradio kanale, polěpšao i ukrasio Pariz; njemu takodjer ima zahvaliti *akademija francuzka*

svoj postanak (1635). Několiko měsecih po Richelieuovoj smrti preminu i Ljudevit XIII., a državu ostavi svomu pet-godišnjemu sinu Ljudevitu XIV.

§. 9.

Englezka za Tudorovacah*) 1485—1603. Škotska za Stuartovacah.

Za Henrika VII. Tudora svršise 30godišnji rat izmedju jedne i druge i ruže, te, dočim je ovaj stražnji potomak lancasterske, kuće za suprugu si uzeo Elizabetu, poslědnju baštinicu kuće York, izpune se želje i zahtěvanja obijuh ružah. Čim se je pako blagi mir povratio u državu, digne se opet moć, blagostanje i prosvěta Englezke.

Henrik VIII., koji je katolički nauk o svetotajstvih vlastitim perom branio proti Lutheru, odmetnu se kašnje od katoličke crkve i pretrže svako obćenje s Rimom, zatim stade ukidati manastire, i napokon dade sebe sama proglasiti vrhovnom glavom anglikanske crkve putem svetjenstva i parlamenta, a to sve učini zato, što mu papa nije dopustio, da razrěši svoju ženidbu sa svojom prvom pristarom ženom. Kao što prije tako i sada neprijahu mu medjutim protestantski nauci; s toga zadrža i nadalje glavne točke i bitne nauke rimske crkve. Nu njegova crkvena novotarija, koju je isto tako s velikom strogosti i okrutnosti uvadjao, kao što je

*) Henrik VII. † 1509
Artur † 1502. — Henrik VIII. † 1547. — Margareta za Jakova IV. škotskoga kr.
Henrik VIII.: Marija † 1558 — Elizabeta † 1603 — Eduard VI. † 1553
Margareta: Jakob V. — Margareta
Jakob V.: Marija Stuart; Margareta: Henrik Darnley
Jakov VI. (I.)

nečověčno postupao sa svojimi (6) ženami, neodrža se za njegove děce, koja su si redom slědila.

Njegov sin *Eduard VI.* dade sasvim novu věroizpověst sastaviti, u kojoj je bilo više Lutherovih, Zwinglijevih i Kalvinovih načelah. Eduardova pako polusestra i naslědnica.

Marija (Tudor) povrati obćenje s Rimom i dade katoličkoj věri staro njezino město; poglavice reformacije (canterburskoga nadbiskupa Cranmera i mnoge druge) dade spaliti na lomači. Njezina naslědnica i polusestra.

Elizabeta (1558—1603) skrši opet vrhovnu papinsku vlast u Englezkoj; pridrža medjutim biskupe, kao što su u rimskoj crkvi, te odkroji Englezkoj novi crkveni ustav onako, kao što još danas, obstoji. U isto doba uvadjaše i ražširivaše Ivan Knox po Škotskoj čisti kalvinizam, koji se je tu nazivao takodjer presbyterijanizam ili puritanizam; katoličko věroizpoviedanje bude u Škotskoj strogo zabranjeno, istoj kraljici *Mariji Stuart* nebijaše prosto javno se držati svoga věrozakona. Kada je bio drugi muž te kraljice, grof Darnley, skupa s kućom, gdě je ležao bolestan, prahom u zrak dignut, te se ona nakon toga udala za grofa Bothwela, koga je narod držao za Darnleyeva ubojicu, podigne se narod proti njoj i protěra ju s prěstolja njezina; ona jadna poběgne sada u Englezku, nu i ovdě ju snadje huda sreća. Buduć da nije hotěla pristati na zahtěvanja kraljice, Elizabeta bude zasužnjena, a napokon ju dadu nakon 18 godinah u uzi (u Fothleringayu u Northumberlandu) smaknuti 1587 pod izlikom, da je bila upletena u urotu proti Elizabetinu životu. Za kraljice Elizabete vladaše mnogo godinah mir i poredak u Englezkoj, s toga na novo procvate poljoděljstvo i obrtnost, u čem su se osobito nizozemski

běgunci odlikovali. Za novimi zemljami i krajevi světa povuče želja i Engleze, s toga preduzmu i oni razna putovanja a ta putovanja, zatim naselbine u sěvernoj Americi i iztočno - indička trgovačka družba (compagnia) otvore vanjskoj trgovini i brodarstvu mnogo prostranije polje nego što je bilo dosele; isto tako rat sa Španjolskom i propast španjolske nepobědive armade bijaše povodom, te se je sada Englezka digla i toliku silu stekla na moru, da se od to doba broji medju države prvoga reda. Elizabeta imenova svojim naslědnikom u Englezkoj *Jakova VI.* Škotskoga, kanoti svoga najbližega mužkoga baštinika, i ovomu prvomu pripade naslov kralja Velike Britanije i Irske.

§. 10.

Velika Britanija i Irska za prva dva Štuartovca 1603—1649.

1) *Jakov I.* (1603—1625). Ovaj bijaše Škotom više privržen nego li Englezom; slěpo se pověravaše nevrědnim svojim ljubimcem; u svojoj pohlepi za neomedjašenom vladom hotijaše parlamenat isto tako na uzdi držati, kao što je bilo za silnih Tudorovacah. Te njegove mane dadoše povod, da su ga Englezi mrzili i odurili i sve većma bili nezadovoljni s njegovom vladom, pa kada se je jošte nesnosljivim pokazao naprama katolikom, uroti se više katoličkih plemićah protiva njemu (1605) s naměrom, da njega ujedno s parlamentom barutom u zrak dignu; nu izdaja preprěči njihovu naměru.

2) *Karlo I.* (1625—1649) zavadi se s parlamentom radi povišena poreza; ovaj ga napokon silom pritěra, da je morao pristati na tako zvanu „prošnju za pravo" (petition of right), uslěd koje se nije smio u naprědak danak nametati bez privoljenja parlamenta, i ujedno je

zajamčena osobna sěgurnost. Nu pošto je Karlo nehajeć za sve to osim drugih novih danakah povisio takodjer brodarinu po čitavoj državi, a u puritanskoj Škotskoj, gdě nije bio crkvenom glavom, uvadjati stao liturgiju englezke crkve, podigne se veliko nezadovoljstvo i buna, Škoti se sjedine s parlamentom i udare na kralja. Sdružena vojska, kojoj je bio *Oliver Cromvell* na čelu, održi dva puta pobědu nad neurednimi kraljevimi četami; na što poběgne kralj ka Škotom, ali u zao čas, oni bo ga odpreme natrag parlamentu u ruke. Parlament naidje medjutim na neočekivani odpor kod svoje vojske. Razpra naime medju *puritanci* i *independenti* (v. str. 65) běše takodjer vojsku obuhvatila; vojska dobije kralja u svoje ruke; njezin vodja Cromvell prodre sa svojimi četami u doljnju sabornicu i raztěra presbiterijanske članove, koji nisu htěli da se kralj sbaci. Bez obzira na gornju sabornicu, koja se je tomu protivila, sastavi sada krnji parlamenat sudbeni odbor od independentah, koji je Karla I. odsudio na smrt, jer da je vojsku vodio na parlamenat. Kralj bude javno smaknut (30. sěčnja) 1649 i na to bude republika proglašena.

§. 11.

Škandinavija.

Danska, Norvežka i Švedska běhu kalmarskom unijom od 1397 spojene u jednu državu; nu svaki tih narodah nastojaše o tom, da na se povuče vrhovnu vlast, te zadnje kraljeve iz *Oldenburžke kuće* (koje su Danci izabirali) nepriznavahu podnipošto Švedi. *Gustav Wasa*, koji je bio ovdě najprije državnim upraviteljem, a zatim je g. 1523 bio proglašen kraljem, izbavi sasvim Švedsku izpod danskoga gospodstva i tim učini konac

kalmarskoj uniji. Oldenburžka se kuća neodrža dugo niti u *Danskoj* (kamo je spadala Norvežka, južna strana Švedske, Gothland i Island), već izgubi vladu zato, jerbo je težila za neograničenom vlasti, a na prěstolje se nakon toga pope ***holsteinska kuća.***

Wasovci vladahu u Švedskoj do 1654. ***Gustav I.*** opetovano izjavi stališem, da će se odreći krune, i time ih napokon sklonu, da su priznali njemu i njegovu potomstvu naslědno pravo na švedski prěstol. Medju svimi njegovimi naslědnici najbolje se odlikovaše ***Gustav Adolfo;*** ovaj ote Rusom, što su držali na istočnom moru, a Poljakom Livonsku, svoj život pako svrši na bojnom polju u Němačkoj kod Lützena (v. str. 47). Njegova učena kći i naslědnica ***Kristina*** zapovědi vojevodam iz škole svoga otca, da nastave rat u Němačkoj, te steče westfalskim mirom znatna posědovanja u Němačkoj (gl. n. str. 51). U ostalom družeć se radje s najučenijimi muževi svoje dobe, koje je oko sebe skupljala, izgubi najposlě svu volju baviti se s državnimi poslovi, s toga se odreče prěstolja na korist svoga rodjaka ***Karla Gustava, zweibrückenskoga*** falcgrofa 1654, na što prestupi u katoličku crkvu i stražnje godine svoga života sprovede u Rimu († 1689).

§. 12.

Poljska.

A. *Za Jagelovacah* (1386)—1572.

Za poslědnjih Jagelovacah razširi Poljska (s Litvom i zapadnom Pruskom) najdalje svoje granice tako, da se je protezala od baltičkoga tja do crnoga mora, i skoro od Odre pak sve blizu do Dona. Nu pored sve te veličine i vanjske slave gojila je Poljska, doněkle najsilnija država u iztočnoj Europi — ljutu zmiju u

svojih nědrih, koja joj je napokon zadala smrtnu ranu: plemstvo je na ime, samo svoju vlast širilo, nemareći za to, što tim podkapa temelje države.

B. *Poljska izborna država* (1572—1791).

Sa *Sigismundom II. Augustom* izumire Jagelov rod (1572). Poljska postade sada pravom izbornom državom. Najprije běše izabran *Henrik Anjouski*, brat francuzkoga kralja Karla IX. (1573); ali on za malo vremena potajno opusti Poljsku, jer je po bratovoj smrti njemu pripala francuzka kruna. Poljaci si na to izaberu kraljem sedmigradskoga kneza *Stěpana Báthora*. Ovaj vojevaše junački protiva Rusom, i sve im natrag ote, što su prije bili posvojili, te i u ostalom bijaše njegovo vladanje znamenito. Po njegovoj smrti bude izabran *Sigmund III* švedski, i tako dodju Wasovci do poljskoga prěstolja. *Wasovci* (1587—1668) naměravahu spojiti dvě najsilnije sěverne krune, nu tim baš dadoše povod dugotrajnomu ratu sa Švedskom, koji se je stopram 1660 i to nesretno po Poljsku svršio; uslěd mira, koji je bio zaključen u *Olivi*, morade Poljska ustupiti Švedskoj Livonsku, a Prusku morade priznati neodvisnom. U obće, odkako je Poljska postala izbornom državom, propadaše ona sve dublje. Izbori kraljevah davahu povod pogubnu strančarenju. Dočim je kraljevska vlast na drugih stranah i neograničenom postojala, postajaše ona ovdě sve slabijom, jer su kraljevi morali kod izbora na sve veća ograničenja svoje moći pristajati. Sva moć bijaše u državnom saboru, na koji su medjutim dolazili samo plemići i viši duhovnici. Ona ustanova, po kojoj se je zahtěvalo, da se skoro svi zaključci na saboru mogu tvoriti samo jednoglasjem svih sabornikah, pokaza se toliko putah osobito štetnom, jer je i jedan glas bio dovoljan, da se zaprěče najnuždniji i najkoristniji

zakoni. Osim svih ostalih zalah bijaše tu još věrskih razprah, te tako moraše Poljska uslěd svega toga sve nemoćnijom postajati.

§. 13.

Ruska.

Pošto je Ruska za *Ivana III. Vasiljevića* (1462—1505) konačno stresla sa sebe mongolsko gospodstvo napredovaše ona znamenito toli u svojem nutarnjem blagostanju, koli u širenju svoje vlasti. Za Ivanovih naslědnikah běhu dokinute dělne kneževine, koje su se bile od davnih vremenah jošte uzdržale, i tako běše zasnovana prava jednovlada u ruskoj državi, a podjedno se pristupi i k širenju državnih medjah putem osvajanja. Medju znamenite dobiti toga vremena, kojimi se je otvaralo ruskoj državi široko polje budućnosti, broji se osvojenje tatarskih kanatah: kazanskoga i astrachanskoga, zatim Sibirija. Te velike i znamenite prostorije pripadoše ruskoj državi za njezina cara *Ivana IV. Vasiljevića*, koji je poslě bio prozvan groznim (1534—1584). Taj isti car steče si i drugih zaslugah, naročito nastojanjem oko boljega uredjenja sudbenosti, osnivanjem stalne vojske tako zvanih strěljacah i drugimi podobnimi djeli; nu kašnje si ogadi ime groznimi svojimi čini, kojimi je navlastito progonio ljude od upliva i ugleda, želeći tako utamaniti staro boljarstvo, da nikim niti ničim nebude prěčen u vladanju svojem. Za vladanja njegova sina *Feodora I.* (1584—1598) běše zabranjeno seljakom slobodno seljenje i tako postadoše oni nevoljnici; Rusija dobi svoga osobitoga patrijarhu. Feodora imaše naslěditi na prěstolje brat mu Dimitrij; nu toga dade još za živa Feodora potajno ubiti *Boris Godunov*, koji je zatim po smrti Feodora, zadnjega vladara od Rurikova

roda, na prěstol zasio. Ruska ostade sada několiko godinah na miru; ali zatim dodje za nju vele pogibelno vrěme. Proti Borisu ustade něki monah, koji se je izdavao, da je on Dimitrij, brat pokojnoga cara Feodora, pak buduć da se je našlo světa, koji mu je věrovao, dokopa se on i do prěstolja. Taj Lažni-Dimitrij plati kašnje glavom svoje smionstvo. I poslě njega ustajahu još drugi lažni Dimitrije, te tako nemogaše Ruska za dugo doći do uredjena i sěgurna stanja, što su njezini susědi dobro uměli na svoju korist upotrěbiti. Napokon běše na saboru carem izabran *Mihail Feodorović Romanov* (1613—1645), sin patrijarhe Filareta i po tankoj krvi rodjak Feodora I. S njim započima red vladarah ruskih iz Romanove kuće. Vele mučna bijaše zadaća novoga cara, trebalo bo je i doma toli razvratjeno stanje urediti i vanjske neprijatelje suzbiti. Sa susědi svojimi izmiri se car Mihail, ali mu to podje za rukom samo sa znatnimi žrtvami; poslě pako tim revnije nastojaše oko uredjenja svoje države. Njegovim tragom podje zatim sin mu i naslědnik *Alexij* (1645—1676), koji se je za kratko vrěme na toliko bio okrěpio, da je mogao Poljakom oteti ono, što su oni bili od Ruske posvojili, doklam se je nalazila u velikih zabunah. I Alexij nastojaše najvećma oko nutarnjega uredjenja svoje države, u koju je po malo više toga uveo, što je bilo u ostalom světu koristna i napredna.

§. 14.

Osmansko carstvo.

Osmansko carstvo se pope na najviši stepen svoje slave i moći za *Sulejmana II.* (1520—1566), najslavnijega medju osmanskimi sultani poslě Muhameda II. osvojitelja Carigrada. Sulejman marljivo nastavljaše sa svojimi

strašnimi vojskami i pomorskom silom, što su bili njegovi predšastnici začeli. Najprije predobi dva poglavita krštjanska braništa: grad *Biograd*, i zatim otok *Rhod*, koji su Johanite držali. Ovi vitezovi odbijahu junački strahovitė navale silnih neprijateljah, ali napokon nepreostade im ipak ino, nego da ostave Turčinu vele važno svoje město. Karlo V. pokloni im poslě toga otok Maltu. Sulejman povede šest putah svoje vojske na *Ugarsku*, stranom da plěni i osvaja, a stranom da podupire sedmigradske vojvode (Zapoljskoga i njegova sina) u njihovu nepravednu zahtěvanju; nu u šestoj vojni zateče ga smrt pod tvrdim Sigetom. Dok su ti bojevi trajali osvojiše Turci 1) Tunis i Tripolis; 2) oteše Mletčanom sva posiedovanja na Moreji i veću stranu otokah u Archipelagu; 3) osvojiše Imen u južnoj Arapskoj; 4) u boju s Persijom predobiše Georgiju. Usrěd tako sretnih bojevah i tolikih dobitih prostiraše se Sulejmanovo carstvo od Algira i jadranskoga mora pak sve do s onu stranu Tigra (izuzamši několiko otokah), zatim od karpatskih gorah, Děnstra i Donova ustja tja do južnogu Egipta i Arapske.

Sulejman se odlikovaše svojom radinosti takodjer oko poslovah mira. On uvede red i sigurnost u svojoj postranoj državi; sudovom pribavi prijašnji ugled, koji je već bio sasvim pao; kod vojništva uvede bolji red i zapt, a financijalnoj upravi poděli posve drugi pravac. Iste takodjer znanosti i uměnosti stadoše sada cvasti, on bo jih je cěnio i podupirao

Za Sulejmanovih naslědnikah zadrža osmansko carstvo svoje dobiti; dalje běše još Mlětčanom otet otok Cypar, i uzprkos velikomu porazu kod *Lepanta* (1571), u kojem su Turci izgubili 224 broda i 30.000 ljudih, ostade jošte njihova moć na moru neoslabljena. Nu ipak pri svem tom poče već sada osmanska država sama u sebi propadati, po malo doduše, ali bez povratka na bolje. Ljudi, koji nisu mogli toga odmah viděti,

zazirahu još mnogo vremena od turske sile, za koju se je mislilo, da je još uvěk ista i neproměnjena. Propadanju države bijahu pako različiti razlozi. Sultani se odavahu mehkoputnu životu, te zanemarivahu i bojne i ine državne poslove, predavajući svu vlast svojim velikim vezirom. Janičari, koji su sačinjavali jezgru turskoga pěšačtva, a pomnožavani su što zarobljenom, što na silu otetom krštjanskom děcom, postadoše u Turskoj državi onim, što su něgda bili kod Rimljanah pretorijanci. Nadvladani narodi bijahu tlačeni i ugnjetavani, a napredku, koji se je činio kod drugih europejskih narodah, bijaše put zakrčen.

Pod turskom vlaštju i gospodstvom bijaše skoro sav *illyrski poluotok*, a naročito i Bugarska, Srbija, Hercegovina i Bosna; osim toga běhu si Turci podložili i Slavoniju i něke preděle u Hrvatskoj (v. str. 38) Crna Gora občuva svoju slobodu i nezavisnost.

I sada bijaše jošte krštjanskih državah, koje su gojile s osmanskim carstvom prijateljsko obćenje, kao što je n. p. Francuzka. S austrijskimi vladari usuprot bijaše i dalje boj nastavljen, što u veliko, što pako s manjimi četami na krajini. Mirom, sklopljenim u Žitva Toroku, nastupi u odnošaju naših vladarah prama Turkom ta znatna promjena, što nisu morali naši kraljevi više plaćati godišnje danke.

Druga doba.

Od westfalskoga mira do francuzke revolucije.

1648—1789.

§. 15.

Zemljopisni pregled Europe u dobi oko polovice XVII. věka.

1. *Portugalska* postade opet samostalnom državom, pošto je 60 godinah proživěla u odvisnosti od Španije (1581—1640).

2. Na *Španiju* spadaše osim pyrenejskoga poluotoka: Napulj i Sicilija, zatim Sardinija, Milan, Belgija i Franche-Comté (do g. 1674).

3. *Francuzkoj* běše u westfalskom miru konačno odstupljen Metz, Toul i Werdun, a k tomu dobi ona još austrijski posied u Elsasu, zatim Sundgau i tvrdju Breisach.

4. *Velika Britanija i Irska* sačinjavahu (od 1603) jednu državu.

5. Jedna od skandinavskih državah, *Švedska* naime podiže se na něko vrěme do velevlasti uslěd svojih sretnih bojevah s Danskom, Poljskom, Ruskom i u Němač

koj (kojimi je bojevi zadobila: Schonen, Kareliju, Ingermanlandiju, prednje Pomorje, Bremen, Verden, Wismar i dr.).

6. U *Němačkoj* izgubi habsburžka kuća svoja posědovanja na zapadu; hohenzollernska pako i wittelsbaška poděliše jülišku baštinu, te prva od ovih dobi još u westfalskom miru odštetu za zadnje Pomorje, koje ju nije zapalo.

7. i 8. *Holandiji i Švajcarskoj*, već od davna od němačke države oddruženim běše priznana u westfalskom miru podpuma neodvisnost.

9. U *Italiji* nebijaše znatnih territorijalnih proměnah.

10. *Osmansko carstvo* dobi osim drugih manjih dobitih otok Cypar.

11. *Poljska* bijaše još něko vrěme na vrhuncu svoje moći. Znatni ju gubitci postigoše mirom u Olivi 1660.

12. *Ruska* moraše Švedskoj ustupiti Ingermanlandiju i Kareliju, nu dobivši poslě natrag te svoje pokrajine, odtisnu Švedsku od baltičkoga mora; kašnje dobi ona Ukrajinu, te protegne svoju vlast preko cěle Sibirije tja do Kamčatke.

§. 16.

Francuzka za Ljudevita XIV. 1643—1715.

A. *Ljudevit XIV. pod Mazarinovim skrbničtvom* (1643—1661).

Kada je Ljudevitu XIV. otac umro, imaše on istom 5 godinah: zato běše predana vlada i neograničeno tutorstvo njegovoj materi (Ani Španjolskoj), koja si je medjutim po Richelieovoj preporuci na pomoć uzela kardinala *Mazarina*, te je njemu svu vlast predala.

Ovaj nebijaše obljubljen kod francuzkoga naroda već s toga, što je bio inostranac; zatim se zavadi s parlamentom, radio bo je o novom porezu i nastavljenju rata s Němačkom i Španjolskom, želeći tim putem sakriti mane i nedostatke, koji su se uvukli u nutarnje državno upravljanje. Fronda ili dvoru protivna stranka digne se uslěd toga na oružje proti dvoru i Mazarinu; ovi opuste Pariz, nu do skora se povrate, obsědnu ga i prisile na pokornost.

Rat s carem okonča sa *westfalskim mirom*, i to s probitkom Francuzke, koja si je tom prigodom stekla novih zemaljah (v. str. 50); a ratu sa Spanjolskom učini konac (1659) *pyrenejski mir*, (uslěd kojega je Francuzka dobila rousillonsku grofoviju i više městah u Nizozemskoj). — Ljudevit XIV. oženi se s Marijom Teresijom, najstarijom kćerju Filipa IV.; nu ona se morade prije odreći svakoga prava na španjolsko prěstolje tako u svoje ime, kao što i u ime svoga odvětka.

B. Francuzka dobiva prevlast u Europi, odkada je Ljudevit XIV. sam stao upravljati državom 1661—1715.

Ljudevit nastojaše svom svojom snagom o tom, da *svoju vlast* u samoj Francuzkoj učini *neograničenom*, a državi svojoj francuzkoj da pribavi u Europi *prvo město i něku diktaturu.* Ovu potonju svrhu postiže tim laglje, što su a) susědne države bile vrlo oslabile, i što je i habsburžka mnogo od svoje moći izgubila poslě westfalskoga i pyrenejskoga mira; b) što je francuzka prosvěta prednjačila čitavoj Europi; c) što je upravljanje u samoj francuzkoj bilo u rukuh slavnoga ministra financijah *Colberta*, koji je pored sve razsipnosti dvora i neprestanih bojevah ipak znatno povisio državne dohodke, što je samo tako postići mogao: jer je obrtnost i trgovinu podupirao i širio; jer je nadalje mnoge zlorabe u financijalnoj upravi dokinuo, a znatnu brodnicu stvorio, pravosudje i redarstvo bolje uredio i t. d. d)

srećom francuzkoga oružja i věštinom svojih vodjah, kao što su bili Turenne, Condé, Luxembourg, Catinat (Villars, Vendôme, Vauban), a ovim je na pomoć stajao veoma radini bojni ministar *Louvois* († 1691). — Premoć tim načinom stečenu upotrěbi zatim Ljudevit na osvajanje tudjih zemaljeh.

Prvi navalni rat na španjolsku Nizozemsku (1666—68). Po smrti svoga tasta Filipa IV., španjolskoga kralja, stane Ljudevit zahtěvati španjolsku Nizozemsku, nehajeć za to, da mu se je žena odrekla svakoga prava; te, zbilja zauzme velik dio Flandrije i Henegau. Španjolski kralj zamoli za pomoć cara Leopolda; nu on mu nemogaše pomoći, jer ga nisu htěli slušati državni knezovi. Medjutim prisili ga tako zvani *trosavez* (triple alliance), sklopljen medju Holandijom, Englezkom i Švedskom, koje vlasti nisu hotěle dopustiti, da Francuzka oblada Nizozemskom, te je sklopio *mir u Aachenu* (1668), u kojem se je zadovoljio s onim, što je osvojio u Flandriji.

Drugo nasilje i navala na Holandiju (1672—78). Da se osveti Holandezom zato, što su ustrojili spomenuti trosavez dobije Ljudevit ostala dva njihova saveznika, Englezku na ime i Švedsku, na svoju ruku, zatim prodre u Holandiju. Samo umetna poplava prepręči, da nije osvojio cělu pokrajinu Holandija i grad Amsterdam. Nu sada se zauzme za Holandeze brandenburžki izbornik Fridrik Vilelmo a malo za tim i car i španjolski kralj. Zato osvoji Ljudevit sam 1674 (za onda španjolski) Franche-Comté, dočim je Turenna na gornjoj Rajni većinom sretno vojevao i suzbijao carskoga vojevodu Montecucula i brandenburžkoga izbornika, da neotmu Elsas, — napokon poginu Turenne. — Da se oprosti svoga najrevnijega protivnika, sklone Ljudevit Švede da navale na Brandenburg. Uslěd toga morade brandenburžki izbornik svojoj zemlji na pomoć poteći. Švedi,

koji su bili iz Pomorja prodrli u Brandenburg, budu potučeni kod *Fehrbellina* (1675) i izgube dapače prednje Pomorje. Zadnje dve godine bijaše boj nastavljan još u španjolskoj Nizozemskoj, ali se ujedno zametnu u *Nimwegenu* i ugovaranje o miru. Pri tom pako postupaše Ljudevit tako mudro, da je sa svakim od svojih protivnikah napose ugovarao, uslěd česa je savez njegovih protivnikah sve slabiji postajao i oni, koji su dalje zavlačili, morali su primiti težke po se uvěte. Tako Holandija ništa neizgubi, jer je prva mir sklopila; od Španjolske pako dobi Ljudevit 14 stranom utvrdjenih gradovah u Nizozemskoj, kao takodjer slobodnu burgundsku grofoviju (Franche-Comté). Brandenburžki knez-izbornik, koga su bili ostavili njegovi saveznici, morade uslěd mira u *St. Germain en Laye* (1679), Švedom sve skoro natrag vratiti, što je bio predobio.

Reunije 1680—1684. Pošto je bio Ljudevit osamgodišnjim sretnim vojevanjem toliko toga predobio, domisli se on načinu, kako će i u miru osvajati. U tu svrhu ustroji tako zvane reunijske komore (u Metzu, Breisachu i Besançonu) t. j. takove sudove, koji su imali iztraživati, što je někoč spadalo k onim zemljam, što su mu bile pripale uslěd poslědnja četiri mira. Što su mu ti njegovi sudovi dopitali, to je on odmah i posvojio, te je zauzeo takodjer gradove Strassburg i Luxemburg, caru je pako poslě toga ponudio primirje (na 20 god.), koje je on morao prihvatiti, da uzmogne nastaviti rat s Turci, koji je medjutim bio buknuo (v. st. 81).

Dok je to primirje bilo, ukine Ljudevit *nanteski edikt* (1685) te oduzme reformiranim slobodu věroizpovědanja. Premda je bilo protestantom zabranjeno seliti se iz Francuzke i premda je bila granica zatvorena, pored svega toga mnogi od njih uskoče u susědne

protestantske zemlje i u Brandenburg, te onamo prenesu i razplode francuzku obrtnost.

Tretji navalni rat (1688—1697). Pošto su bili carski vojevode Turke iz Ugarske iztisnuli i pošto je bio već i Biograd Turkom otet, skloni Louvois Ljudevita kralja, da prekrši primirje. Novi rat, koji je uslěd toga nastao, započe s grozovitim haranjem i pustošenjem u Falcu; ondašnji žitelji izpunjavahu doduše duže vremena prenapeta zahtěvanja Francuzah, nu negledeć na sve to pretvori neprijatelj Falc u pustinju. Državni gradovi Speier i Worms i mnoga druga města postadoše prahom i pepelom (1689). Isto vrěme pope se na englezko prěstolje Vilelmo Oranski, a buduć da je Francuzka pod svoje okrilje primila iz Englezke protěranoga Jakova II., stoga stupi takodjer Englezka i Holandija u savez proti Francuzkoj. Na moru běhu Francuzi razbijeni i poraženi (kod glavine la Hogue), nu tim slavnije vojevahu na kopnu u Nizozemskoj, gde je Luxembourg održao tri sjajne pobjede. Medjutim buduć da je već nestajalo sredstvah za boj i buduć da se je već radjalo pitanje o španjolskoj baštini (jerbo je Karlo II. bio bez odvětka, o blizu groba), i napokon buduć da se i saveznici nisu najbolje medju sobom slagali: zato se svim tim pospěši *mir u Rysviku*, selu kod Haga (1697). Po ovom miru izgubi Němačka Strassburg, i sve, što je Ljudevit podobnim načinom reunirao t. j. silom oteo u Elsasu, Spanija pako dobi natrag skoro sve, što je bila izgubila jerbo se je Ljudevit nadao, da će i onako dobiti mirnim putem svu španjolsku monarhiju.

Španjolski naslědni rat (čit. §. 21).

§. 17.

Němačka i austrijsko-ugarska država do boja za španjolsku baštinu.

Ferdinanda III. naslědi sin mu

Leopold I. 1658—1705.

Francuzi nastojahu na svaki način o tom, da si čim veći upliv pribave u němačkoj državi, s toga i htědoše habsburžkoj kući preoteti němački carski prěstol; to im medjutim nepodje za rukom, premda se je kardinal Mazarin svojski za to brinuo. Carem němačkim bude izabran Leopold, koji je već prije bio věnčan českom i ugarskom krunom. Nu Francuzi se ni poslě neokaniše svojih opakih naměrah. Da čim više oslabe carevu moć, sklope oni s někojimi němačkimi knezovi tako zvani, rajnski savez, komu su bili glavnimi članovi duhovni izbornici.

Kada su němački knezovi Leopolda carem birali morade on privolěti na něka nova ograničenja svoje carske vlasti. Državni sabor, na kojem je tada bilo zastupano do 240 članovah, postade sada stalnim (1663) nu tako, da je taj sabor sačinjavala skupština několiko poslanikah.

Za svoga dugotrajnoga vladanja bijaše Leopold u trovrstne bojeve zapleten: a) s Francuzkom, koja se je htěla sve dulje širiti; b) s Turci, koji su i opet krštjanskomu světu grozili; c) s nezadovoljnimi Ugarskimi stališi.

Prva turska vojna 1664. Još se nije bila austrijska monarhija oporavila od onih ranah, što joj ih je bio zadao tridesetgodišnji boj, i već se morade pustiti u nove bojeve s Turci. Sada bijahu tomu povodom neuredjene erdeljske stvari. Erdeljski vojvoda Jvan Kemény[1]

potraži pomoći u cara Leopolda, da se obrani od turskoga nasilja; car mu zbilja priteče u pomoć, ali se ništa nepostiže do ponovljene vojne s Turci. Nije dugo vrěme potrajalo, a veliki vezir Ahmet Kiuprili provali u Ugarsku sa 100.000 vojske, da se osveti caru (1663). Dok je veliki vezir u gornjoj Ugarskoj gradove otimao, hrabro vojevahu na drugoj strani s Turci bratja Zrinjska, Nikola ban i mladji mu brat Petar. Na to se Turci obrate sa svom svojom silom u zapadnu Ugarsku i veliki vezir zametne bitku kod *sv. Gotharda* nedaleko od štajerske medje, nu tu održi nada njimi pobědu carski vojevoda Montecuculi, kakove nisu krštjani već toliko vremena u boju s Turci slavili (1664). Na to bude s Turci u Vasváru mir učinjen na 20 godinah.

Prvi rat s Ljudevitom XIV. 1666—1668 v. na str. 77 *Buna u Ugarskoj i drugi rat s Turci* 1683—1699. Dočim je na zapadu Ljudevit XIV. sve dalje svoju prevlast širio, medjutim se zbijahu u zemljah kralja Leopolda zgode, koje su velikom opasnošću prětile, a poslě ponoviše Turci još jednom svoje pokuse, da poraze susědne si krštjanske zemlje. — U Ugarskoj bijaše već i prije ljudih, koji su bili nezadovoljni s različitih razlogah i povodah; nu to postade pogibeljno osobito poslě utanačenoga mira s Turci. Jednim se je činilo, da mir nije onako sklopljen, kako bi se bio imao sklopiti nakon održane nad Turci poběde; drugi su opet vikali na strane čete, koje su bile u zemlji držane, te su više putah světu dodijavale; budući da država onako neuredjena i izcrpljena, kao što je tada bila, nije mogla uvěk tím četam valjane oskrbe pružati; na drugih su se stranah napokon tužili protestanti, da im se vrědjaju njihova věrozakonska prava. Nezadovoljstvo, koje se je s tih i takovih povodah na različitih stranah ukazivalo, běše zatim na to upotrebljeno, da se njegovom pomoćju

od kralja Leopolda i od njegove vladajuće kuće odtrgnu kraljevina Ugarska i Hrvatska. U tu svrhu spojiše se prvi dostojanstvenici državni i velmože, kanoti' palatin Franjo *Vesselényi*, ban *Petar Zrinjski*, Petrov zet Franjo Rákoczy i šurjak Franjo Krsto Frankopan i dr., te potražiše potrebite si pomoći u poznatih si protivnikah vladajuće kuće, naročito pako u Ljudevita XIV., i u Turakah. Stvar započeta nastavi se i nakon smrti palatinove. Car medjutim udje za vremena u trag svim toli opasnim osnovam, te prije nego li se je i moglo što većega izvesti od kolovodjah, uduši on pripravljeni ustanak, a uhitjene prve kolovodje kazni smrtnom kaznom, medju njimi i Petra Zrinjskoga i šuru mu Frankopana (1671). — Mislilo se je, da neće biti stalna mira i poredka u kraljevinah krune ugarske, ako se neuvedu něke proměne u njihovu ustavu. To běše sada zbilja učinjeno; nu tim se pripravi nova buna, kojoj je bio na čelu *Emerik Tőkőli*. Imajući Tőkőli i strane pomoći, naročito od Ljudevita XIV., mogaše se ustanak brzo širiti. Da se tomu kraj učini, povrati kralj Leopold domaći ustav i poděli obćenito oproštenje svim, koji su se bili na oružje podigli. Ali niti tim se načinom nepovrati obćeniti mir u državi, jerbo su sada Turci opet ustali, da u takovih po se povoljnih okolnostih dalje nastave svoje osvajanje. Njihova vojska od 200.000 momakah provali sa svojim vojevodom *Kara Mustafom* u Ugarsku, te se dade prema Beču i stane taj grad obsědati (1683). Car Leopold ode u Linac, pověrivši obranu svoga glavnoga gradu hrabromu Stahrembergu. Bečka posada hrabro odbijaše neprijateljske navale. Medjutim se približi krštjanska vojska, koja je imale Beč osloboditi, a na čelu joj poljski kralj *Ivan Soběski* i vojevoda Karlo Lotharinžki. Pod Bečom se zametne krvava bitka, u kojoj je bio Kara Mustafa hametom potučen. Carske se

vojske odmah dadu za njim u potěru i nastave svoje sretno vojevanje, da što prije iztěraju Turke iz Ugarske i iz Slavonije. Pošto je bio *Budim* od Turakah oslobodjen održe krštjani veliku pobědu kod Harkanja (1687), nedaleko od Muhača, usléd koje se je Slavonija rěšila turskoga gospodstva. Na to sazove kralj Leopold državni sabor u Požun (1687), gdě su stališi priznali naslědno pravo na prěstol mužkomu kolěnu vladajuće kuće, a kralj je opet obće oproštenje proglasio i državni ustav potvrdio.

Pošto je bila skoro sva Ugarska od Turakah oslobodjena, prenesu carski vojvode vojevanje na samo tursko zemljište, gdě su po Srbiji i Bosnoj tako sretno napredovali, da se je već za stalno držalo, da se mora razpasti turska sila, i to tim većma, što su medjutim bili na Turke skočili i Mletčani, a poslě i Rusi. Nu Francuzka politika i nasilno vojevanje Ljudevitovo stade na put napredujućim krštjanom. Medjutim toliki porazi, što su ih Turci pretrpili, naročito pako sjajna poběda, što ju je nada njimi održao kod *Zente* princip Eugen Savojski, prisiliše Turke, te su morali mir tražiti. Taj mir běše sklopljen u *Karlovcih* 1699, a uslěd njega zadrža kralj Leopold u svojoj vlasti sve, što se je bilo Turkom otelo: Ugarsku naime, osim Banata, zatim Slavoniju, a napokon i Erdelj, gdě je prestalo vladanje vojevodah.

Dok se je još s Turci vojevalo na njihovu zemljištu, mnogi su od ondašnjih žiteljah srbskih prelazili na kraljevsku zemlju i pomagali krštjane u njihovu boju; odmah zatim pako prešlo je mnogo hiljadah obiteljih s patrijarhom *Arsenijem Černojevićem*, da se nasele po Srěmu, Bačkoj i Banatu.

Buduć da su Turci jošte Banat imali i buduć da je u obće nuždno bilo, da se stave krěpke zaprěke njihovim navalam, zato se je svedjer mnogo pazilo na *krajinu*. U toj krajini ima za sada jošte posadah i vojske iz drugih takodjer zemaljah, nu sve se više i više važnosti daje domaćemu hrabromu žiteljstvu. Kako se je medjutim

usléd sretnih bojevah Leopoldovih proměnila granica medju njegovimi državami i medju turskim carstvom, tako naravno ide i krajina drugim pravcem, nu drži se ona posvuda, gdě se je medjašilo s Turci.

Za obsědanja prěstolnoga grada Beča lěpo se ponesoše Hrvati, dočim su sve učinili, kako da pomognu do poběde nad dušmaninom, a tako isto i u nastavljenom boju s Turci počiniše oni zaměrna děla junačtva, a to valja toli ob onih Hrvatih, koji su bili pod žezlom kralja Leopolda, koli ob onih, koji su stali pod mletačkim vladanjem.

Drugi rat s Francuzkom v. str. 77.

Uzvišenje němačkih knezovah: 1) Za *hanoveransku* kuću běše ustrojeno 9. izborničko dostojanstvo na uzdarje, što je pomagala u boju proti Francuzkoj, kao i zato, da neuzkrati svoje službe u nastajućem španjolskom ratu za naslědstvo. 2) Po smrti kralja Ivana Soběskoga izabraše si Poljaci kraljem (1697) saskoga izbornika; ovaj stupi na poljsko prěstolje pod imenom Augusta II. i predje na katoličku věru. 3) *Brandenburžki* izbornik Fridrik III., koji je pomagao Austriji u ratu proti Francuzkoj i proti Turkom primi s privoljenjem carevim naslov *pruskoga kralja* i okruni se 1701. Caru je do toga bilo, da i njega dobije na svoju ruku za slučaj boja zbog španjolske baštine.

§. 18.

Brandenburg i Pruska do 1701.

Fridrik Vilelmo, veliki izbornik 1640—1688. Kada se je bio medju Švedskom i Poljskom zametnuo rat, i to stoga, što je u Poljskoj vladajuća obitelj Wasa zahtěvala takodjer švedski prěstol, prisili švedski kralj Karlo X. kneza izbornika, te mu je pomagao u trodnevnoj bitki kod *Varšave* (1656), a za uzdarje proglasi ga neodvisnim pruskim knezom. Nu po odlazku Karla X. pristane on na novo uz Poljake, te zato sada priznade i poljski kralj (u velavskom ugovoru 1657) samostalnost i neod-

visnost Pruske. Njegovo sudělovanja u francuzkom ratu, pobědu kod Fehrbelina (1675), osvojenje Pomorja i mir u St. Germain en Laye čitaj na str. 89. — Fridrik Vilelmo nije se odlikovao samo u boju, nego takodjer za vrěme mira, mudro upravljajuć svojom državom, koja se je bila sasvim poremetila i iznemogla za 30 godišnjega rata i za slaba vladanja njegova otca. Da napuči svoja pusta zemljišta, pozva on mnogo inostranacah, osobito Holandezah i Francuzah; da se pospěši obćenje i trgovina, sagradi kanal, koji se njegovim imenom naziva, te tako skopča Odru sa Sprevom, posredno dakle i s Labom; zatim ukrasi i razprostrani Berlin, u kojem je otvorio kraljevsku knjižnicu i utemeljio sveučilište (1655). U ostalom bijaše pravedan, strog, vrlo štedljiv a osobito poslen; državne i bojne poslove sam ravnaše. Tako se podiže i procvate njegova zemlja, a vojska, koja je do sada bila slaba i neznatna, ojača i silnom postade. Njegov sin

Fridrik III. kao izbornik 1688—1701 pomagaše Austriju u Francuzkom boju i proti Turkom, i zato privoli car, da se prozove pruskim kraljem. Fridrik III. razprostrani još većma i polěpša Berlin, utemelji zatim sveučilište u Halli (1694) a u Berlinu akademiju znanostih (1701).

§. 19.

Velika Britanija i Irska.

A. Republika 1649—1660.

Čim je bio smaknut Karlo I., (čit. na str. 67) odmah ukinuše gornju sabornicu, i Englezka prestade biti kraljevinom, jerbo je dolnja kuća proglasila republiku. Pokusi Karla II. (sina Karla I.), koji je sva sred-

Stuartovci i hanoveranska kuća.

[1]) **Jakov I.**,
iz Stuartovske kuće, veliko-britanski kralj. 1603—1625.

Elizabeta,
udata za Friderika V, *Falačkoga, česk. kralja.*

Karlo Ljudevit,
falački izbornik.

Sofija,
žena Ernesta Augusta *Hanoverskoga.*

Gjuro Ljudevit,
izbornik, kao kralj:
[7]) **Gjuro I.** 1714—27.

[8]) **Gjuro II.** 1727—1760.

Ljudevit, *valeski knez* † 1750.

[9]) **Gjuro III.** 1760—1820.

[10]) **Gjuro IV.** 1820—30.

[11]) **Vilelmo IV.** 1830—1837.

Eduardo, *kentski vojv.* † 1820.

[12]) **Viktorija**, *kralj.*, s Albertom *Saso-kob.* † 1861.

Viktorija, **Albrecht** (*valeš. kn.*) i t. d.

Ernesto Augusto, *Cumberl. vojvoda, hanov. kralj.* 1837-51.

Gjuro V. *kralj.*,

Ernesto Augusto,

Aug. Fridrik, *Susseski vojv.* † 1843.

Adolfo Fridrik, *vojv od Cambridge.*

Gjuro.

[2]) **Karlo I.**, 1625—1649.

[3]) **Karlo II.** 1660—1685.

[4]) **Jakov II.** 1685—1688.

Marija, *supruga*
[5]) **Vilelma**, *Oranskoga, kralja* 1689—1702

[6]) **Anna**, 1702—14.

Jakov, *pretendent* † 1766.

Karlo Eduardo, † 1788

Henrik, kardinal † 1807.

stva upotrěbio, da iz Škotske opet svlada Englezku, ostadoše bez uspěha; bivši on dva puta poražen poběže težkom mukom u Normandiju. *Cromwell*, komu je bila vojska privržena, opazi, da ga krnji parlamenat (gl. str. 67) nemisli učiniti kraljem, zato ga raztěra oružanom rukom, i dade se po svojih vojničkih častnicih proglasiti zaštitnikom *(Protectorom) veliko - britanske republike* (1633—1658). On je medjutim sveudilj težio za krunom, nu svi mu napori ostadoše bez uspěha, jer se je tomu ista vojska protivila a osobito njezini častnici. Opetovane urote i osnove proti njegovu životu zadavahu tomu usurpatoru mnogo skrbi i straha, što je i njegovu smrt pospěšilo (1658). Naslědi ga njegov nesposobni sin *Rikard Cromwell*; nu ovaj uvidi u brzo svoju slabost, toga radi (poslě 8 měsecih) odreče se sam svoje časti i prestade biti protectorom republike. Poslě toga zavlada Englezkom bezvladje. Tomu bezvladju skoro učini konac general Monk, vrhovni zapovědnik englezkih četah u Škotskoj; on prodre naime u London, sastavi novi parlamenat, sastojeći od gornje i dolnje kuće, a ovaj postavi *Karla II.* na prěstolje.

B. Za poslědnja dva Štuartovca 1660—1688.

Karlo II. (1660—1688). Ovaj izgubi do skora sve pověrenje i ljubav kod naroda: tomu pako bijaše uzrokom njegova razuzdanost i prekoměrna razsipnost, kao i to, što je bez svakoga valjanijega razloga dva boja vodio s Holandezkom i sramotno jih okončao (Ruyter na Themsi), zatim što je njegov tako zvani Cabal - ministerij parlamenat uništiti nastojao. Niti njegova naklonost prama katolikom nije bila Englezom po volji. Města da pribavi kakovu polašticu katolikom prisili ga parlamenat, da tako zvanom „testactom“ zatvori put katolikom do javnih službah, i da svoje podanike „habeas corpus-

actom" osigura proti svojevoljnomu zatvaranju. Kada se je radilo o naslědstvu, zahtěvaše dolnja kuća, da kralj izključi od toga svoga brata, vojevodu od Yorka, jer je bio katolik, nu tomu se oprěše lordi u gornjoj kući.

Jakov II. (1685—1688) učini si dvě zadaće: kako će si pribaviti naime neograničenu vlast, i zatim kako će obnoviti katolicizam u Englezkoj. Nu u tom obojem poslu bijaše veoma nesmotren i neuměren. Nezadovoljstvo, koje je odtuda nastalo, izadje na vidělo s tako zvanom ***englezkom revolucijom*** 1688, kada se je naime Jakovu narodio kraljević i po tom nada izčeznula, da će ga naslěditi kći Marija, koja je bila protestantski odgojena. Nezadovoljnici, i to ne samo Whigi, koji su se već i njegovu naslědstvu protivili, nego i velik dio Torrah, pozovu kraljeva zeta, holandezkoga naměstnika ***Wilelma Oranskoga*** u Englezku, da brani njihovu věru i ustav. Jakov II. poběgne u Francuzku, a parlamenat izjavi, da je prestolje izpražnjeno i posadi na-nj Mariju i njezina supruga Wilelma III. 1689.

C. Oranska kuća 1689—1702.

Vilelmo III. (1689—1702) uništi sve pokuse Jakova II. († 1701), koji je silom hotio, da se francuzkom pomoći vrati na englezko prěstolje. Glavnom svrhom bijaše Vilelmu za svega njegova života, da oslabi moć Francuzah. S toga se više putah izkrca na kopno, i glavom vojevaše proti Ljudevitu XIV., pa kada se je digla razpra zbog naslědstva u Španjolskoj, najvećma nastojaše o tom, da se ravnovesje uzdrži medju europejskimi vlastmi.

§. 20.

Sěverna i iztočna strana Europe.

Kao što si je Francuzka stekla prvo město medju državami u južnoj i zapadnoj Europi, isto je takovo město držala Švedska na sěveru za svoja prva tri kralja iz *zweibrückenske* kuće; a što se je tako visoko popela odmah po 30 godišnjem ratu, najviše k tomu doprinesoše njezine najizvrstnije luke na iztočnom moru.

Karlo X. zarati se s Poljskom, jer su njezini kraljevi Wasovci tražili i švedski prěstol. Pomoćju velikoga izbornika, Fridrika Vilelma brandenburžkoga, nadvlada on Poljake u trodnevnoj ljutoj bitki kod *Varšave* (1656). Bojna mu sreća posluži takodjer u ratu s Danci; i na to sklopi on u isto vrěme mir s Poljaci u *Olivi*, a s Danskom u *Kopenhagenu.* Uslěd ova dva mira pribavi si Švedska nova posědovanja na iztočnoj obali baltičkoga mora (Estlandiju i ponajveću stranu Livonske), a k tomu postiže još neodvisnost svojih južnih pokrajinah. — Kada je Ljudevit XIV. boj vodio proti Holandezkoj i Brandenburžkoj, pomagahu ga takodjer Švedi, nu u zao čas po se, jer su bili kod Fehrbelina 1675 strašno potučeni, te su uslěd toga izgubili sve svoje u Němačkoj; ali što su tu izgubili, běše im kašnje mirom u *St. Germain en Laye* s veće strane opet natrag vratjeno (v. st. 85). Bezrazložni podhvati Karla XII. učiniše kašnje, te se je Švedska morala potegnuti u ono stanje, koje joj je prirodom naznačeno (v. §. 22.).

Za *Poljsku* bijaše vladanje zadnjega kralja iz Wasovske kuće vele nesretno, tada bo je morala sklopiti prije spomenuti mir u *Veláví* i u *Olivi* (v. str. 69), kojimi je pretrpila znamenite štete. U isto po prilici vrěme morade ona i s Rusi mir učiniti pod nepovoljnimi

po se uvěti. — Nakon kraljevah Wasovacah vladahu dva kralja od domaćega plemstva: Mihailo Višniověcki i *Ivan III. Soběski.* Ovaj potonji kralj (1675—1696) dade se najvećom revnošću na to, da obrani državu od vanjskoga joj neprijatelja, od Turakah naime, te u tom pogledu izvede takodjer zaměrnih dělah, premda napokon niti on nije mogao postići, što je želio, jer nije nalazio dovoljne podpore. — Glede njegova suděloyanja kod oslobadjanja Beča v. str. 82. — Poslě Soběskoga postade kraljem *Augusto II.*, izbornik saski (1697), pošto je bio prešao u katoličku crkvu. Kao saveznik cara Leopolda u boju na Turke, sklopi i on mir s Turci u Karlovcih, te po njem dobi natrag Podolje i Kaměněc. U ostalom nekrenuše poljske stvari na bolje niti za ovih novih kraljevah iz saske kuće. Poljska u nutrnjosti svojoj razrovana moraše se pokazivati nemoćnom i u spoljašnjih svojih odnošajih.

Ruska** se **država razvijaše za svojih novih vladarah iz Romanove kuće vele uspěšno. Dělo nutarnjega preporodjenja, započeto već za vladanja Alexijeva, nastavi osobito njegov duhoviti i krěpki sin *Petar Veliki* (1689—1725), koji je zato i stekao u poviesti znamenito město. Naučivši Petar od svojih stranih učiteljah céniti vrědnost zapadne prosvěte, odluči nju upotrěbiti kao pomoćnicu za razvijanje silah svoje države. U ratu s Turci osvoji on grad *Azov*, te tako protegnu južnu medju svoje države do morske obale. Poslě toga se dade na put u prosvětljene zemlje, da se što bolje upoznade s njihovimi naprednimi uredbami. Sa svojom pratnjom, kojoj je na čelu bio učitelj mu, Švajcar Lefort, uputi se u to ime najprije u Němačku, a zatim u Holandiju, gdě je stupio u Zaardamu (blizu Amsterdama) u službu někoga tesara, da valjano prouči, kako se brodovi grade. Poslě posěti Vilelma III. u Englezkoj, te se zatim

vrati preko Němačke do Beča, odakle je naměravao još u Italiju poći. Od te nakane morade medjutim odustati, jer su se bili iznova pobunili strělci, nezadovoljni budući s njegovimi novotami, te je zbog toga morao u Moskvu pohititi. Petar uduši za kratko vrěme i tu bunu, nu pri tom počini mnogo okrutna kao što je u obće jako strogo pustupao proti svojim protivnikom. Vrativši mir svojoj državi ukinu četu strělacah i osnova si novu vojsku, koju su mu strani častnici izvěžbali, zatim pako prionu svom svojom snagom oko toga, da izvede i druge poboljšice u svojoj državi, koje su mu se nuždnimi činile i za koje je uzorah vidjao u drugom světu. Tada poče nove učione dizati, uredi na bolje zakonodavstvo i uvede više tudjih običajah (nošnju, brijanje bradah i dr.). Njegova želja, da protegne medje svoje države do baltičkoga mora na račun Švedske, zaplete ga u veliki sěverni boj (v. §. 22); nu niti to ga neodvrati od daljega uvadjanja potrebitih poboljšicah. Tada udari on temelj novoj svojoj prěstolnici, *Petrogradu* (1703), a odmah zatim poče graditi tvrdi Kronstadt. Medju njegove ponajveće novote ide i ukinutje ruskoga patrijarhata, na město koga je uveo sv. synod kao najvišu oblast za crkvene poslove, ali tako, da je sebi i u tom pridržao odlučnu moć.

§. 21.

Boj za španjolsku baštinu 1701—1714.

Budnć da je španjolski kralj Karlo II. (sin Filipa IV. i stražnji mužki potomak španjolsko-habsburžke obitelji) bio bez odvětka i sasvim već oslabio, otimahu se i pravo si prisvajahu na španjolsku krunu 1) *Ljudevit XIV.* (kao muž njegove najstarije sestre) i to za svoga 2. unuka Filipa, vojevodu anjouvinskoga; pak budnć da se je nje-

gova žena (v. str. 76) odrekla naslědstva, zato on izjavi, da je to njezino odreknutje ništetno i bez valjanosti glede njezinih potomakah. 2) *Leopold I.* (kao suprug mladje Karlove sestre, koja se nije odrekla prava prěstolja) i to za svoga mladjega sina Karla. 3) *Sin bavarskoga izbornika,* (kao neposredni potomak mladje Karlove sestre). Karlo II. imenova u svojoj oporuci baštinikom svih svojih zemaljah najprije izbornikova sina, a zatim, buduć da je ovaj iz nenada još prije njega umro, Filipa Anjouvinskoga, koji se je i zbilja brzo po Karlovoj smrti pojavio u Španjolskoj pod imenom Filipa V. Nu pomorske vlasti stupiše u savez s carem i obećaše mu, da će austrijskoj kući opet pribaviti španjolska posědovanja u Nizozemskoj i Italiji, i da neće nikada dopustiti, da se Španjolska stopi s Francezkom u jednu državu.

Da primiri bavarskoga kneza izbornika, koji je tada bio naměstnikom u španjolskoj Nizozemskoj, priznade ga Ljudevit XIV. vlastnikom te iste zemlje, nu u to ime morade on skupa sa svojim bratom, kolinskim izbornikom, u savez stupiti s Francuzkom.

A. *Boj u Italiji i Němačkoj, osobito poradi Milana* (1701—1704).

1. *U Talijanskoj.* Cara podupirahu u tom boju dva němačka kneza, na ime pruski kralj i hanoveranski izbornik, a to zato, što jih je povisio na veća dostojanstva. Svoju vojsku pověri car knezu Eugenu Savojskomu, koji se je bio junački odlikovao već za bečkoga obsědnutja i u daljih turskih bojevih, kao što i u tretjem francuzkom ratu. Francuzka vojska (pod Catinatom) běše već prispěla u Talijansku; nu i Eugen smělo prevali tirolske planine (alpe) i odmah se u bitku upusti; dva puta jedno za drugim potuče i poblědi Francuze, zatim pako vojevaše proti pretežnijim četam vojvode

Vendôma bez odlučnih poslědicah, te se napokon povrati u Beč, jer nije imao dosta pomoći za dalji boj.

2. *U Němačkoj.* Englezi prvi začeše boj biti u španjolskoj Nizozemskoj pod grofom, kašnje vojevodom *Malboroughom*, koji se je iz nenada 1704 sjedinio s Eugenovom vojskom, te su tako spojeni pobědili Bavarce i Francuze kod *Hochstädta* na Dunavu. Ta bitka bijaše tako odlučna, da je jedva tretjina francuzke vojske opet Rajnu ugledala, zaveznici posědnu zatim svu Bavarsku; oba izbornika, bavarski i kolinski, budu svrgnuta, a car

Josip I. (1705—1711)

liši ih svih pravah s privoljenjem sbora izborničkoga.

B. *Boj u Španjolskoj, Nizozemskoj i Italiji zbog ukupne španjolske monarhije* (1704—1711)

1. U samoj *Španjolskoj* započe rat istom 1704, kada se je naime nadvojvoda Karlo s Englezi i Holandezi izkrcao na portugizkoj obali. Prve godine otmu Englezi samo Gibraltar; nu kada su se 4 pokrajine (Katalonija, Valencija, Aragonija i Navarra) izjavile za Karla III., stade běsniti okrutni gradjanski rat, u kojem je bila bojna sreća sad na jednoj sad na drugoj strani, i koji je tako dugo trajao, dok nije Karlo iz zemlje otišao, i to zato, što je čuo, da mu je brat, car Josip I., preminuo 1711.

2. *U Nizozemskoj i Italiji.* Eugen i Malborough běhu se opet razstali poslě slavne poběde kod Hochstädta; onaj krene u Italiju, a ovaj se vrati u Nizozemsku. Oba vojevahu i sada s neočekivanom srećom i predobiše najvažnije pokrajine španjolske krune. Francuzi naměravahu navaliti na Holandiju, nu Malborough im pokvari tu osnovu slavnom pobědom kod *Ramilliesa* 1706, na

što je više nizozemskih pokrajinah upokorio i prisilio da se poklone Karlu III. Još odlučnijom bijaše Eugenova vojna u Italiji. Francuzi naměravahu naime, kako će Turin osvojiti, da tim prisile savojskoga vojvodu, da se odrekne svoga saveza s carem. Nu Eugen uništi pomoćju Prusah (pod Leopoldom Dessavskim) francuzku vojsku (80.000) koja je Turin obsědala, protěra Francuze iz Lombardije, a njezine stanovnike prisili, da věru zadadu Karlu III. Jedno odděljenje vojske, koje je bio u Napulj odpremio, běše ondě s velikim slavljem primljeno, te tako nepreosta Španjolcem od svih njihovih europejskih pokrajinah ništa osim Sicilije (buduć da su jim Englezi bili oduzeli takodjer Sardiniju).

Pošto se je rat u Italiji okončao sdruži se opet Eugen s Malboroughom, komu je nova francuzka vojska u Flandriji dodijavala, te tako sdruženi pobiju tu vojsku kod *Oudenarda* na Šeldi 1708 i predobe tvrdju Ryssel (Lille), koju je svět držao nepredobitnom. Tolike nepogode, što ih je dosada Francuzka pretrpila, iztrošiše svu silu Ljudevita XIV., a izvanredno ljuta zima, koja je na to bila nastupila, nikako nedopuštaše, da se kupe nove vojske i da se za nje nabavlja, što je u ratu potrebito. Zato poče Ljudevit, u takovih okolnostih o miru ugovarati, te već izjavi, da je pripravan odreći se cěle španjolske monarhije. Nu baš tim, što je on tako bio počeo popuštati, osměle se saveznici, te sada stanu od njega zahtěvati, da im i on oružanom rukom bude na pomoć, kako će njegova unuka iztěrati iz Španjolske. To ga razljuti, i zato prekine svako dalje ugovaranje, te sakupi težkim naporom novu vojsku (pod Villarsom). Pošto su mu pako i tu vojsku Eugen i Malborough kod *Malplaqueta* potukli 1709, začne on na novo raditi o miru, i obeća, da će znatnom svotom novacah priteći

saveznikom u pomoć proti vlastitomu svomu unuku. U tom se medjutim zbiše tri znamenite zgode, koje su ga oslobodile iz toga užasnoga položaja.

C. *Sreća se kretje na drugu stranu. Mir se zaključuje u Utrechtu, Rastadtu i Badenu* (1711—1714.)

U Englezkoj pade ministarstvo Malboroughovo (koji je bio glavom Whigah) i u kabinet kraljice Ane dodju Torri, koji nisu bili voljni rat nastaviti. Ta znamenita proměna, zatim smrt cara Josipa, koga je nadvojvoda Karlo naslědio i u austrijskih državah i u Němačkoj, napokon bojna sreća, koja je vojvodi Vendômu poslužila u Španjolskoj, pribaviše Ljudevitu XIV. na izmaku njegova života takov mir, kakovu se nije na dao. Najprije sklopi mir u *Utrechtu* 1713 s pomorskimi vlastmi, koje takodjer nisu želěle, da se austrijske zemlje opet spoje sa španjolskom monarhijom. Uslěd toga mira priznadu rečene vlasti Filipa V. kraljem u Španjolskoj i svih njezinih pokrajinah izvan Europe, nu pod tom jedino pogodbom, da se francuzka i španjolska kruna nikada nesjedine.

Englezkoj ustupi Španjolska Gibraltar (i Minorku); Pruska dobi Obergeldern (koji je do tada bio španjolski) i kraljevsko dostojanstvo njezina vladara bude obće priznano; Savoja steče tom prilikom Siciliju s kraljevskim naslovom, nu malo zatim zaměni ju sa Sardinijom.

Car pristade takodjer na taj mir u *Rastadtu* 1714 i dobi španjolske pokrajine: Nizozemsku, Napulj, Milan i Sardiniju; Bavarska i Kolin dobiju natrag prvašnje dostojanstvo. Ovaj mir, koji je Eugen ugovarao, priznade i němačka država u *Badenu* (Aargau).

To vrěme, doklam je trajao boj za španjolsku baštinu, bijaše Ugarska pozorištem nove bune, kojoj je sada bio na čelu Franjo Rákoczy II. Buduć da je bilo u zemlji malo kraljevskih četah, zato se mogaše buna daleko razgraniti. Napokon bude poslano više četah,

koje su sretno na Rákoczy-a vojevale, a k tomu i kralj navěsti oproštenje svim učestnikom, te iznova potvrdi slobodu i ustav svoje ugarske države. Hrvati odbijahu postojano sve pokuse, koji su bili činjeni, da i oni pristanu uz Rákoczya i njegove osnove.

§. 22.

Veliki sěverni boj 1700—1721.

Onaj silni bojni uspěh, štono je Švedsku něko vrěme slědio, běše ne malo razdražio susědne države (Rusku, Poljsku i Dansku): zato pomisliše one, da je došlo vrěme, da vrate Švedskoj žao za sramotu, kada je umro švedski kralj Karlo XI. i prěstol ostavio svomu istom 16-godišnjemu sinu Karlu XII. Poljski kralj i zajedno saski izbornik Augusto II. složi se s Rusi i Danci, da tako sdruženi prisile Karla XII. na povratak svih onih zemaljah, što su ih Švedi Rusom, Poljakom i Dancem bili oteli.

1. *Danski rat* (1700). Danci navale u isti čas na Šlezvig (zemlju Karlova svaka holstein — gottorpskoga vojvode), kada su udarili Sasi na Livonsku, i tim se rat začne. Nu na veliko udivljenje světa pokaza mladi švedski kralj odmah u prvom početku boja bojnu věštinu, kojoj se nitko nije nadao. On krene najprije proti Dancem, smělo se izkrca na Seelandiji, i tako prisili Dance, te su se morali odreći saveza proti Švedskoj. U tom se digne proti Karlu i car Petar kao tretji neprijatelj.

2. *Rusko saski rat* (1700—1706). Car Petar podje s velikom vojskom u pomoć poljskomu kralju, koj je već bio ušao u Livonsku, i obsědne *Narvu* u Ingermannlandiji, nu Karlo održi sjajnu pobědu pod tim gradom (1700) nad ruskom vojskom, koja je bila mnogo veća nego li njegova, i tako oslobodi taj grad od daljega obsědanja; on protěra i Sase iz Livonske, zatim prodre

slavodobitno u Poljsku i odbaciv sve ponude mira natěra silom Poljake, da su Augusta II. svrgli, i izabrali kraljem *Stanislava Leščinskoga* (1704), komu je on zatim kao svojemu štitjeniku, novimi svojimi pobědami nad Sasi pribavio obće priznanje. — Karlo pusti na miru svoga najopasnijega neprijatelja, cara Petra, koji je bez zapreke osvajao obale baltičkoga mora i novu si prěstolnicu, Petrograd, na švědskom zemljištu gradio, — njega pusti na miru, a provali u Sasku, te prisili Augusta II. (mirom u Altranstädtu), da je Stanislava Leščinskoga priznao kao poljskoga kralja i da se je odrekao saveza s ruskim carem.

3. ***Ruski rat*** do 1709. Bojna se sreća měnja. Vas uspěh i svi plodovi bojne sreće, koja je Karlu XII. do sele toliko prijala, izceznuše do skoro zbog tvrdokornosti i nerazložita smionstva njegova. Pošto je duže vremena bez svake osnove križao po Poljskoj i Saskoj, zaslěpi ga njegovo preziranje Rusah na toliko, da je sada naumio svrći istoga cara, koji je i u samoj Ruskoj dosta neprijateljah imao zbog svojih novih uredjenjah. I zbilja već běše prodro Karlo kroz močvare i šume tja preko Dněpra, i pretijaše jur Moskvi; ali u tom zaokupi ga kozački hetman *Mazepa*, koji se je hotio njegovom pomoći osloboditi careva gospodstva, i nagovori ga, da neudara ravnim putem u Moskvu, već da svrne kroz Ukrajinu i da se ondě š njim sjedini. Premda je Karlo vidio, da su toga kozačkoga poglavicu ostavile njegove čete, tako da je kao běgunac došao u kraljevski tabor, i premda su Karla njegovi uslěd toga odvraćali od pogibeljne mu osnove; on ostane ipak nepomičan, te nehajeć za sve te razloge krene dalje u najljutjoj zimi, ali u zao čas; Rusi ga pričekaju kod ***Pultave*** 1709 i tako strašno i odlučno potuku, da je jedva sam s malom pratnjom poběgao u Tursku.

4. *Karlo XII. u Turskoj* (1709—1714). Karlo se zadržavaše u Turskoj punih pet godinah, a to vrěme upotrěbiše njegovi neprijatelji i ponoviše opet savez medju sobom. Augusto II. protěra kralja Stanislava iz Poljske i zavlada opet ovom državom; Danci oteše holstein-gottorpskomu vojvodi Šlezvig i predobiše bremensku vojvodovinu, a još najveću korist ugrabi Petar, dočim je u tih okolnostih završio osvojenje švedskih pokrajinah na baltičkom moru (Livonsku, Estonsku i. t. d.) — Poslije dugotrajna ugovaranja sklone napokon Karlo XII. sultana na rat proti Ruskoj. Petar htěde preteći navalu Turakah, nu loša mu sreća posluži, Turci bo ga obkole (na *Prutu*) skupa s vojskom njegovom. Zlo i naopako po njega, da mu nije ženi Katarini pošlo za rukom (podmitiv velikoga vezira) kupiti mir i takovim ga načinom osloboditi.

Karlo medjutim i dalje ostade u Turskoj nadajući se, da će taj mir prekinuti; a kada su ga Turci silili, da se vrati u svoju državu, stavi im se silom na odpor; oni napokon navale na njegov utvrdjeni stan kod Bendera, te ga savladaju i uhvate. Naposlěd, čuvši Karlo, da Švedi kane predati vladu njegovoj sestri (Ulriki), spremi se na put i nečuvenom brzinom vrati se u svoje države (1714).

5. *Karlo navaljuje na Norvežku i istom prilikom zaglavljuje.* Dok je Karlo boravio u Turskoj, pristanu uz švedske neprijatelje takodjer Fridrik Vilelmo I. pruski kralj, zatim hanoveranski izbornik, ujedno englezki kralj Gjuro I., i u tih okolnostih izgubi Švedska i poslědnja svoja posědovanja u Němačkoj (Stralsund, Vismar). Vrativši se Karlo u svoju državu, dade ugovarati s carem Petrom o miru, samo da ga tako odvrati od daljega boja, a medjutim sakupi stražnje jošte sile naroda svoga, premda uzalud, da Dancem otme Norvežku i da si po

tom sve pretrpljene štete nadoknadi. Prva vojna zlo mu podje za rukom zbog hrdjava vremena, a u tretjoj (1718) padne strmoglavce u prokop pred Friedrichshallom, po svoj prilici od ubojničke ruke i kao žrtva urote, koja mu je potajno radila o glavi (bijaše mu 36 godinah).

6. Veliki sěverni boj okonča se mirom, koji je Švedska s pojedinimi svojimi neprijatelji sklopila. 1) *Danska* dobi jednu stranu Šlezviga, a Bremen i Verden prodade Hanoveranskoj. 2) *Pruskoj* pripade Prednje Pomorje medju Odrom i Pěnom, a uz to jošte Štetin i otoci Usedom i Volin (nu plati 2 miliuna talirah). 3) Rusi prisiliše Švede opetovanim plěnjenjem njihovih obalah, te su im morali ustupiti (Nystädtskim mirom 1721) Livonsku, Estonsku, Ingermanlandiju i něku čest Karelije, oni pako vratiše Švedom Finsku. Tako izgubi Švedska svoju premoć na sěveru, a na njezino město stupi Ruska kao europejska velevlast.

§. 23.

Car Karlo VI. 1711—1740.

Kada su Turci udarili na Mletčane, da im otmu poluotok Moreu i da ih stisnu i u njihovoj Dalmaciji, navěsti i car Karlo Turkom rat, da tako bude na pomoć svojim saveznikom, Mletčanom. U tom ratu održa vojvoda Eugen dvě tako sjajne poběde nad Turci, jednu kod *Petrovaradina* (1716), drugu kod Biograda (1717), da su Turci bili prisiljeni mir prositi, koji je i zbilja bio skopljen u *Požarevcu* (1718), i to tako, da je Karlo dobio ne samo cěl Banat, nego i Biograd s dělom Srbije, zatim dio Bosne i Vlaške.

Još prije nego li je bio taj rat završen, moraše Karlo odbijati navale, koje su dolazile sa strane španjolske. Filip V. snovaše naime osnove, kako će opet predobiti

za svoju državu one pokrajine, što ih je nĕgda imala u Italiji. Te njegove osnove pomrsi medjutim tako zvana *quadrupel-alianca* (Englezka, Francuzka, Holandija i car 1718), tako, da Španija nije ništa dobila od onoga, što je tražila; njezin saveznik pako savojski vladar morade caru ustupiti Siciliju za manje vrĕdnu Sardiniju.

2. ***Pragmatička sankcija.*** Budué da Karlo VI. (III.) nije imao mužkoga potomka, to ga obuze velika skrb, da se austrijska monarhija nerazpane, gdĕ je upravo bila postigla takvo prostranstvo, kakova nigda prije nije imala. Zato odluči g. 1713, da će onu pogibelj odvratiti novim temeljnim državnim zakonom, tako zvanom ***pragmatičkom sankcijom***, koja odredjuje: 1. da se kraljevine i zemlje, u kojih je tada vladao njegov habsburžki dom nikada nesmiju dĕliti; 2. da će u tih kraljevinah i zemljah u slučaju izumrtja mužkoga kolĕna habsburžkoga roda slĕditi žensko potomstvo istoga roda po pravu prvorodstva (i to ponajprije kćeri Karlove i njihovo potomstvo, zatim kćeri Josipove i. t. d.) Karlu bijaše zatim najglavnijom brigom, da tu pragmatičku sankciju prihvate njegove pojedine zemlje, što su one i učinile, i to tim radje, buduć da im se je tom prilikom ujedno iznovice zajamčivao njihov ustav; nu tako isto nastojaše on i o tom, da pragmatička sankcija bude i od europejskih vlastih priznana i zajamčena.

Hrvatski stališi prihvatiše naslĕdno pravo ženske loze roda habsburžkoga već g. 1512.

3. *Rat za naslĕdstvo u Poljskoj i zbog Italije* 1733—1738. Nĕmačka-država prizna Karlovu pragmatičku sankciju, samo joj se opiraše Bavarska i Saska. Želeći Karlo Sasku na svoju ruku dobiti, podupiraše njezina vladara, kada je stao tražiti za se poljsku krunu, a tim se uplete u rat, u kojem je izgubio nĕke od svojih zemaljah, koje su mu bile za velike i težke žrtve

zajamčene. Kada je na ime poljski kralj Augusto II. preminuo, nagovori francuzki kralj Ljudevit XV. veliku stranu poljskoga plemstva, da njegova tasta Stanislava Leščinskoga opet podignu na prěstolje; druga pako strana, koju je car u sporazumljenju s Ruskom podupirao izabere kraljem pokojnikova sina, saskoga izbornika *Augusta III.* Rusi i Sasi protěraju Stanislava iz Poljske; nu Ljudevit XV. i njegovi rodjaci, španjolski i sardinski kralj, zauzmu se za Stanislava, navěste caru rat, komu je pozorište bilo u Italiji i na gornjoj Rajni. Saveznici zauzmu Lotharingiju, koje je vojevoda, Franjo Stěpan, imao uzeti za suprugu Mariju Teresiju, zatim austrijsku Lombardiju, Napulj i Siciliju. Na Rajni se slabo pomagani Eugen bar u defensivi održa proti mnogo silnijim neprijateljem, dočim su carevi vojvode u Italiji sve do Mantove izgubili. Nakon mnogo ugovaranja bude napokon mir *u Beću* sklopljen 1738. U tom se miru Stanislav odreče poljske krune, a za naknadu mu dadoše Lotharingiju i Bar, nu pod tim uvětom, da te vojvodine kao baština njegove kćeri po njegovoj smrti imadu pripasti Francuzkoj, lotharinžki vojvoda Franjo Stěpan dobi toskansku veliku vojevodinu, gdě je isto doba vladajuća kuća Medici izumrla; napokon car ustupi kraljevinu obijuh Sicilija španjolskomu infantu (Don Carlosu) i primi u zaměnu Parmu i Piacencu, a Francuzka zajamči od svoje strane pragmatičku sankciju.

4. Prije jošte nego sto je bio bečki mir utvrdjen, bukne na novo žestoki *turski rat* (1736—1739). Ruska carica Ana upotrěbi zgodu, kada se je bila Turska uplela u rat s Persijom, da na novo osvoji Azov, koji je morao car Petar u miru na Prutu Turkom ustupiti. Ona i postiže, što je tražila. Nu tim nesretniji bijaše njezin savezuik car Karlo, koji se je bio takodjer na Turke digao. Turci bijahu svagdě dobitnici i suzbiše u

svakoj vojni austrijske čete, kojim je po Eugenovoj smrti († 1736) i onako manjkao věšt vodja. Car běše uslěd toga prisiljen pristati na mir u Biogradu (1739) pod nepovoljnimi pogodbami; tim mirom naime Turci natrag dobiše veću stranu svojega prijašnjega gubitka (Srbiju s Biogradom, dio Bosne i Vlaške, te tako ostade medjom naprama Turskoj Sava i Dunav do Oršove). Jednu godinu poslě toga mira preminu car Karlo VI. stražnji mužki potomak slavne habsburžke kuće.

§. 24.

Pruska. Prva dva kralja (1701—1740).

1. *Fridrik I.* kao kralj 1701—1713. On pomagaše cara i njegove saveznike u ratu za španjolsku baštinu i njegove se čete u tom ratu lěpo ponesoše. Buduć da je on, bivši kraljem učinjen, preveć mnogo trošio na sjaj dvora svoga, zato ostavi pri svojoj smrti vele mnogo duga. Njegov sin

2. *Fridrik Vilelmo I.* 1713—1740 ukide kod svoga dvora razsipnost i pretěrano izobilje, a što je tim putem prištedio, obrati na to, da se vojska pomnoža i usavrši; zatim uvede novi ustav financijah i tim putem dobi silno blago, u svem bijaše veoma štedljiv, samo ne u pogledu svoje tělesne straže, za koju je sa svih europejskih stranah što veće momke tražio. Utrechtskim mirom dobi Obergeldern, a za sěvernih bojevah pristade i on uz neprijatelje Švedah, te ga tom prigodom zapade dio Pomorja.

Pruski kraljevi.

[1]) **Fridrik I.** 1701—1713

[2]) **Fridrik Vilelmo I.**, 1713—1740

[3]) **Fridrik II. Veliki**, 1740—1786 | **Augusto Vil.**, † 1758 | **Henrik**, † 1802 | **Ferdinand**, † 1 13

Children of Augusto Vil.: [4]) **Fridrik Vilelmo II.** 1786—1797

Children of Ferdinand: **Ljudevit**, † 1866. | **Augusto**, † 1843

Children of Fridrik Vilelmo II.: **Friderika** *vojvodinja od Yorka* † 1820 | [5]) **Fridrik Vilelmo III.** † 1797—1840, | **Ljudevit** † 1796 | **Nizozemska** *kralj.* † 1837 | **Hessenska** *izborn.* † 1841 | **Henrik** † 1846 | **Vilelmo** † 1851

Children of Ljudevit: **Fridrik**, † 1863

Children of Fridrik: **Alexandro.** **Gjuro.**

Children of Vilelmo: **Adalberto** | **Elizabeta** *hessenska i poranjska knjeginja* | **Valdemar** † 1849 | **Marija** *bav. kraljica udova*

Children of Fridrik Vilelmo III.: [6]) **Fridrik Vilelmo IV.** *kralj* 1840 *oženj.* s Elizabetom bavarskom † 1861 | [7]) **Vilelmo I.** *kralj.* 1861 *oženjen* s Augustom Sasko - Veimarskom | **Ruska carica** *udova* † 1860 | **Karlo** s Marijom Sasko-Veimarskom. | **Alexandrina** *udova Vel. vojvodinja meklenšverinska* | **Luiza** *udana za* Fridrika *nizoz.principa* | **Albrecht** *oženjen s* Marijanom, *niz. knjeginjom*

Children of Vilelmo I.: **Fridrik Vilim, Luiza** *rodj.* 1831

Children of Karlo: **Fridrik, Luiza, Anna**

Children of Albrecht: **Albrecht, Alexandrina.**

§. 25.

Austrijski naslědni boj 1740—1748, i dva prva slezka rata 1740—1745.

S Karlom VI. nestade mužkih potomakah habsburžke kuće, te zato preuze vladu nakon njegove smrti u svih njegovih zemljah i kraljevinah u smislu pragmatičke sankcije njegova kći *Marija Terezija* (1740—1780) koja je bila udata za vojvodu *Franju Lothrinžkoga*. — Nu jedva što je ona bila prěstol zasěla, ustade izbornik bavarski, koji nije nikada priznao pragmatičke sankcije, te zahtěvaše za se jedan dio austrijskih zemaljah kao potomak jedne kćeri Ferdinanda I. On nadje revne saveznike u Francuzkoj, Španjolskoj, Saskoj i Pruskoj, premda su te vlasti bile zajamčile pragmatičku sankciju za veće ili manje žrtve, koje su im se morale u to ime priněti. Svaka njih zahtěvaše sada něšto od zemaljah Marije Terezije pod različitimi izlikami, te tako dodje mlada vladarica u veoma pogibeljno stanje. Velika vojna što ju je ona morala uslěd toga voditi za obranu svojih državah i koja je potrajala od 1740—1748, zove se u obće *austrijski naslědni boj* iliti boj za austrijsku baštinu; oni bojevi pako, što ih je napose imala s Pruskom, ponajpose zovu se slezkimi ratovi.

Pruski kralj Fridrik II. upotrěbi zgodno posve vrěme, te i on obnovi sada stara zahtěvanja svoje obitelji glede slezkih vojvodinah Brěga, Lignice i Volave (Brieg, Liegnitz, Wohlau) kao i glede krnjovske kneževine (Jägerndorf), pak buduć da mu Marija Teresija nije hotěla odstupiti te zemlje, (premda je on obećavao, da će dati pri izboru cara brandenburžki glas njezinu mužu), zametne on

Habsburžko - lotharinžka kuća u Austriji, Toskani, Modeni, Parmi *).

Franjo I., *toskanski vel. voj.* 1737, *car.* 1745—1765 *oženjen s* **Marijom Terezijom**,

- **Josip II.**, *car.* 1765—1790.
- **Leopold II.**, *tosk. vel. voj. od* 1765, *car.* 1790—1792.
  - **Franjo II. (I.)**, *posléd. ném. car do* 1806, *prvi aust. car* 1804—1835.
    - **Marija Luiza**, *parm. vojv.* † 1847.
    - **Ferdinand I.**, *car.* 1835—1848.
    - **Franjo Karlo**, *sa* Sofijom Bavarskom.
      - **Franjo Josip I.**, *austr. car* 1848 *oženjen s* Jelisavom bavarskom.
        - **Rudolfo.**
      - **Ferdinand Maximilijan**, *mexik. car.* † 1867.
      - **Karlo**,
      - **Ljudevit.**
  - **Ferdinand**, *tosk. vel. voj.* † 1824.
    - **Leopold II.**, *tosk. vel. voj.* do 1859, † 1870.
      - 1) **Ferdinand**, 2) **Karlo**, 3) **Ljudevit**, 4) **Ivan Nep.**
  - **Karlo**, † 1847.
    - 1) **Albrecht**, 2) **Ferdinando**, 3) **Vilelmo**,
  - **Josip**, † 1847.
    - 1) **Stěpan**, 2) **Josip**,
  - **Jvan**, *se baronicom* Brandhof *upravljatelj něm. države* 1848—1849, † 1859.
    - **Franjo**, *meranski grof*
  - **Rajner**, † 1853.
    - 1) **Leopold**, 2) **Ernesto**, 3) **Sigmund**, 4) **Rajner**, 5) **Henrik**,
  - **Ljudevit**,
- **Ferdinand** *oženjen sa modenskom baštinicom.*
  - **Franjo IV.**, *modenski vojv.* † 1846.
    - **Franjo V.**

*) Ovaj lik stoji u savezu s onim na str. 26. i predstavlja same mužke potomke (izuzamši Mariju Luizu).

prvi slezki rat 1740—1742 i osvoji do skora Slezku, koja je bila ostavljena skoro bez ikakove obrane. Vojsku, koja je zatim bila poslana iz Morave, da carici natrag dobije Slezku, potuče u odlučnoj bitki kod *Molvicah* maršal Šverin (1741). Na to sklopiše svi neprijatelji Marije Teresije (Bavarska, Francuzku, Španija, kašnje takodjer Saska i Pruska) savez (u Nymphenburgu), koji je imao austrijsku monarhiju raztrgat uzprkos priznanoj pragmatičkoj sankciji.

Vojevanje započe bavarski izbornik. On navali na ime uz pomoć Francuzah na Austriju, te mu se moradoše stališi te zemlje u Lincu pokloniti kao nadvojvodi svojemu. — Marija Teresija, u tolikoj se nevolji nalazeći, potraži nuždnu si pomoć u věrnosti i rodoljublju svojih narodah, a što je tražila, to je i našla. Došavši glavom na državni sabor u Požun, razpali ona na toliko sakupljene tu stališe, da su joj zemlje ugarske krune za kratko vrěme snažnu vojsku na noge stavile. Bavarski izbornik pako město da na Beč udari, podje u Česku i dade se u Pragu českim kraljem proglasiti, na što je bio u Frankfurtu još i němačkim carem izabran i kao *Karlo VII.* okrunjen (1742—1745). Nu upravo sada, gdě je on mislio, da je postigao svoje najveće želje, obrati se sreća. Jedna vojska Marije Teresije, koja je bila sabrana u zemljah njezine ugarske krune, osvoji za nju opet Austriju, pak zatim provali u Bavarsku, gdě su se morali stališi Mariji Teresiji kao svojoj vladarici pokloniti; druga pako vojska zaputi se u Česku. Fridrik II. potuče doduše principa Karlo Lotharinžkoga (brata Franjina) kod *Časlave* (17. svibnja) 1742; no upravo ta poběda pogorša stanje Karla VII., jer je uslěd nje bio sklopljen medju Austrijom i Pruskom mir u *Vratislavi.* Marija Terezija na ime, da odtrgne svoga najpogibeljnijega neprijatelja od ostalih si neprijateljah, sklopi s Fridrikom II.

rečeni mir, te mu ustupi u njem skoro cělu Slezku i grofoviju Kladsku (1742).

Sada se mogaše Marija Teresija svom svojom silom oboriti na ostale svoje dušmane. G. 1743 běhu saveznici Karla VII., Francuzi, kod Dettingena (na Majni) potučeni od tako zvane pragmatičke vojske, koju je bio priveo Juraj II., kralj englezki. Na to pristupiše k Mariji Teresiji kao saveznici Sardinija, Holandija i Saska. Nu ta po Mariju Teresiju povoljna sreća uznemiri Fridrika II., te bojeći se on za svoje dobiti, da mu se opet neizgube, zače

drugi slezki rat 1744—1745, u kojem je u Česku provalio i Prag predobio, dočim se je Karlo VII. opet u Bavarsku povratio. Vrativši se Karlo u svoju prěstolnicu umre skoro poslě toga, njegov sin pako (Maksimilijan Josip) odustane od svakoga zahtěvanja proti Mariji Teresiji u miru, koji je bio sklopljen u Füssenu (na Lechu) 1745. Suprug Marije Teresije, toskanski veliki vojvoda, bude izabran carem, te vladaše pod imenom

Franje I. 1745—1765.

Sklopivši mir s Bavarskom směraše Marija Teresija na to, da ne samo Slezku natrag dobije, nego da Prusku upokori i oslabi. Tako se dakle i nadalje rat nastavi. Austrijanci protěraju Pruse najprije iz Česke, zatim prodru u gornju Slezku; nu Fridrik ih nadjača i pobědi (kod Hohenfridberga), podje zatim u potěru za njimi u Česku, i ondě ih po drugi put potuče kod *Zarova* (Sorr). Carevci naumiše nakon toga u družtvu sa Sasi provaliti u kraljeve zemlje, nu stari Dessavski svlada ih na novo kod *Kesselsdorfa* i poremeti sve njihove osnove i naměre; napokon běše mir sklopljen u *Draždjanih* 1745, po kojem je Fridrik i nadalje zadržao Slezku i kladsku grofoviju u svojoj vlasti.

Samo Francuzka i Španjolska nehtědoše jošte mirovati. Francuzi prodirahu sve dalje u austrijsku Nizozemsku, te ju skoro cělu osvojiše pod svojim vodjom maršalom Saskim. I u Talijanskoj trajaše sveudilj rat s Francuzi i Španjolci, gdě su jedni i drugi više pobědah održali, nu bez stalna uspěha. Napokon, pošto je bila ruska carica odpravila svoju vojsku na Rajnu, dodje do *mira u Aachenu* 1748. U tom miru vrate Francuzi natrag sve, što su bili pod svoju vlast okrenuli, Austrija pako ustupi Parmu i Piacencu španjolskomu infantu Don Filipu.

§. 26.

Tretji slezki ili sedmogodišnji rat 1756—1763.

Proměna u europejskoj politici. Marija Teresija nemogaše nikako pregorěti gubitak Slezke, koja je bila jedna od najlěpših njezinih zemaljah. Pošto je bio mir učinjen, upotrěbi ona to vrěme na to, da u svojih državah dokine kojekakve zloporabe i da poveća snagu njihovu, da tako bude što bolje pripravna za svaki slučaj. Ujedno se pako carica i za to postara, da si pribavi jakih saveznikah, jer je njezin protivnik, Fridrik II., veliku silu osnovao i njom vele mudro upravljao. U to ime utvrdi Marija Teresija još čvrštje svoj savez s ruskom caricom Elizabetom, te ugovori s njom, da će Pruskoj oteti Slezku, ako Fridrik opet započme vojevanje. Još veće moći bijaše savez, što ga je Marija Teresija sklopila s Francuzkom, koja je bila od vremenah Henrika IV. skoro uvěk najljutjom neprijateljicom Austrije. Taj savez běše sklopljen nastojanjem caričina ministra grofa Kaunica. Na stranu Marije Teresije pristupi još i Saska; Englezka usuprot učini savez s Fridrikom II., da tako obrani němačku dědovinu svoje vladajuće kuće (hanoveransku izbornu kneževinu), pošto se je bila zaratila

s Francuzkom zbog medjah Akadije, koju je bila dobila mirom utrechtskim. Tako se dakle za kratko vrěme proměni europejska politika.

Godina 1756. Čim je Fridrik začuo, što se proti njemu snuje, nedade mu se čekati, dok saveznici na-nj udare, nego već jeseni g. 1756 sam iz nenada navali na Sasku obsědne Draždjane i sasku vojsku, koja se je bila na brzu ruku sakupila, obkoli sa svih stranah u njezinu tvrdom taboru kod Pirne, naměravajući, da ju gladom prisili na predaju. Kada su mu pako stigli glasovi, da se austrijska vojska (pod Brownom) kretje put Saske obkoljenim u pomoć, uzme jedno oděljenje svojih četah, te podje onoj vojski na susrět u Česku, i tu ju potuče kod *Lovosicah* (1. listop.); poslě prisili još obkoljene kod Pirne Sase, te su mu se predali kao zarobljenici i ostane cělu zimu u Saskoj, s kojom je postupao kao s podjarmljenom zemljom.

Godina 1757. Fridrikova navala na Sasku bijaše dovoljnim povodom zato, da se sada na njega dignu i saveznici Marije Teresije, ka kojim su sada pristupili i Švedi, nadajuć se, da će im za to u dio pasti kao uzdarje prusko Prednje Pomorje. Dočim je Fridrik svojim saveznikom (Englezkoj, Hessen-Caselu, Braunšveigu i Gothi) prepustio, da put zakrče Francuzom, i dočim je jedan dio svoje vojske odpravio proti Rusom i Švedom, krene sám sa svojom glavnom silom proti Austriji, provali u Česku i sjajnu pobědu izvojuje kod *Praga* (6. svibnja), nu izgubi tom prilikom svoga vrhovnoga vodju Šverina, koji je dugo neodlučnu bitku rěšio. Velika čest austrijske vojske spasi se u Prag, koji je sada Fridrik obkolio i obsěo, pa kada je začuo, da se carevci pod vodjom Daunom primiču i žure u pomoć obsědnutomu Pragu, ode im na susret i napadne ih kod *Kolina* (15. lipnja), gdě su se baš na zgodnu městu bili uta-

borili, nu tu bude on prvi put potučen, uslěd česa je morao ostaviti Prag i Česku. Ovaj kraljev poraz obodri i austrijske saveznike, koji su sve do sada bili na miru, da se ozbiljno prime posla: Francuzi (100.000 mom.) prodru tja do Vezere i potuku Fridrikove saveznike kod *Hastenbecka;* Rusi (takodjer 100.000) unidju u iztočnu Prusku i poběde maršala Lehwalda kod *Velikoga Krnjova* (Grossjägerndorf), nu na to im stigne iz nenada zapověd, da se povrate iz Pruske. Kada su Fridriku došli glasovi, da se i državna vojska i jošte jedna francuzka vojska približuje, da Sasku oslobode, poleti (22.000 m.) proti Francuzom i državnim četam (64.000), te ih razbije kod *Rossbacha na Sali* (5. stud). K tomu porazu mnogo doprinese to, što su te vojske sastavljene bile iz vrlo različnih čestih i što su se vodje svadjali medju sobom. Pošto si je tako Fridrik Sasku osěgurao, pohiti sa svojom pobědonosnom vojskom u Slezku, gdě je bio vojvoda Bevernski od Austrijanacah potučen (kod Vratislave) i uhvatjen. Tu potuče on kod *Leuthena* (5. pros.) austrijsku vojsku pod Daunom i Karlom Lotharinškim, premda je bila mnogo veća od njegove.

Godine 1758 ratovaše na iztoku Fridrik glavom proti Austrijancem i Rusom, kojim je sve do konca ovoga boja stavljao zapreke, da se nesjedine; na zapadu pako vojevahu proti Francuzom njegovi saveznici pod braunšveižkim vojvodom Ferdinandom. Ovaj protěra Francuze preko Rajne i potuče ih kod Crefelda (23. lipnja), Fridrik pako poběđi u krvavoj bitki kod *Zorndorfa* (blizu Kustrina), prem s velikim svojim gubitkom mnogo moćnije Ruse, koji su bili prodrli do brandenburžke marke. Zatim se požuri u Lužicu na pomoć svome bratu Henriku, koga je bio Daun natěrao u těsnac; nu mnogo silniji na broju Austrijanci obkole ga i to baš u nezgodnu njegovu položaju kod *Hochkircha,*

te ga prisile na povratak. Ovaj poraz medjutim ostade bez svakih daljih poslědicah. Uklonivši se Daunu protěra Fridrik svoje neprijatelje najprije iz Slezke, zatim takodjer iz Saske, te tako očisti do konca godine sve svoje zemlje od neprijateljah osim Pruske, gdě su još ležali Rusi.

Godina 1759 bijaše najnesretnija po kralja Fridrika u čelom 7 godišnjem ratu, a još bi bila pogubnijom po njega postala, da su njegovi neprijatelji radili po jednoj osnovi i složno. Rusi, koji su bili prodrli sve do Odre, potuku generala Wedela kod Kaya (nedaleko od Züllihova) i sjedine se s Austrijanci pod Laudonom, koga je Fridrik prije prezirao, nu koji mu je sada postao najpogibeljnijim protivnikom, onako isto, kao što je nĕgda bio Ljudevita XIV. princip Eugen Savojski. Na tu sjedinjenu vojsku (60.000 mom. jaku) navali Fridrik kod *Kunersdorfa* blizu Frankfurta na Odri (12. kolov.) On běše već potukao lěvo krilo Rusah, ali u tom navali Laudon, koji je do skrajnje sile čekao sa svojom vojskom, te mu preotme pobědu; 18.000 Prusah ostane na bojištu. Generala Finka, koji je bio naumio Daunovu vojsku obići i put joj presěći u Česku, obkole na broju jači Austrijanci kod *Maxena* i prisile ga, te se je morao predati (s 13.000 m.).

I Fridrikovi saveznici pod braunsveižkim vojvodom Ferdinandom vojevahu nesretno početkom ove godine proti Francuzom; nu kašnje se okrene sreća, te oni preotmu neprijatelju pobědom kod Mindena svu korist.

I godina 1760, zače se nesretno po Fridrika, buduć da je njegova generala Fouquéa, koga je bio postavio kod *Landshuta*, da brani Slezku, Laudon napao s premoćnijom silom i poslě žestoka kreševa uhvatio s polovicom njegove vojske. Poslě toga ode kralj sam u Slezku i porazi kod *Legnice* na Katzbachu dva puta

veću Laudonovu vojsku (15. kolov.). Mudro upotrebivši tu pobědu zaprěči Fridrik sjedinjenje Austrijanacah s Rusi i Slezku si osigura, a pobědom, koju je poslě održao najviše Ziethenovim junačtvom kod *Torgave*, razbivši i drugu austrijsku vojsku pod Daunom, dobi natrag i Sasku.

Godina 1761—1763. Austrijanci i Rusi nastojahu oko toga, da se sdruže, da tako sjedinjenimi silami opet zauzmu Slezku, nu svi njihovi napori ostadoše duže vremena bez uspěha. Sada im napokon podje za rukom, te su se spojili; ali odatle nebijaše nikakove koristi, jer se je u isti čas porodila nesloga medju bojnimi zapovednici (Buturlinom i Laudonom), te s toga nisu njihove vojske udarile na Fridrika II., koji se je bio kod *Boleslavicah* (Bunzelwitz blizu Svidnice) čvrsto utaborio, kada je pako něšto kasnje po smrti carice Elizabete na ruski prěstol zasio Petar III. veliki štovatelj Fridrika II., dobije Pruska s te strane ne samo ožudjeni mir (komu se je i Švedska pridružila), nego dapače novi car zapovědi svojim četam, da se s Fridrikom sdruže. Petar bude poslě polgodišnjega vladanja ubijen, a njegova naslědnica Katarina II. zapovědi, da Rusi ostave Slezku; nu Fridrik se ipak jošte jedan put posluži njihovom pomoću u bitki kod *Burkersdorfa* nedaleko od Reihenbacha, gdě je pobědio Dauna. Pošto je i njegov brat Henrik pobio državne čete i Austrijance kod *Freiburga*, dodje napokon do ugovaranja o miru, na što je Marija Teresija morala pristati; jer je viděla, da sav golemi teret rata napokon na nju samu pada, a sve manje je nade bilo, da bi mogla Slezku natrag predobiti. Mir běše sklopljen (15. veljače) 1763 na saskom lovačkom dvorcu *Hubertsburgu* medju Pruskom, Austrijom i Saskom, a po njem se vrati sve u ono stanje, kao što

je bilo prije rata. Sada se još većma učvrsti Pruska kao velevlast.

Ovaj rat zadade težkih ranah svim onim zemljam, kojih se je bliže dotaknuo. Od austrijskih zemljah pretrpi u njem najviše Česka.

Hrvati prinesoše i u tom ratu zamĕrnih žrtvah za obranu kraljice svoje i njezinih državah (— Trenkovi panduri).

§. 27.

Ostalo vladanje Marije Teresije. Josip II. (1765—1790) i Leopold II. (1790—1792).

1. *Poboljšice Marije Teresije.* Marija Teresija nastojaše od prvoga početka svoga vladanja oko toga, da uvede one poboljšice, bez kojih nije mogla niti njezina država biti snažna i jaka, niti narodi joj sretni i napredni. Nu u tom svojem plemenitom nastojanju bijaše duhovita i revna kraljica za dugo zaprečivana silnimi bojevi, koje je morala voditi sa svojimi neprijatelji. Istom onda, kada je bio završen sedmogodišnji boj mogaše se ona svom svojom snagom na to dati, da iznova i na bolje uredi nutarnje stanje svojih državah. Tim pako cĕlim poslom upravljaše ona sama, premda je bila po smrti svoga supruga (1765) svojim suvladaocem učinila sina si *Josipa II.*, koji je bio postao i nĕmačkim carem (1765—1790). Ona uredi na bolje državnu upravu; povisi zatim državne dohodke, u koju joj je svrhu ne mala pomoć odatle došla, što je terete i danke pravednije podĕlila medju imućne i priproste. Nadalje uvede čovĕčniji i pravedniji odnošaj medju vlastelom i podložnici, tako da je podložnikom bilo brĕme i olahkoćeno i zakonom odredjeno. Osobitu svoju skrb obrati kraljica i na to, da svoju vojsku poveća i usavrši. Da promakne obrt i trgovinu i da po tom umnoža blagostanje državljanah, poprimi ona više razli-

čitih u tu svrhu služećih sredstvah. Za njezina vladanja poče se dizati i školstvo, toli niže, koli više, da se nezaostane za narodi, koji su već odprije bili počeli revnije gojiti javnu obuku. Za školske svrhe běhu većinom upotrebljena dobra ukinutoga (1773) reda Isusovacah. Napokon uvede kraljica i u mnogih zakonih nuždne proměne, naročito pako u kaznenih, uslěd česa su bile odstranjene něke uredbe, koje su preostale iz barbarskih vremenah.

Krajina bijaše sada sasvim na vojničku uredjena. *Slavonija* već prije od Turakah oslobodjena, dodje pod istu upravu i vlast sa posestrimom si Hrvatskom. Osobita pozornost běše obraćena poradi promicanja trgovine na grad Rěku.

1. ***Prva dioba Poljske*** 1772. Prigodom prve diobe Poljske (v. §. 34), na koju je morala i Marija Teresija pristati, dobi ona 13 spiških gradovah i kraljevinu Galiciju i Vladimirsku; putem ugovaranja pako s Turci dobi Bukovinu 1777.

3. ***Razpre za bavarsko naslědstvo*** 1778 i 79. Kada je bez potomka umro Maksimilijan Josip, poslědnji bavarski izbornik od mladjega vitelsbaškoga kolěna, te mu je imao naslědnikom biti izbornik Karlo Teodor od starije falačke loze, digne se odmah car Josip tvrdeći, da ima pravo na jednu čest Bavarske. Karlo Teodor priznade taj njegov zahtěv; nu po savětu Fridrika II. nehtěde na to pristati falačko — zweibrückenski vojvoda, koji je jednom imaó biti baštinikom Karla Teodora. Već stajahu pruske i austrijanske čete u Českoj, ali do boja nedodje, jerbo tomu nije bila rada Marija Teresija. ***Mir*** bude sklopljen u ***Těsinu*** 1779 i u njem dobije Austrija od Bavarske tako zvani Innviertel.

4. ***Josip II. sam vlada*** 1780—1790. Poslě smrti svoje matere, carice Marije Teresije, preuze Josip II. vladanje s vrućom željom, da svoju državu učini uglednom i silnom, a podložnikom svojim da pomogne do materi-

jalnoga i duševnoga blagostanja. U tu svrhu ukinu posvema nevoljničtvo, koje je već njegova mati bila znatno ublažila; izdade zatim tako zvani tolerantni patenat, kojim je bila poděljena vérozakonska sloboda luteranom, reformiranim i slědbenikom grčke iztočne crkve, a tako isto dade i židovom pravo gradjansko; nadalje poboljša gradjanske i sudbene zakone, postara se za razvitak viših i nižih učilištah, i učini shodne odredbe, da porezi budu pravednije poděljeni. Povadjajući se za duhom svoga vremena, posegne on silnije i u crkveno polje, te ukine mnogo samostanah i bratovštinah i izdade mnogo naredabah, kojimi se je imalo stvoriti u mnogom pogledu novo stanje crkvenih stvarih. Sve pako to, što je car naredjivao, imaše biti po njegovoj misli jednakim načinom izvedeno u svih njegovih zemljah i kraljevinah, jer se je njemu činilo, da se netreba obazirati na osobitosti i ustav pojedinih kraljevinah. Ali upravo tim samo se sobom pokvari Josipovo dělo. Ona na ime naglost, kojom je hotio car izvesti svoje naměre, i ono zanemarivanje osobitostih pojedinih kraljevinah, učini, da se je doskora počelo pojavljivati nezadovoljstvo medju njegovimi narodi, osobito pako u Belgiji i u zemljah ugarske krune, to je pako moralo postati tim pogibeljnije, što je bilo mnogo ljudih, kojim nije ni ono išlo u volju, što je bilo u istinu i bezdvojbe plemenita i koristna u carevih reformah.

Svoje obljubljene osnove, da zadobije Bavarsku, nemogaše se Josip nikako odreći, te s toga predloži izborniku Karlu Teodoru, da Bavarsku ustupi Austriji, a město nje da primi austrijsku Nizozemsku pod imenom burgundske kraljevine, — a to je car tim više želio, buduć da je Belgija bila Austriji više na teret nego od koristi. Karlo Teodor bijaše pripravan pristati na tu zaměnu; nu nije tako mislio vojvoda falačko - zwei-

brückenski, već se je zato obratio na Fridrika II. Fridrik II., uvěk protivan osnovam Josipovim, koje su směrale na razširenje njegove moći, učini *savez* s više *němačkih knezovah* (1785), te tako prisili Josipa, da je morao odustati od svoje naměre.

Medjutim se pojavljivaše u *Belgiji* sve veće nezadovoljstvo zbog Josipovih političkih, a još više zbog crkvenih novotah; kada se je pako ondě začulo za zaměnu, koju je Josip naměravao učiniti, buknu prava *buna*, u kojoj se je napokon Belgija neodvisnom proglasila (1780).

Car Josip nemogaše na toj strani pokazati veće snage, jer se je medjutim bio zapleo ujedno sa svojom saveznicom, ruskom caricom Katarinom, u *turski rat* (1788). Taj rat započe nesretno po cara i po njegovu vojsku, te istom onda krenu na bolje, kada je bilo predano glavno zapovědničtvo Laudonu. Laudon stěra Turke natrag u njihovu zemlju, zatim osvoji Biograd (1789) i provali dalje u tursku zemlju.

Dok je turska vojna onako nesretno tekla, osměliše se većma starliši u Belgiji, te se odmetnuše, kao što smo viděli, od cara Josipa. Medjutim se poče pokazivati i u Ugarskoj sve opasnije gibanje, gdě se je u sav glas iskalo, da sabor bude sazvan. U takovih se težkih okolnostih nalazeći car Josip neznade si naći ine pomoći, nego izdade svoje pismo, kojim je glede zemaljah ugarske krune ukinuo sve svoje odredbe osim onih, što su bile dane za slobodu věre i za polašticu seljakah. Već bijaše i vrěme odredjeno, kada se ima sastati u Požunu državni sabor; nu toga car Josip nedočeka, on umre u 50 godini svoga života (1790) od bolesti, koja ga je već dulje vremena mučila. Josipa naslědi brat mu.

Leopold II. (1790—1792), koji je bio odprije velikim vojevodom u Toskani. Leopoldu, vladaru mudru i ob-

zirnu, bijaše prvom brigom, da oprosti svoje države opasna stanja, u kojem su ostale pri smrti Josipovoj. U to ime moraše tražiti, da se s Turci što prije izmiri, te s njimi běše zbilja mir sklopljen u *Švistovu* (1791); a još prije sazva carem Josipom obećani *ugarski sabor* (1790), te se tu povrati i još većma zajamči kraljevinam ugarske krune njihov stari ustav; tako isto učini kralj Leopold i u Českoj i u ostalih svojih zemljah, a napokon umiri i Belgiju.

§. 28.

Pruska za Fridrika II. (1740—1786).

Kao što prije u boju, isto tako bijaše Fridrik poslen za vrěme mira, koji je znao čuvati i uzdržavati kroz 23 godine svoga vladanja. Da svoju državu, koja se je tako brzo popela uzdrži na postignutoj visini, u to ime smatraše kao najbolje sredstvo, da drži znamenitu bojnu silu. Za to pako trebovaše mnogo novcah, a da taj smogne, stade vrlo štediti i o tom nastojati, da digne imućnost državljanah svojih. Dočim se je svojski brinuo, da se unaprědi poljodělstvo, obrtnost, rudokopje i trgovina, lěpo pripomože, da se čim prije oporave njegove dugimi bojevi iztrošene i opustošene zemlje. — Prigodom prve diobe Poljske (1772) — dobi Fridrik zapadnu Prusku (osim Danziga i Torunja) i notecko okružje (Netzdistrikt), a putem baštine dobi iztočnu Frieslandiju (Glede Slezke v. §. 26). Tako povećanu i dobro uredjenu državu primi po njegovoj smrti sinovac Fridrik Vilelmo II.

§. 29.

Francuzka.

Ljudevita XIV., koji je svojoj težkimi bojevi iztrošenoj državi ostavio duga 3000 miliuna livr., naslědi njegov tretji praunuk.

Ljudevit XV. (1715—1774). Ovaj bijaše iz prva pod skrbničtvom pametnoga, nu razpuštenoga orleanskoga vojvode (Filipa), kasnije pověri upravljanje poslovah svomu odgojitelju, kardinalu *Fleury-u*; a kada je ovaj umro, zavladaše njim nevaljale i razuzdane žene (kao marquisa Pompadour, grofica Dubarry itd.) tako, da je svakim danom većma padao u mlitavost i putenost. Kako se je vladao u poljskom naslědnom ratu čit. na str. 101. glede austrijskoga boja za naslědstvo v. §. 25, a sedmo godišnji rat naći ćeš na str. 108, nesretni napokon 7 godišnji pomorski rat s Englezkom, uslěd kojega je Francuzka izgubila svoju mornaricu i najznatnija vanjska posědovanja gled. na str. 120. Jošte pogubnije, nego svi ovi gusti bojevi bijaše za državu to, što je sve većma propadala ćudorednost i nabožnost, a tomu bijaše mnogo kriva tako zvana filosofijska škola (Voltaire, J. J. Rousseau, d' Alembert, Diderot), koja je na sve, što je tada na crkvenom i državnom polju postojalo, posprdno i sofistički napadala i sve to prevratiti naměravala. Kod parlamenta i bezbrižnoga kralja podje im za rukom izposlovati *ukinutje družbe Isusovacah* u Francuzkoj (1764), te se tako oprostiše glavnih svojih protivnikah i neprijateljah. Nu tomu, što je mah preotimala obćenita pokvarenost, bijaše kriv takodjer onaj nevaljali život, što je na dvoru vladao, koji je svojim zlim priměrom kvario najprije više vrste državljanah, a zatim se je skvarenost sve dalje širila. — Genova prodade Korziku Francuzkoj (1768). — Nečuvena razsipnost dvora dotěra državne dugove tako visoko, da je bio pored svih težkih nametah sasvim bližu državni bankrot, kad na svu radost narodu ovaj kukavni kralj preminu. Njegova unuka i naslědnika.

Ljudevita XVI. 1774—1792 pozdravi narod s priděvkom „žudjeni" („le désiré"). Nu pored sve svoje

dobrote i poštena srdca nemogaše niti ovaj kralj obustaviti propasti, koja se je sve većma približavala. Učestvovanje u sěvero-amerikanskom ratu za slobodu proti Englezkoj (čit. na str. 122) poveća strahovito narodne dugove i prouzroči neizlěčiv državni deficit ili manjak (140 miliunah livr. na godinu). Ako se k tomu uzme, da je sve družtveno stanje bilo trulo, te da su se prevratna načela, osobito za sěvero amerikanskoga boja, sve dalje širila, to nije mogla Francuzka izběći velikim potresom.

§. 30.

Velika Britanija.

Vilelma III. naslědi svast mu *Ana* (1702—1714). Kako se je ona držala u španjolskom naslědnom ratu, što je zatim stekla putem utrechtskoga mira, čit. u §. 21. Sve Anine osnove, da u savezu s Tori (zato pade Malborough) naslědstvo osěgura svomu polu bratu, pretendentu Jakovu (III.), ostadoše bez uspěha, jer su se proti tomu borili mnogo pretežniji Vhigi, koji su svakako hotěli podići na prěstolje protestantske vladare, te su si zbilja izabrali g. 1714.

Hanoveransku kuću.

Gjuru I. (1714—1727) hanoveranskoga izbornika i praunuka Jakova I. proglasiše kraljem i okruniše ga; a svi opetovani pretendentovi pokusi, da se vrati u Englezku, ostadoše bez uspěha. Za njegova sina

Gjuru II. (1727—1760) pokuša Francuzka stražnji put povratiti Stuartovcem englezki prěstol, al uzalud. Pretendent Karlo Eduardo (sin Jakova III.) bude kod *Cullodena* u Škotskoj hametom potučen (1746 — poslědnja

bitka na britanskom zemljištu). Dočim je sada Gjuro II. kao saveznik Fridrika II. bojak bio u Němačkoj proti Francuzom, koji su za vrěme sedmogodišnjega rata držali s Austrijom, zaplete se isto doba u drugi 7 godišnji boj s Francuzkom (1756—1763). Tomu ratu, koji se je na sve 4 strane světa razprostro, dadoše povod pogranične razpre medju englezkimi i francuzkimi naselbinami u sěvernoj Americi. Francuzi běhu skoro svagdě potučeni, i moradoše upravo onda, kada je

Gjuro III. (1760—1820) zasio na prěstolje, putem ***parižkoga mira*** (1763) ustupiti Englezkoj cělu ***Canadu***, sva posědovanja u Senegalu i više otokah u zapadnoj Indiji, te se tako Englezka, koja je u isti u čas velike i veleznatne preděle postigla u istočnoj Indiji (v. str. 121), podiže sada na vrhunac svoje moći i slave.

Sěvero-amerikanski rat za slobodu 1775—1783.

Englezki parlamenat hotijaše svom silom, da takodjer sěvero-amerikanske naselbine prinesu něšto k tomu, da se obali državni dug, koji se je bio znatno povećao za poslědnjega rata, gdě se je takodjer radilo o korist pomenutih naselbinah. Nu što je glavno u stvari, tim naměravaše englezki parlamenat prisvojiti si pravo, kako da nametje i naselbinam porez i danak bez svakoga daljega pitanja i njihova privolenja. S toga pokuša najprije uvesti porez a budué da mu to nije pošlo za rukom, udari danak na čaj. Medjutim naselbine se uzprotive tomu i potope u bostonskoj luci tri čajem natovarene ladje; pa kada se je Englezka poprimila strožijih sredstvah, odluče na svom ***sastanku u Filadelfiji*** (1774) prekinuti svaki trgovački savez s Englezkom. Britanska vlada naumi sada pokoriti Amerikance oružanom rukom, nu čim su začela neprijateljstva, proglasi se 13 sjedinjenih

sěvero-amerikanskih državah (Newhampshire, Massachusetts, Rhode-Island, Connecticut, Pensylvanija, Virginija, sěverna i južna Karolina, Newyork, Newjersey, Delavare, Georgija, Maryland) ***samostalnimi i neodvisnimi*** od Englezke 1776. U amerikanskoj vojsci nebijaše mnogo vojničkoga reda, nu tim se jasnije ukazuje věština, bojni duh i osnove ***Gjure Washingtona*** u tom ratu protiva pretežnijoj englezkoj sili. A kada je Benjamin Franklin sklopio medju sěvernom Amerikom i Francezkom savez za obranu i trgovinu, komu se je jošte Španjolska i Holandezka pridružila, razgrani se ovaj rat u obadvě takodjer Indije i u Afriku. Sve i najpovoljnije pogodbe mira, koje je englezki ministerij predlagao, ostaju već sada bez odziva, Na móru održe, istina, Englezi poslě 21 većinom neodlučene bitke napokon prevagu, nu na kopnu im zla sreća posluži: Washington (s Lafayettom) obkoli ih i uhvati im vojsku (pod lordom Cornwallisom), te tako bude prisiljena Englezka pristati na ***mir u Versaillesu*** 1783 i priznati neodvisnost 13 sjedinjenih sěvero-amerikanskih državah.

Ova nova slobodna država sačini si (1787) ustav, uslěd kojega je pripala ovršujuća vlast na 4 godine izabranomu predsědniku pokraj odgovornoga ministerija; a zakonodavna saboru, koji je na dvě komore razděljen, a ove sastoje iz zastupnikah pojedinih državah.

Rat u iztočnoj Indiji (1767—1784). Čim su se Nabobi od velikoga mogula odcěpili, te se tako ogromno mongolsko carstvo raspalo na pojedina neodvisna naměstničtva (1739), posluže se Europejci, najprije Francuzi zatim Englezi, timi medjusobnimi razprami Nabobah na to, da si ih podlože. Englezi ne samo da su u brzo nadkrilili Franceze, već prisiliše takodjer velikoga mogula, da im odstupi Bengaliju. Nu malo za tim složi se mysorski sultan Hyder Ali s Maratti, i směraše uništiti englezko gospodstvo u iztočnoj Indiji upravo onda, kada

je i Francuzka stupila u savez sa sěvernimi Amerikanci proti Englezkoj. Medjutim mudrim i krěpkim upravljanjem rata podje za rukom vrhovnomu naměstniku (Varreo Hastingu) spasiti i obezběditi gospodstvo iztočno-indijske družbe (kompanije).

Englezko brodarstvo i naselbine razgraniše se još većma tim, što je *James Cook* tri puta oplovio svět (g. 1768—79). Na prvom svom putovanju nagazi na opasnu iztočnu obalu nove Holandije; na drugom odkri mnogo otokah u južnom moru; nastojaše i o tom, da kopno pronadje na jugu ledenoga mora, ali mu trud bijaše uzalud; na tretjem pobliže izpitivaše Behringovu cestu, a na Ovaihi, jednom izmedju sandviških otokah, zavadi se s opakimi stanovnici, i tude ga snadje smrt (1779).

§. 31.

Kuća Braganza u Portugalskoj od 1640. Bourbonci u Španiji od 1700.

Portugalski dvor bijaše ovo doba (za Ivana V.) toli razsipan, da je država sasvim osiromašila i pored svih svojih zlatnih rudah i dragoga kamenja u Braziliji pala u veoma tužno i nevoljno stanje. Od konačne njezine propasti oslobodi ju ipak *marquis Pombal* (1750—1777) neograničeni ministar Josipa I., koji je velikom smělostju i odvažnostju, nu kadkada takodjer neuměreno i nepravedno nastojao oko toga, da padšu državu opet digne i preobrazi.

Da se trgovina i obrtnost oporavi, zabrani izvažanje i uvažanje stvarih amo spadajućih; zapadnu stranu Lizabona, koja je strašno stradala i oštetjena bila potresom g. 1755 (1a stud. — 30.000 ljudih poginu), dade na novo sagraditi i to pravilnije i veličanstvenije, nego li je prije bilo; plemstvu oduze dobra u Americi, koja su mu prije

poklonjena bila. Njegovu strast moradoše najvećma izkusiti Jesuite, koji su se opirali njegovim osnovam, pa kada je kraljevu životu iz potaje pogibelj bila zagrozila, posluži se on tom prilikom, te si makne s puta ne samo svoje protivnike izmedju velikašah, već i Jezuite pokrivi kao početnike i ortake toga zločinstva, i protěra jih iz svih portugizkih zemaljah (1759). Po Josipovoj smrti bi doduše Pombal odpušten i njegove uredbe běhu većinom ukinute, pored svega toga uzalud se trudiše Jesuite, da se iz prognanstva povrate.

Filip V. (1700—1746), prvi bourbonski kralj *u Španiji*, nije bio kadar da izlěči rane, što su ih bili zadali njegovoj državi veliki i dugotrajni bojevi. Njegova vladohlepna druga žena, Elizabeta parmanska, silom je hotěla, da Španija natrag dobije sve svoje zemlje, što ih je někda imala u Italiji. U tom joj quadrupel-allianza s prva posao pokvarila; nu poslě je ipak Španija dobila od cara Karla za zajamčenje pragmatičke sankcija *Napulj* i *Siciliju* (v str. 101), a uslěd austrijskoga naslědnoga boja *Parmu* i *Piacenzu* (v. str. 108). Ondě běše uvedena secundogenitura, a ovdě tertiogenitura. — Za drugoga Filipova naslědnika kralja *Karla III.* (1759—1788), koji je bio odgojen u načelih francuzke filozofije, běhu uvedene znamenite novote, kojih su jedne směrale na povišenje blagostanja, a druge na uništenje dosadanjega upliva i moći crkve. Najžeštje se je pri tom navalilo na Isusovce. Njihovo protivnici ih potvoriše, da su oni krivi ustanku, što je bio u Madridu buknuo, i uslěd toga ih kralj sve progna iz svoje države.

§. 32.

Danska.

Danska (s Norvežkom i Islandijom) uživaše po dovršenom sěvernom ratu 80 godinah blagodati mira i bujno se razvi pod mudrim upravljanjem ministra grofa Bernstorfa starijega. Nu za vladanja slaboumnoga

Kristijana VII. pade upliv Bernstorfov. Na njegovo město podigne kralj svoga lěčnika i kraljičina ljubimca *Struensee-a*, načini ga grofom i tajnim kabinetskim ministrom; a ovaj stade sada, nepoznavajući ni zakone, ni ustav i jezik naroda, skoro neograničeno vladati. Nu do skora probude njegove nagle i nasilne proměne veliko nezadovoljstvo i veće za dvě godine postane on žrtvom urote i (ujedno s prijateljem si Brandtom) plati glavom (1772) na stratištu.

§. 33.

Švedska nakon sěvernoga rata.

Švedska ne samo što je sěvernim ratom svoje najbolje pokrajine izgubila, već propadaše sve dublje i dublje s neprestanih razprah svoga silnoga plemstva, koje su, odkada je Ulrika Eleonora (sestra Karla XII.) stupila na prěstolje, sve to drzovitije i nesnosnije postajale. Pa i onda, kada se je popela na kraljestvo prije preskočena *holstein-gottorpska* kuća, gospodovahu sveudilj plemići; kraljeva vlast ostade još svedjer omedjašena, a tužno i onako novčano stanje pogorša se još većma tim, što se je Švedska uplela u 7 godišnji rat sa svojom i sramotom i štetom. Nu směli i slavohlepni *Gustav III.* (1771—92) skrši pomoćju svoga vojničtva, i bez krviprolitja moć plemstva; izvršujuću vlast nakon toga pridrža sebi, a zakonodavnu ostavi stališem. Kod naroda pribavi si veliko pověrenje i ljubav time, što nije čeznuo za neograničenom vlasti, zatim, što je bio vrlo prijazan i ljubezan, što je uredio i poboljšao pravosudje, što su trgovina, obrtnost, isto tako znanosti i umětnosti na novo oživile i lěpo procvale za njegova vladanja; rěčju, što se je obće blagostanje svuda opet počelo dizati; samo plemstvo bijaše još svedjer oporno. Malo vrěme

postaja i Gustav se zarati s Ruskom; nu pored svih silnih naporah na kopnu i na moru bez ikakove koristi, samo što je državi naprtio nove dugove: s toga izgubi sada na jedan put privrženost i ljubav kod istoga puka, i pade žrtvom plemićkih urotnikah, od ruke Jakova Ankarströma, koji mu je na někom plesu zadao smrtnu ranu.

§. 34.

Ruska (Poljska).*)

Petar Veliki primi nakon dovršena sěvernoga rata naslov cara svih Rusah, i stvori zakon, kojim se daje pravo svakomu ruskomu vladaocu, da si imenuje naslědnika, što je bilo povodom velikih i krvavih smutnjah. Poslě njegove smrti (1725) vladaše najprije njegova druga žena, *Katarina I.*, a zatim predje prěstol na nje-

---

*) **Rodovnica ruskih dynastijah Romanove i Holštein-gottorpske:**

Alexij

Feodor † 1682

Ivan II.
Katarina supruga vojvode meklenburžko-šverinskoga
Ana supruga Antona Ulrika vojvode brunsvickoga
Ivan III. skinut 1740 ubijen 1764

Sofija
Ana † 1740 supruga Fridrika Vil., vojvode kurlandskoga

Petar Veliki † 1725
1. supr. Eudoxija Lapuchin
2. supr. Katarina I., car. 1725—1727.

1) Alexij,
Petar II. † 1730

2) Ana supruga Karla Fridrika vojvode holstein-gottorpskoga.
Petar III., † 1762. supr. Katarine II. od Anhalt-Zerbsta † 1796.
Pavao I., † 1801
Alexander I., † 1825
Nikola I., † 1855
Alexander II.

3) Elizabeta † 1762

gova unuka *Petra II.*, koji je bio zadnji mužki potomak vladajuće kuće Romanovacah. *Ana Ivanovna*, koja je zatim vladala (1730—1740) bijaše kći starijega brata Petra I. Ona pribavi Ruskoj odlučan upliv u poljskoj državi; zatim ratovaše u savezu s Austrijom proti Turkom; nu premda je njezina vojska pod Münichom sjajno vojevala, nepostiže ona ipak tom prigodom ino, nego što je i Porta priznala ruski carski naslov i što je vratila Rusom Azov: a to je zato tako pošlo, jerbo se je Austrija prenaglila i mir sklopila s Turci. Za carice *Elizabete* (1741—1762) započe i u Ruskoj mah preotimati vladanje ljubimacah, kao što je bivalo isto doba u Francuzkoj. Nu pri svem tom dobivaše Ruska odsada sve više važnosti u velikoj vanjskoj politici. To se pokaza već za Elizabetina vladanja, dočim je ona kao saveznica Marije Terezije odpravila vojsku na Rajnu i po tom mir u Aachenu pospěšila, a zatim se još těsnije spojila s Austrijom u 7 godišnjem ratu zbog osobnoga neprijateljstva proti Fridriku Velikomu. Svojim naslědnikom imenova Elizabeta sestrića si Petra, holstein-gottorpskoga vojevodu, s kojim je zadobila ruski prěstol.

Holstein-gottorpska kuća (1762 do sada).

Petar III. (1762) kao osobiti prijatelj i štovatelj Fridrika II. poděli sasvim drugi pravac 7 godišnjemu ratu (v. str. 112). Buduć da se je on nemudro i surovo ponašao, odtudji si na brzo srdca ljudih, i onih, koji su mu bili najbliži, te već za 6 měsecih izgubi i prěstol i glavu, čemu je najviše bila kriva njegova žena, koja se je s više državnih poglavicah i velikašah urotila proti njemu. Petra III. naslědi žena mu

Katarina II. (1762—1796). Budući ona vladarica izvrstnih sposobnostih staraše se najprije za to, da

nastavljajući dělo Petra Velikoga, državu svoju jakom učini, te joj i zbilja pribavi nevidjenu odprije moć i snagu. U spoljašnjih pako poslovih dvě joj bijahu poglavite naměre: da raztepe poljsku i tursku državu. U *Poljskoj* si lahko pribavi odlučan upliv, te zatim postupaše s tom na razne strane razcěpanom i oslabljenom državom kao s kakovom ruskom pokrajinom; po smrti kralja Augusta III. (1763) narinu joj svoga ljubimca Stanislava Poniatovskoga kao kralja, a preinačenju i poboljšanju ustava poljskoga, koji su žele̊li izvesti něki poljski rodoljubi, da tako spase svoju domovinu, opiraše se svom silom, a tako měšajuć se u poljske nutarnje razpre i poslove zametnu i podpali ljuti gradjanski rat, pri čem ju je još i Pruska pomagala, buduć da je i njoj išao u prilog věčiti nered i nemir u Poljskoj. Pošto su stvari u Poljskoj dotle dospěle bile, navěsti Turska rat carici Katarini, stranom za to, što su ju drugi na to podbadali, stranom pako i zato, što se nije ničemu dobru ni za se nadala s ruske strane.

U tom prvom *rusko-turskom ratu* nadvladaše Rusi skoro svagdě premoćniju, nu neurednu i zlo predvodjenu tursku vojsku, a ruska brodnica odaslana u Archipelag razbi sasvim i popali tursko brodovlje u zalěvu Čezme (naproti otoku Chiosu).

Dočim je Ruska te velike poběde nad Turci slavila, koje su se tako znamenitimi činile, da se je već na dvorovih počelo bilo o tom misliti, kako da bude zaprěčen dalji ratni napredak ruske carice, medjutim postajaše u Poljskoj bezvladje sve užasnije, te zato nogaše Katarina pouzdano očekivati, da će i na toj strani postići, što je želěla. Susědne države, Pruska i Austrija nemogoše medjutim mirno gledati, da se Ruska sama diže na račun svojih slabijih susědah. Zato se one sada na to dadoše, da posredaju medju Turci i Katarinom, a

zatim běše predloženo, da Katarina vrati Turkom one zemlje, koje je bila njezina vojska predobila, za to pako da posvoji dio poljske države, od koje će isto tako i Pruska i Austrija po jedan dio uzeti. Na to, što je bilo predloženo, moraše napokon i Marija Teresija sve proti svojoj volji pristati, te tako běše izvedena *prva dioba Poljske* 1772. Što je pri tom zapalo Austriju i Prusku čitaj na str. 114 i 117; Ruska pako dobi istočni dio Litve do Dvine i Dněpra: a sve to, što je bilo poděljeno, činilo je po prilici tretjinu tadanje poljske države. Što je od te države još preostalo, ostade u onom istom žalostnom stanju, kao što je bilo i prije. — Pošto je bila izvedena prva dioba Poljske, opet se ponovi *rat medju Turskom i Ruskom*. U tom ponovljenom ratu obkole Rusi velikoga vezira (kod Šumle), i nakon toga dodje do mira (*u Kučuk Kainardže* 1774), koji je bio po Rusku jako povoljan, jer je njim dobila slobodu brodarenja po svih turskih vodah, i Turci moradoše priznati neodvisnost Tatarah u Krimu.

Izmedju mnogih ljubimacah carice bijaše *Potemkin* najsilniji; premda je bio bez znanja i sposobnostih, koje imadu kititi svakoga bojnoga vodju i državnika, to ipak izvršivaše skoro neograničenu vlast u državi punih 16 godinah. On pripoji Krim, koji je bio u stražnjem miru s Turci postao neodvisnim, ruskomu carstvu pod starim imenom Taurije, te tako poče izvadjati onu veliku osnovu, koju se je Katarina II. oběručke bila poprimila, *na ime, da se Turci protěraju iz Europe, te da se novo grčko ili istočno carstvo podigne*. Kada je carica putovala po južnoj Ruskoj, predstavi i predoči joj lukavi Potemkin Krim kao cvatuću i sretnu zemlju, premda je bio pod njegovom samovoljnom upravom sasvim opustošen i iznemogao, s toga mu i pade u dio priděvak „Taurijskoga.“

Na svom putovanju po Krimu sastane se Katarina II. s Josipom II. (u Chersonu) i odtud se porodi kod porte sumnja, da se je tu dogovaralo o razděljenju turskoga carstva: s toga Turci navěste Ruskoj rat, uzdajući se

pri tom u pomoć drugih vlastih (Englezke, Pruske, Švedske), koje su prekim okom gledale gorostasnu Rusku. U ovom drugom *rusko-turskom ratu* (1787—1792), u kojem je bio Katarini saveznikom car Josip II., bijaše s prva bojna sreća Turkom dosta povoljna, nu poslě naprědovahu sjajno ruski, a stranom i austrijski vojvode; nu po smrti Josipa II. učini Austrija mir s Turci, Pruska pako sklopi s njimi upravo savez, a švedski kralj Gustav III. provali u rusku Finnlandiju. Katarina bijaše brzo gotova s tim švedskim ratom, nu buduć da joj je nestajalo bojnih srědstvah, dozvoli porti po Potemkinovoj smrti dosta priličan *mir* (*u Jašu*) i zadovolji se zemljami medju Bugom i Dněstrom.

(Drugu i tretju diobu Poljske čit. u §. 42.)

Kao što je Katarina bila mudra i radina glede izvanjskih poslovah, isto tako marljivo nastojaše oko nutarnjega upravljanja svoje carevine. Ona razděli carevinu, kao što je bilo svrsi shodno, na manja okružja; ublaži nevoljničtvo; da srednji-stališ podigne, umnoži broj gradovah i poděli im veće slobode, a gradove naseli stranimi takodjer naseljenici, poimence Němci; podupiraše zatim obrtnost i rudarstvo, a trgovini otvori prvim turskim mirom široka vrata po čitavu europejskom jugu; zatim podiže ona takodjer niže i više učilište i utemelji akademiju znanostih; bojnu silu pomnoža i usavrši i na kopnu i na moru; prama svim věrozakonom bijaše snosljiva.

§. 35.

Osmansko carstvo.

Pokvarenost Turakab, kao i to, što su daleko zaostajali za svojimi susědi, koji su pospěšno naprěd

stupali u svake vrsti znanostih i umětnostih; zatim njihovi slabi i u serailu odgojeni sultani, koji su vladu sasvim pověravali svojim nevrědnim ljubimcem i pohlěpnim vezirom, a napokon nesretni bojevi, naročito s Ruskom, utamaniše i u skrajnu propast dovedoše osmansko carstvo. Što se je ipak uzdržalo, zahvaliti ima jedino neslozi i medjusobnoj zavisti europejskih vlastih.* Obsědnutje Beča čit. na str. 81, boj s Austrijom i Mletci na str. 99, zatim s Austrijom i Ruskom na str. 116 a obadva rata proti Katarini II. na str. 127 i 128.

S naše se je strane opetovano kušalo, da se osvoji *Bosna* i *Srbija*, te se je u tom na čas doněkle i uspělo, ali nije bilo trajna uspěha. Naroda je medjutim s one strane, kao što smo viděli, mnogo prešlo u naše zemlje, gdě je stekao i posěd i slobodan bitak. *Crna gora* občuva i sada svoju slobodu, koju su joj Turci opetovano silnimi vojskami kušali oteti.

Tretje doba.

Doba revolucije 1789—1815.

I. Do utemeljenja prve francuzke republike 1792.

§. 36.

Zemljopisni pregled Europe pri početku francuzke revolucije.

1. *Španjolska* běše izgubila 1713 svoje europejske pridružene zemlje i Gibraltar morade ustupiti Englezkoj.

2. *Francuzka* běše dobila Lotharingiju i Korziku, ali zato izgubi više svojih znatnih posědovanjah izvan Europe.

3. Republika *sdružene Nizozemske*.

4. *Velika Britanija i Irska* běše dobila Gibraltar; Minorku pako izgubi nakon posědovanja od 70 godinah (1713—1783), a Floridu nakon dvadeset godišnjega posědovanja (1763—1783); u sěvernoj Americi odmetnu se od nje 13 pokrajinah, zato pako dobi Kanadu i dio istočne Indije.

5. *Austrija* běše dobila svoje zemlje, kojimi je Turčin dělomice vladao, na ime Ugarsku i Slavoniju, zatim Erdelj; od španjolske baštine držaše jošte Milan, Mantovu i Belgiju; izgubi pako Šlezku; nu prigodom prve diobe Poljske zapade ju Galicija i Vladimirska, te

9 *

dobi još Bukovinu; od Bavarske napokon dobi Innviertel.

6. U *Němačkoj* běše *Pruska* znamenito razširena potom, što je dobila Obergeldern, Šlezku, što je zatim naslědila franačke kneževine (Ansbach i Baireuth) i iztočnu Frisiju i što ju je zapala prigodom prve diobe Poljske zapadna Pruska. — Izumrtjem bavarske loze Wittelsbachovacah predjoše bavarske zemlje sasvim na falačku kuću.

7. *Danska* s *Norvežkom* i *Islandijom.*

8. *Švedska* běše izgubila svoju prevlast na sěveru, dočim je morala Ruskoj ustupiti znamenite primorske pokrajine i dočim je izgubila ponajveći dio svoga posěda u Němačkoj.

9. *Ruska* poveća znamenito svoje državno zemljište ne samo poljskimi i švedskimi pokrajinami, nego i tim, što je osvojila državu krimskih kanah i što je zadobila vrhovničtvo nad gruzinjskimi zemljami.

10. Od *Poljske* běhu odtrgnute prigodom prve diobe znatne česti.

11. *Turska* běše opet osvojila Moreu, ali zato izgubi ono, što je imala od Ugarske i Slavonije.

12. U *Italiji* nebijaše velikih proměnah; samo někadašnje španjolske zemlje i Toskana dobiše druge vladajuće obitelji.

§. 37.

Uzroci i povod francuzkoga prevrata.

I. Glavni uzroci: 1) *Neizměrni državni dug*, koji je nastao za sjajnoga vladanja Ljudevita XIV., pak je zatim nečuvenom razsipnoštju Ljudevita XV. i njegovimi nesretnimi bojevi strahovito narasao, a za Ljudevita XVI. znatno se jošte povećao usled sěvero-amerikanskoga

rata. 2. *Što su bili nejednako i pristrano razděljeni državni tereti i nameti, tako*, da je gradjanin i seljak morao nositi vas teret, dočim je plemstvo i svetjenstvo vrlo malo platjalo, premda je najviše i najbolje državne službe obnašalo, najbogatije bilo i uživalo mnoge druge prednosti. 3) *Pogubna naćela t. zv. filosofah* ili encyklopedistah, koji su nastojali državu i crkvu podkopati i strmoglaviti. 4) *Samovoljno vladanje* kraljevah i ministrah počam od Ljudevita XIV. i *ćudoredna pokvarenost*, koja je bila zavladala višimi stališi, a pisci su ju u svojih spisih pred narod iznosili.

II. Najbliži pako povod buni i prevratu dade *to, što nije bilo moguće uvesti u red državne financije* i zaprěčiti državni bankrot, odkako je Francuzka udioničtvovala u amerikanskomu ratu. Ljudevit XVI. bijaše vladar dobre ćudi, krěpostan, ali ne imaše one snage, koja se je tada zahtěvala za ogromne zadaće njegova vremena. Pošto su svi pokusi njegovih financijalnih ministrah (Turgot, Necker, Calonne, Brienne, Necker, koji su se redomice měnjali) ostali bez žudjena uspěha, běhu po Neckerovu savětu sazvani *državni stališi* u Versailles 1789, da věćaju, kako bi se mogao obaliti državni manjak (godišnjih 140 miliunah). Čim se je tu sastala skupština, razdvojiše se poslanici: poslanici naime tretjega stališa zahtěvahu, da svi skupa, a ne poděljeni na tri sbora, věćaju i odlučuju i da glasuju po glavah a ne po stališih, čemu su se protivili poslanici duhovničtva i plemstva. Pošto su se dulje vremena o tom bez uspěha prepirali, proglasi se tretji stališ *narodnom skupštinom* (17 lipnja), te pozove ostale stališe, da mu se pridruže. Taj odvažni čin tretjega stališa mora se smatrati pravim početkom francuzke revolucije. Badava zapovědaše kralj skupštini, da se razidje; predsědnik Bailly videći, da jim je prijašnje město obkoljeno stražom, povede skupštinu u

drugu dvoranu, gdě su se inače plesi držali, i tudě se poslanici zakunu, da se neće prije razići, dok novi ustav Francuzkoj neskroje.

§. 38.

Ustavotvorna narodna skupština (17. lipnja 1789—30 rujna 1791).

Pogibelj i sila natěra kralja u těsnac, zato i pozove prva dva stališa, da se sjedine s tretjim. Medjutim ova narodna skupština neuze si uredjenje financijalnoga stanja već izradjenje novoga ustava za glavnu zadaću. Dvor se htěde osigurati proti svakoj opasnosti, zato sakupi něšto vojske medju Parizom i Versaillom: nu razjareni pučki govornici (kao Kamilo Desmoulins, Marat i m. dr.) ustanu, pobune parižko pučanstvo i na noge dignu; a poslědice toga ustanka běhu, da je u Parizu ustrojena narodna straža, *a bastilla na juriš oteta* (14. srpnja).

Narodna skupština započe rěšavati svoju zadaću *ukinutjem feudalnoga sustava* (4—5. kolov.) i svih povlasticah plemstva i duhovničtva bez ikakove odštete. Pošto je to bilo učinjeno, tada istom započe věćanje ob ustavu, te bude zaključeno, da narodna skupština imade biti *permanentnom* i da ima sastojati samo od jedne komore, koja će se svake druge godine obnoviti; kralju běše dozvoljen samo odgadjajući veto na 4 godine, i on morade na sve to pristati. Nu kada kralj nije hotio potvrditi svih daljih članakah ustava i kad su se razněli glasovi o novih reakcionarnih težnjah dvora, nastane opet velika uzrujanost u Parizu, koja je tim lašnje buknula, što se je narod i onako bojao, da će glad nastati (5. listop.). Gomila (8000) ženah krene u Versailles, puk navali (6. listop.) na dvor, te tako bude

kraljevska obitelj prisiljena slěditi rečene žene put Pariza, kamo se je sada i narodna skupština preselila, koju je mnogo članovah (preko 200) bilo ostavilo.

Narodna skupština uze sada věćati o *zastupanju naroda* na saboru i o *upravljanju države.* U tu svrhu bude ukinuto dosadanje razděljenje države na pokrajine, koje su različitim načinom Francuzkoj kruni pripale i uživale mnoga zasebna prava, te Francuzka bude razděljena polag gorah i vodah na 83 departementa, a ovi opet na okružja i kantone.

Pravo aktivnoga državljanina běše ovisnim učinjeno o stanovitoj dobi i o plaćanju stanovitoga poreza, te se na početku neprotezaše na židove. Prabirači (600—900 aktivnih državljanah) imadjahu birati birače, a ti su zatim imali birati zastupnike (svega 745) u zakonodavnu skupštinu (na 2 godine).

Da se doskoči novčanoj oskudici, stavljena su sva *duhovna dobra* (u vrědnosti 2000 miliuna) *narodu na razpolaganje,* a da se čim prije razprodaju, postave silom u tečaj tako zvane *asignate,* papirni novac, koji se je tako izvanredno umnožao (do 45.000 mil.), da mu je napokon spala sva cěna. Slědilo je za tim *ukinutje svih redovah* (osim onih, koji su se bavili podučavanjem mladeži i njegovanjem bolestnikah); zatim su uvedene *reforme u sudstvu,* bivši vlast sudačka odděljena od upravne i bivši uvedena porota za kaznena děla, i pomirni sudovi. Skoro zatim *ukinuše naslědno plemstvo* s njegovimi naslovi, grbovi i livreami i urediše *svetjenstvo na gradjansku.* Na sve te proměne, koje je narodni sabor zaključio, morade kralj pristati, komu su oduzeli skoro sva kraljevska dobra i prava, isto takodjer pravo odlučivati o ratu i miru, a prigodom narodne svečanosti na Martovu polju, gdě se je na ime slavila godišnjica razorene bastille, bude prinudjen položiti zakletvu na novi državni ustav.

Medju članovi narodne skupštine sklopiše se takova družtva (klubovi), koja su u svojih sborištih predtečno věćala i odlučivala, za

što i kako će glasovati u narodnoj skupštini. Medju timi bijahu najznamenitiji *Jakobinci* (tako nazvani po ukinutom parižkom jakobinskom manastiru, gdě su se sastajali, — iz prva sami bretanjski zastupnici). Ovi bi stajali u savezu s inimi sličnimi pokrajinskimi klubovi i najposlě su i narodni sabor samovoljno upravljali.

Za kratko vrěme sve to jasnije izlažahu na vidělo republikanske težnje. Kralj, komu je dosta mučno i težko bilo potvrditi najnovije zaključke narodne skupštine, htěde se osloboditi ovoga tužnoga položaja svoga i poběći u vojnički tabor na granicu, da odatle započme pomoćju drugih vlastih i francuzkih emigrantah proturevoluciju. Nu loša mu sreća posluži; na běgu ga prepoznaju i uhvatjena doprate natrag u Pariz. Kraljevska vlast bude na to obustavljena, uměrenijim ipak zastupnikom podje jošte sada za rukom uzdržati ustavnu kraljevinu i Ljudevitu povratiti prijašnje města. Napokon narodna skupština zaključi svoje sědnice, pošto je kralj bio ustav potvrdio, i ustupi město svoje

§. 39.

Zakonodavnoj skupštini (1. listop. 1791—21. rujna 1792),

koja se je imala baviti zakonodavstvom.

Čim su Austrijanei i Prusi počeli na Francuzku se dizati (v. §. 41), a osobito kada je izišao prěteći proglas na narod pod imenom braunšveižkoga vojvode Ferdinanda, uskori se strašni francuzki prevrat. Narod navali na Tuilerie (10 kolov.) silom zahtěvajući, da se kralj svrgne; kralj se medjutim spasi u zak. skupštinu, nu ona ipak *obustavi kraljevsku vlast* i odluči, da se sazove *narodni konvent*, koji će odlučiti o budućem ustavu. Kralja s njegovom obitelju odvedu u Temple.

Lafayette nastojaše o tom, da se uzdrži ustavna monarkija; bojeći se pako, da za to nedodje pod obtužbu, poběgne iz Francuzke, ali ga na granici Austrijanci uhvate i odvedu u Olomuc.

Kada je glas pukao, da su Prusi pod Verdunom, velika razjarenost zavlada medju parižkim pučanstvom. Jakobinci upotrěbe tu sgodnu priliku na to, da se oproste svojih protivnikah, privrženikah naime kraljevske vlade, koji su i onako već čamili u tamnicah (većinom plemstvo i svetjenstvo). Sada nastade grozno prolivanje krvi u Parizu, Versaillu, Lyonu i t. d. i trajaše punih 5 danah (2—7 rujna). Zakonodavna skupština, koja je mučala na sve te opačine i mrcvarenje, razidje se, neučinivši ništa znatnijega za narodne potrebe, a na njezino město stupi *narodni konvent* (u kojem je bilo 749 novo izabranih zastupnikah).

II. Republika 1792—1804.

§. 40.

Narodni konvent (21. rujna 1792—26. listopadu 1795).

1) Kraljeva osuda i smrt.

Narodni konvent bijaše razděljen na dvě protivne strane: na uměrene *girondiste* i na běsne *brdjane* (Jakobince) pod Robespierrom, Dantonom i Maratom. Odmah u prvoj sědnici *bude ukinuto kraljevstvo*, a Francuzka proglašena *jedinom, nerazděljivom republikom.* Pa da vidiš, što se je sada dogodilo. Badava nastojahu girondiste uništiti naměru brdjanah, koji su kralju o glavi radili. Louis Capet (tako ga nazivahu) morade stupiti pred lice narodnoga konventa, koji je u isti par zastupao město tužitelja i sudca; svi skoro čini njegova vladanja, odkako je obustavljena narodna skupština (20 lipnja 1789), bijahu smatrani kao najveći prestupci i zločinstva, te usléd toga běše izrečeno velikom većinom glasovah (683 od 721), da je kriv veleizdajstva, za njegovo usmrtjenje glasovaše medjutim bezuvětno samo

361 zastupnik. Njegovi branitelji (Malesherbes, Desez i Tronchet) pozivahu se jošte na narod, nu sve uzalud, smrtna osuda bi ovršena (na trgu Ljudevita XV) 21. sěčnja 1793.

Kraljeva smrt pribavi republici nove *vanjske i domaće neprijatelje*. Englezka i Španjolska odprave odmah francezke poslanike kući: toga radi navěsti uvrědjeni narodni konvent kraljem ovih obijuh državah, kao i naslědnomu naměstniku holandezke republike (slědbeniku englezke politike) rat. U isto vrěme digne se proti novoj republici narod u departamentih dolnjoj Loisi na jugu, osobito pako u Vendeji. Taj narod, koga su se slabo bile dotakle nove misli i uredbe, opiraše se dugo i uspěšno četam konventa.

2) Pad Gironde.

Po kraljevoj smrti zametne se i u narodnom konventu odlučna borba medju oběma stranama, *brdjani i girondisti*. Pošto je propao predlog, da se orleanski vojvoda Filip, koji se je sada nazvao Filipom Egalité, imenuje protektorom republike, predade konvent „*odboru za obće blagostanje*“ (sastojećemu iz 9 članovah) svu izvršujuću vlast (6 travnja). Brdjani, da strmoglave svoje ljute protivnike girondiste, naoružaju parižko pučanstvo, a ono obsědne (1. i 2. lipnja) konvent zahtěvajući, da se utamniče 34 girondista. Mnogi izmedju girondistah poběgnu u zapadne i južne departemente i dignu daleko razgranjeni girondistički ustanak proti nastajućoj *strahovladi*.

3) Strahovlada po padu Gironde (2. lipnja 1793—28. srpnja 1794).

Nakon pada girondistah nadodjoše za Francuzku najstrašniji dnevi. Oni, koji su tada vlast u ruci imali,

htědošę iztrěbiti sve svoje prave i namišljene protivnike, medju koje su brojili sve plemiće, duhovnike i bogate ljude. Zato urediše po svoj zemlji sudišta, koja su sijaset světa na stratište odpravila. — Budući da su republikanske vojske svuda bile potučene od vanjskih neprijateljah i budući da je republici i kod kuće pogibelj prětila s više stranah, zato naumi Carnot, čim je stupio u „odbor za obće blagostanje“ dignuti na oružje svu sposobnu momčad od 18 do 25. godine. I sbilja za kratko vrěme stajaše pod oružjem 14 vojskah (1,200.000 momakah). S timi pretežnimi četami svladaše republikanci u brzo sve svoje vanjske i domaće dušmane.

Nutarnji bojevi: Lyon bude razoren, a Toulon, koji je englezko brodovlje bio primio u svoju luku, bude poslě krvave bitke opet oduzet Englezom: ovdě se je *Napoleon Bonaparte* prvi put odlikovao i proslavio. Vendéjci pored sve svoje odvažnosti i odpora budu više putah pobiti, a svladani nemilice poubijani (Carrierove Noyade), i tako zvane paklene čete (kolone) prolažahu njihovom zemljom paleć i harauć. Isto tako održe republikanske vojske na granicah više pobědah nad saveznici (č. §. 41), a buntovna vlada uništi kod kuće krvničkim mačem svoje prave i prividne neprijatelje. Najprije padu odličnije žrtve: kraljica Marija Antonietta, utamničeni girondistički zastupnici (20), orleanski vojvoda, svi ti izgube glavu u Parizu, i poběgli takodjer girondiste većinom poginu. Po parižkom priměru ustrojeni su i po svih inih znatnijih obćinah revolucionarni odbori (najposlě 20.000), a revolucionarne vojske, sastavljene iz razbojnikah, tatovah i ubojicah, širile su se s guillotinami po svoj zemlji i ovršivale smrtne osude sudištah revolucionarnih.

Da se ukine svaka i najmanja uspomena na jednovladu i prijašnja vremena, začnu brojiti godine počam od 22. rujna kao prvoga dana republike; krštjanski koledar prestane, a na město njega uvedu novi republikanski koledar s proměnjenimi imeni i novim razděljenjem měsecih i danah; věrozakonski ostanci budu uništeni, crkve oskvrnjene i poplěnjene, a město skršene krštjanske věre zauzme štovanje i obožavanje uma.

Onda, kada je uměrenija strana sasvim propala u narodnom konventu, uspne se okrutna strahovlada na najviši stepen, osobito onim zakonom, kojim je ustanovila, da revolucionarnim sudištem svědokah upravo netrěba, već da je i sáma savěst porotnikah dosta, da se obtuženi odsude pred revolucionarnim sudištem. Sada stopram padahu glave u množtvu (1400 za 45 danah počam od pomenutoga zakona do Robespierrove smrti). Napokon porodi se i u narodnom konventu veliko nezradovoljstvo zbog Robespierrova samovoljstva. Navadne tužbe dignu se i proti njemu; obtuže ga naime da se je urotio proti republici; njegove obrane niti neslušahu, već ga stave pod stražu, i po kratkom odporu, drugi dan odmah (28. srpnja) izgubi glavu ujedno sa 22 svoja privrženika.

4) Reakcija.

Čim je pao poglavica tih nasilnikah i krvolokah, udari prevrat upravo protivnim putem. Uměreniji dobiše prevagu u konventu. Oba odbora, naime za narodno blagostanje i obću sigurnost dodju u njihove ruke, jakobinski se klub raztepe, progonjeni girondiste (73), koji su si spasili život, budu natrag u konvent pozvani, sloboda se věroizpovědanja i tiska opet povrati i novi se odbor sastavi, da pod ravnanjem Siyesa izradi novi manje demokratički ustav. Taj novi (tretji) ustav dade izvršujuću vlast *direktoriju*, sastavljenu od 5 članovah, a zakonotvornu dvěma komorama: *věću od 500 članovah*, koje je imalo zakone predlagati, i *věću* (250) *starih* (najmanje 40 g.), koje je imalo predložene zakone izpitati i potvrditi.

Royaliste radiše jur na tom, da se kraljestvo obnovi i uskrsne, i buduć da jim je Ljudevit XVII. 10 god. star u Templu (gdě ga je čižmar Simon ružno zlostavio) umro, dadoše bratu Ljudevita XVI., koji je u Veroni

živio, naslov Ljudevita XVIII. Vojska emigrantah iskrca se iz englezkih brodovah (kod Quiberona) u Bretagni, složi se s Chouani u Vendéji, nu u zao čas, jer ju uništi republikanski general Hoche.

§. 41.

Prvi savez proti Francuzkoj 1792—1797.

1. *Rat se počimlje s Austrijom i Pruskom 1792.*

Pošto se je bio car Leopold II. s kraljem Fridrikom Vilelmom II. sastao u Pilnici, i ondě već izjavio, da će sjedinjenimi silami povratiti slobodu francuzkomu kralju, sklope sada ove iste dvě vlasti tvrdi savez medju sobom i zadadu si rěč, da će ustati proti Francuzkoj, koja je vrědjala i dirala prava němačke države. Čim se je to doznalo, prisile buntovnici Ljudevita XVI., da je morao navěstiti rat Leopoldovu naslědniku caru Franji II. Glavna vojska, koju su Prusi sačinjavali, krene pod zapovědju braunšveižkoga vojvode Ferdinanda lěvim brěgom Mozele i provali u *Champagnu.* Pošto su Prusi već bili zauzeli Longwy i Verdun, postane vrhovnim zapovědnikom francezke vojsko Dumouriez. Ovaj stane najprije pruskoj vojsci na put, koja je i onako dosta stradala s bolesti i oskudice, pa koju je k tomu neprestana kiša (po bezuspěšnoj navali kod Valmy) prěčila u svakom daljem napredovanju. A kada su se Prusi natrag povukli preko Rajne, provali Dumouriez u *Belgiju,* te porazi Austrijance u dvodnevnoj ljutoj bitci kod *Izmappes* (blizu Monsa). Francuzi prodrěše zatim preko Aachena do Roere.

2. *Boj Francuzah proti velikomu europejskomu savezu do bazilejskoga mira 1793—1795.*

Po smaknutju Ljudevita XVI. spoje se sve europejske vlasti osim Švedske, Danske, Turske i Švajcarskoga saveza proti Francuzkoj, a na čelu jim stajaše Englezka.

a) *Rat u Belgiji*, na *dolnjoj Rajni i u Holandezkoj*. Austrijanci (pod vojevodom principom Koburgom, pod kojim je bio i nadvojvoda Karlo) započmu taj rat 1793 i održe sjajnu pobědu nad Dumouriezom (njegova vodju Mirandu běhu potukli već kod Aldenhovena). Usléd te poběde, koju su održali kod *Neerwindena*, *predobiju opet Belgiju*, a nakon toga provale tja u francezku Flandriju. Nu Francuzi dignu sada svu za oružje sposobnu momčad, te s mnogo pretežnijom silom navale na svoje neprijatelje, medju kojimi je već bila zavladala nesloga i nesporazumljenje, odakle je dakako Francuzom bilo najviše koristi. Jourdan se pobije s Austrijanci, svlada ih, i poslě porazne bitke kod *Fleurusa* 1794 (položaj austrijske vojske dade razviděti iz balona) protěra ih iz Nizozemske prěko Rajne i podje za njimi u potěru tja do Maine; nu tudě (kod Höchsta) okrene se bojna sreća. Jourdan bude potučen i prisiljen vratiti se preko Rajne. Neobično ljuta zima posluži na drugoj strani francuzkomu vodji Pichegru. On prodre iz Belgije u *Holandezku*, pa kada je naslědni naměstnik poběgao, pretvori Holandezku u *batavsku republiku* 1795, koja je s Francuzkom sklopila savez za obranu i navalu.

b) Na *gornjoj i srednoj Rajni* vojevahu Francezi, premda su obći ustanak digli, s početka, dosta nesretno. Istom onda, kada je Pruska više četah odpravila u Poljsku i time znatno oslabila i kada su Francezi svoje vojske na Rajni i Mozeli sjedinili, Prusi naprotiv i Austrijanci se razdvojili, moradoše se saveznici natrag povući preko Rajne, premda jim je više putah kod Kai-

sersJauterna sreća na ruku išla. Pruska na to učini s Francezi *separatni* (zasebni) *mir u Bazileji* 1795 i ostavi sve svoje zemlje na lěvom brěgu Rajne u francezkih rukuh do prvoga državnoga mira. Buduć da je još i Španija i Toskana s Francuzi mir učinila, zato ostadoše u savezu još samo Austrija, Englezka, Napulj i Sardinija kao glavni borioci.

c) Samo na moru nemogoše Francuzi odolěti pretežnijoj věštini Englezah, koji su osvojili sve skoro francuzke naselbine u obadvijuh Indijah.

3. *Francezi nastavljaju rat proti Austriji, němačkoj državi, Englezkoj, Napulju i Sardinskoj 1796 i 1797. — Mir u Campo Formio.*

Da Austriju i němačku državu prisili na mir, ponovi direktorij rat i navali (po Carnotovoj osnovi) s trijuh stranah na Austriju; s prolětja naime g. 1796 odpravi dvě vojske pod Jourdanom i Moreauom put Němačke, dočim je s tretjom Napoleon Bonaparte iz Italije imao napasti Austriju.

U Němačkoj vojevahu Francuzi iz prva dosta sretno, nu ta bojna sreća netrajaše dugo; *nadvojvoda Karlo* (brat cara Franje II.) uzmicaše najprije pred Jourdanom, nu tim upravo sabra i sjedini sve svoje sile, pa kada mu je jošte pomoć stigla iz austrijskih zemaljah, okrene se, te udari na *Jourdana* i održi kod Amberga i Würzburga dvě tako dlučne poběde, da je Jourdan svoju *raztepenu* vojsku jedva opet na Rajni sakupio, na što se je odrekao i okanio daljega zapověddničtva. Kada je zatim nadvojvoda Karlo krenuo proti *Moreau-u,* koji je već tja u Bavarsku bio prodro, uplaši se ovaj silnijega neprijatelja i umětno se natrag povuče na gornju Rajnu.

Tim sretnije i slavnije vojevahu Francuzi u Talijanskoj pod 27 godišnjim *Napoleonom Bonapar-*

tom *). S vojskom, koja se je već bila skoro razpala s s prevelikih oskudicah, nu tim većma čeznula za bojem, započe Napoleon boj u Italiji, održa pobědu kod *Montenotte* i *Millesima*, te pošto je sardinskoga kralja (Viktora Amadeja) prisilio, da mu Savoju, Nizzu i najvažnije piemontezke tvrdje ustupi, podje za Austrijanci u potěru; protěra jih preko Pada, prokrči si jurišem (kod Lodi) prelaz preko Adde i obsědne *Mantovu*, koju je priroda i umětnost svojski utvrdila. Prije, nego se je Wurmser na poštenu pogodbu dao i predao, kušahu Austrijanci četiri puta rěšiti obsědnutja ovu toli važnu tvrdjavu, al' badava.

---

*) **Karlo Bonaparte † 1783.**

oženjen s Leticijom Ramolini † 1836.

Josip, španj. kralj poslě survillierski grof † 1844.	**Napoleon**, rod. 1769, Car 1804—14 † 1821.	**Lucian**, kaninski knez † 1840.	**Louis**, holand. kralj, grof s. Leu. † 1846.	**Karolina**, žena napuljs. kralja Murata.	**Jerôme** vestf. kralj docnije montforski vojvoda.
	1. žena Jozefina Beauharnais 2. žena Maria Lujza Austrijska.		(Louis) Napoleon III. car. 1852. Napoleon		

Pastorci Jozefine: [1]) Eugen talijanski podkralj; † 1824 kao leuchtenberžki vojvoda. [2]) Hortenzija žena Louisa Bonaparte † 1837.
Sin 2. žene: rimski kralj, † 1832 kao reichstadtski vojvoda.

Napoleon liši modenskoga vojvodu njegove zemlje, jer je povrědio utanačeno primirje, s Napuljem pako, s Parmom i papom sklopi mir, po kojem je papa osim 3 legacijah i mnogih umětnih, dragocěnih stvarih, koje mu je već prije propustio, morao takodjer ustupiti Avignon.

Ovako si Napoleon osigura ledja, prisili zatim s Rajne odazvanoga nadvojvodu Karla, koji je s novom vojskom bio pošao u Talijansku, na povratak, a on stupaše naprěd kroz Korušku i Štajersku i dodje već do Judenburga. Nu buduć da je bila medjutim austrijska vlada na noge digla sve pučanstvo u Českoj i Tirolskoj, a tako isto i tako zvanu insurekciju iliti ustanak ugarskoga i hrvatskoga plemstva, i buduć da su se Napoleonu za ledji na oružje bili digli stanovnici mletačkoga vladanja, te je tako on u pogibelj dolazio, da nebude sasvim odtrgnut od Italije: zato privoli najprije na primirje, a zatim na *mir u Campo Formio* (17. listop. 1797). Car Franjo odstupi austrijsku Nizozemsku Francuzkoj, a Lombardiju *cisalpinskoj republici* (koja je bila složena iz Lombardije, několiko mletačkih predělah, modenske vojvodovine i trijuh papinskih legacijah). S druge pako strane dobi Franjo u tom miru Mletke i mletačke zemlje na kopnu tja do Ečave s furlanskom, Istrom, *Dalmacijom* i Bokom kotorskom. Istru i Dalmaciju běhu zauzele kraljevske čete već za primirja, koje je bilo sklopljeno. Tako dodje Dalmacija nakon razsula mletačke republike pod istoga vladara sa svojimi posestrimami, od kojih je bila toliko věkovah odlučena, austrijska država pako dobi po tom novu moć na moru. (Grčke otoke něgdašnje mletačke republike zadrža Francuzka sebi. Modenskomu vojvodi dade Austrija Breisgau). Da se i s němačkom državom sklopi mir, ugovoren bě i odlučen sastanak (Congress) u Rastadtu. I Genova morade pristati na proměnu svoga ustava i proglasiti se ligurskom republikom.

U boju s Englezkom neuspěše Francuzi, jer im se je pomorska sila nalazila u nevaljanu stanju.

§. 42.

Dogadjaji u ostaloj Europi.

Ovo vrěme dobiše něke države svoje nove vladare. Cara i kralja Leopolda II. naslědi *u austrijskih državah* i u němačkom carstvu sin mu

Franjo II. (1792—1806—1835), koji je bio zadnji němački car.

U *Pruskoj* dodje poslě Fridrika II. sinovac mu *Fridrik Vilelmo II.* (1786—1797), a zatim sin ovoga potonjega Fridrik *Vilelmo III.* (1797—1840). U Ruskoj postade carem poslě smrti Katarine II. sin joj *Pavao I.* (1796—1801).

Druga dioba Poljske. Kada se je Ruska bila dala u boj s Turci u savezu s Austrijom (v. §. 34), pak se je uvjedno bila zaratila i sa Švedskom, mišljahu Poljaci, da je sada udario sat, da si sačuvaju državu od konačne propasti, s toga ukinu „liberum veto" a prěstol naslědnim proglase. Pruska im obeća svoju pomoć ako bi ih tkogod uznemirivao u tom njihovu poslu. Nu ni sada nebijaše sloge medju njimi; slabija strana u plemstvu, koja je svakako hotěla zadržati svoje po državu toli pogubne povlastice potuži se kod petrogradskoga dvora proti vlastitoj svojoj otačbini. A Ruska, čim je mir zaključila s Portom, odpravi odmah vojsku na Poljake, da se prijašnje stanje uvede. Zlo uredjene poljske čete pod Josipom Poniatovskim i Tadijom Kosćiuszkom stave se doduše na odpor, nu uzalud. Pruska, koja je samo svoju korist imala pred očima, i u tu se svrhu ulagivala Poljakom, videći se u svojoj nadi prevarenom pritisne s druge strane na Poljsku, udje sa svojom vojskom, te se složi

s Ruskom, da izvedu ***drugu diobu Poljske*** 1793. Pri tom dopade Prusku veći dio velike Poljske (južna Pruska), k tomu gradovi ***Gdansko*** (Danzig) i Torunj, a Ruska si uzme skoro polovicu Litve. Po caričinu nalogu imao se je zatim sakupljeni sabor svečano odreći ovih pokrajinah; nu dosta bijaše i to, što se nije sabor usudio ništa reći, te tako bě to mučanje smatrano za privoljenje.

Već slědećega prolětja izadje zdvojenje Poljakah na vidělo; oni se listom dignu, rusku posadu u Varšavi stranom saseku, stranom pohvataju a Košćiuszka izaberu čelovodjom svojim. Kralj Fridrik Vilelmo II. svlada njega, istina, i predobi Krakov, nu morade opustiti dalje obsědnutje Varšave tim većma, jer se je i južna Pruska digla na noge. Nu, kada su austrijska i jošte dvě ruske vojske nadošle, svrši se do skora boj. Košćiuszko bude poražen, Praga krkavim jurišem (Suvarov) predobljena a Varšava se predade na pogodbu. Kralj Stanislav Poniatovski morade se odreći prěstolja († 1798 u Petrogradu). Zatim preduzeše promenute tri vlasti ***tretju*** i poslědnju ***diobu Poljske***: Visla postade medjom medju Pruskom i Austrijom; Bug izmedju Austrije i Ruske, a Němen granicom izmedju Pruske i Ruske. Ruska dobi veći iztočni dio preostale Poljske, a manji zapadni dio razděliše Austrija i Pruska.

§. 43.

Direktorijalna vlada (27. list.) 1795—(15. pros.) 1799.

Direktorij nastavi vanjske ratove, samo da se i nadalje uzdrži i da odvrati pozornost naroda od nutarnjega nereda; s toga prekinu začeto s Englezkom ugovaranje o miru, i odluči sastaviti i spremiti t. zv.

englezku vojsku pod vrhovnom zapovědju Napoleona Bonaparte, — u čem se je ujedno lěpa prilika pružila, da se odstrani taj vojvoda, koji je već tada sve više na glas izlazio. Velike se priprave činjahu u svih sěvero — zapadnih francuzkih lukah, toga radi se je u obće mislilo, da će Francezka upravo udariti na Englezku; nu u isto vrěme spremaše se potajno Bonaparte u južnih lukah na Egipat s tom naměrom, da ga osvoji i u francezku naselbinu pretvori, pa zatim da napadne Engleze u iztočnoj Indiji.

Bonapartova vojna na Egipat 1798 i 99.

S prolětja 1798 odplovi Bonaparte s 35.000 najhrabrijih vojakah i sa znatnim brojem umětnikah i učenih muževah (iz Toulona) put Egipta; oduzme najprije (ne bez izdajstva) Joanitom Maltu, izkrca se zatim kod Aleksandrije i predobi ju na juriš, a nakon toga dodje s velikimi nepogodami i pogibelji do Kaira, pošto je dva puta (drugi put kod pyramidah) održao tude pobědu nad Mameluci (njihovi bezi vladahu Egiptom pod okriljem porte), i osvoji taj glavni egipatski grad. Baš se zabavljaše novim uredjenjem ove države, kad mu glasovi stignu, da je englezki admiral *Nelson* velikom pomorskom bitkom kod *Abukira* (1. kolov.) uništio francuzko brodovlje, te tako fracuzku vojsku odcěpio od Francuzke. Budući da je i porta poradi ove navale na Egipat navěstila rat Francuzkoj, a sirski paša spremao takodjer vojsku na Egipat, s toga mu ode Bonaparte na susret u Siriju (veljač. 1799), te predobije jurišem Jaffu, nu tvrdjave Acre, koja se ključem čitave ove zemlje smatra (i koju je englezki Commodore Sidney Smith branio) nemogaše osvojiti. Poslě opetovanih uzaludnih navalah, vrati se natrag kroz sirsku pustaru u Egipat s vojskom, koja je i onako s kuge mnogo stradala. Osim toga běše se digla

za njegova odsutja buna u Egiptu, i naměnjena turska flotta biaše jur stigla onamo. Sada razbi najprije i uništi kod *Abukira* nadošavšu tursku vojsku, zatim pako predade vrhovnu vlast nad Egiptom generalu Kleberu u ruke, i povrati se u Francuzku, odakle su mu bili glasovi stigli, da se republika nalazi u opasnu položaju.

Ustrojenje novih republikah.

Direktorij dade svojimi raznimi nasilnimi děli povod, da su se europejske vlasti opet sdružile proti Francuzkoj. Tako běše papinska država pretvorena u *rimsku republiku*, a papa Pio VI. u Francuzku odpratjen, gdě je (1799) i preminuo: a za to se uze povod odatle, što je bio francuzki general (Duphot) prigodom něke pobune u Rimu ubijen. Isto tako bude nasilnom rukom, švajcarski savez pretvoren u *helvetsku republiku* (Francuzka se silom uměšà u razpre medju Bernom i Waadtlandom). Pošto je napokon bio i Napulj proglašen *parthenopskom republikom* (v. §. 40), i sardinski se kralj na silu morao odreći Piemonta, a veliki toskanski vojvoda (poradi saveza s Napuljem) protěran bio iz svoje države, pretvori se čitava Italija u same republike.

Drugi savez proti Francuzkoj v. §. 44.

Ukinutje direktorija. Za vrěme nevaljane i despotičke direktorijalne vlade rastijaše sve većma nered u državi i republika se približavaše svojoj propasti; nu čim je Bonaparte začuo, u kakovu se stanju desi republika, u kolikom je naime neredu i kakova joj pogibelj takodjer s vana prěti, vrati se iz Egipta kući, i sruši kao vrhovni bojni zapovědnik direktorij (9. stud. 1799). Francuzka dobi sada opet novi (4.) ustav, po kojem je Bonaparte dobio vladu na 10 godinah kao *prvi konzul*. Njegova dva druga imadjahu samo savětujući glas.

Zakoni se imadijahu predlagati na věćanje tribunatu (od 100 članovah), a na potvrdjenje zakonodavnomu tělu (od 300 članovah).

§. 44.

Vojna drugoga saveza proti Francuzkoj 1799—1802.

Ono isto vrěme, kada je Bonaparte u Egiptu i u Siriji vojevao, sklopi Englezka novi savez proti Francuzkoj, i to s ruskim carem Pavlom I. (koga su proterani maltezki vitezi imenovali velikim meštrom svoga reda), s portom, Austrijom i Napuljem. A naměra tih saveznikah bijaše, da s trima vojskama udare na Francuze, te da ih tako protěraju iz Talijanske, Nizozemske, južne Němačke i Švajcarske. Napuljci prije reda navale na rimsku republiku, zato i budu strašno uzbijeni, kralj im poběgne u Siciliju, a Francuzi zauzmu Napulj i kraljevinu pretvore u ***parthenopsku republiku 1799.***

1) G. 1799 vojevahu Francuzi u *Italiji* (pod Schererom, zatim Moreau-om) tako nesretno proti Austrijancem i Rusom, da su izgubili sva skoro posědovanja u Talijanskoj, i da su se republike, koje su bili osnovali, redomice razvrgle. Nu g. 1800 prevali Berthier s tako zvanom rezervnom vojskom, kod koje je i Bonaparte bio, preko obiuh Bernhardah, Simplona i S. Gotarda u Italiju, te tako dodje austrijskoj vojsci za ledja, cisalpinsku republiku podigne na novo, i jedinom poběđom (nad Melasom) kod ***Marenga*** (blizu Alessandrije, 14 lipnja) predobije opet gornju Talijansku.

2) *U Němačkoj i Švajcarskoj* služaše takodjer iz prva bojna sreća Austrijancem; nadvojvoda Karlo prisili najprije Jourdana, koji je već tja u Švabsku bio prodro, te se je morao natrag povući preko Rajne, a

zatím udari na prispěvšega u Graubündten Massenu, uzbije ga i protěra preko Züricha. Pored svega toga stavljahu zapreke Massena i Soult, da se nisu Austrijanci mogli sjediniti s Rusi, a brzo nakon toga pozove ruski car Pavao svoju vojsku kući. God. 1800 ratovaše Moreau u Němačkoj isto tako sretno, kao što Napoleon u u Talijanskoj, te protěra svojim slavodobitnim oružjem Austrijance preko Inna, pa kada je kod Hohenlindena (3 pros.) poběđio nadvojvodu Ivana, prodre u istu Austriju. Francuzom prijaše sreća i na drugom polju, dočim je Bonaparti pošlo za rukom s ruskim se carem izravnati. Austrija morade uslěd svega toga o miru raditi. Mirom 1801 u *Lünevillu* ugovorenim privoli Austrija na to, da lěvi brěg Rajne pripadne Francuzkoj; papa Pio VII. i napuljski kralj dobiše natrag svoje zemlje. Světovni knezovi, koji su izgubili svoje zemlje na lěvom brěgu Rajne (od duhovnih samo mogućki), zatim toskanski veliki vojvoda i modenski vojvoda dobiše naknadu po ugovoru od g. 1803. iz duhovnih dobarah i kneževinah, kao i slobodnih držav nih gradovah

Parmenski vojvoda odreče se na korist Francuzke svoje naslědne zemlje i primi u to ime Toskanu s naslovom etrurskoga kralja. Cisalpinska republika nazove se sada talijanskom republikom, a Švajcarska dobije novo uredjenje (razděljena je naime na 19 kantonah).

3) *Rat s Englezi.* Englezi si osiguraše gospodstvo na sredozemnom moru tim, što su osvojili Maltu i što su se Francuzi morali povući iz Egipta (1801), gdě im je takodjer vodja Kleber zaglavio. Englezi nehtědoše ustupiti Malte caru Pavlu, kao velikomu meštru, s toga se prekinu savez medju njimi i Ruskom. Nenadana smrt cara Pavla, koga je naslědio Alessander I., 1801—1825, kao i to, što je Pitt izstupio iz englezkoga ministerija, mnogo doprinese k tomu, da se je uskorio

mir u Amiensu 1802., usled kojega je Francuzka priznala neodvisnost 7 jonskih otokah, a Englezka povratila sve, što je bila osvojila (osim Trinidada i holandezke česti Ceylona), te je još obećala, da će takodjer Maltu predati redu, što se medjutim nije dogodilo.

§. 45.

Konzularna vlada Napoleona Bonaparte 9. stud. 1799—18. svibnja 1804.

Prvi konzul pribavi Francuzkoj ne samo mir iz vana, već kod kuće takodjer poredak i sigurnost, dočim je gledao pomiriti i upokojiti razne strane; republikanci radiše mu doduše o glavi, nu pokus (Chouanah) s tako zvanim paklenim nastrojem zlo izpade za rukom, a to upravo dade Napoleonu priliku i povod, da je republikance odstranio i raztěrao na sve strane. Nakon toga dozvoli većini emigrantah da se kući povrate; katolički zakon na novo podiže po ugovorenu s papom konkordatu; zatim uvede novi zakonik „code Napoléon"; uredi financialno stanje, te tim javni kredit državi povrati. Nu do skora stade svojski i oko toga nastojati, da se konzulat u neograničenu jednovladu pretvori: s toga i utemelji novi vitežki red počastne legije i tim položi temelj budućemu plemstvu; zatim si dade *konzulat doživotno izručiti* (1802) i uvedę novi (peti) ustav, kojim je njemu i od njega sasvim zavisnomu věću pověrena neograničena vlast.

Što se vanjskih državah tiče, vidimo ga, gdě s njimi nasilno postupa, gonjen budući strašnom pohlepom za vlašću. Elbu, Savojsku, Piemont i Parmu sjedini s Francuzkom; i sebe dade proglasiti *predsědnikom talijanske* (cisalpinske) *republike;* Švajcarsku povuče u savez s Francuzkom i odluči, kako da bude Němačka uredjena. Pichegrueva i Georgeseva (Cadoudalova) urota pospěši Napoleonove naměre. Pichegru umre u tamnici, valjda gdě se je sam ubio, a

Georges bude (s 11 drugovah) smaknut. Moreau-a obtužiše, kao da je i on znao za tu urotu, s toga běše prognan iz domovine, a enghienski vojvoda (stražnji bourbonac od Condéjske loze) běše proglašen glavom pomenute urote, te proti sunarodnomu pravu uhvatjen na badenskom zemljištu i bez svakoga daljega suda i dokaza ustrěljen.

Napokon predade tribunat i věće *Napoleonu Bonaparti francuzku vladu kao naslědnomu francezkomu caru 18. svibnja 1804.*, papa ga zatim pomaže, a on sam postavi sebi i svojoj ženi carsku krunu na glavu. Ustav morade na novo pretrpiti velike proměne, a zastupničtvu naroda jedva da je jošte sěna ostala. To, što je Napoleom učinio, bijaše povodom, te je i car Franjo glede svojih državah važnu proměnu učinio. On imaše dosele raslov rimskoga cara; nu buduć da je zbog propadanja němačke države taj naslov sve manje značio, zato se *Franjo* sada g. 1804 (kolov.) prozva *austrijskim carem*, izjavivši, kada je to učinio, da njegove kraljevine i zemlje i nadalje ostaju, kako su i prije bile, svaka sa svojim ustavom i uredjenjem.

III. Carstvo 1804—1814 i 15.

§. 46.

Tretji savez proti Francuzkoj 1805.

S obijuh stranah, s englezke i francuzke, digoše se tužbe, da se neizpunjuju pogodbe amienskoga mira, s toga je došlo već 1803 do novoga razdora medju obima vladama. Čim je englezki kabinet navěstio rat, dade Napoleon zauzeti Hannover i zabrani uvažanje englezke robe u Francuzku (početak t. zv. *kontinentale systeme*). Velike priprave, što ih je Napoleon činio u Boulognu proti Englezkoj, zatim njegova svedjiljna nasilja u Talijanskoj, osobito, što je cisalpinsku republiku

pretvorio u naslědnu *talijansku kraljevinu* i pastorku ju svomu *Eugenu Beauharnais-u* kao podkralju predao, dadoše tomu povod, da se je *tretji savez* sklopio medju Englezkom, Ruskom, Austrijom i Švedskom.

1. Rat u Némačkoj i Austriji 1805.

Austrija, koja je imala i u tom boju najveći teret nositi, digne dvě vojske na noge. Jedna vojska, (120,000) krene pod svojim vitežkim vodjom nadvojvodom Karlom u Talijansku, gdě su se Napoleonu nadali, a druga pod Mackom (80,000) provali preko savezne s Francuzkom Bavarske u Švabsku i dodje do podnožja Schwarzwalda. Napoleon pako odpravi Massenu u Talijansku, a sebi odabere němačko bojište. Poslě mnogih manjih kreševah i bitkah prodru Francuzi izza Mackovih ledjah u Bavarsku, obkole Macka u Ulmu, a on im sasvim nepromišljeno preda i tvrdju i vojsku (23.000 m). Sada unidje Napoleon bez svake skoro zapreke u Austriju, Murat obsědne Beč, dočim su si pojedini ostanci austrijske vojske gledali prokrčiti put do Rusah. I sbilja sjedine se Austrijanci i Rusi u Moravi; nu Napoleon porazi ovu sjedinjenu vojsku u tako nazvanoj *trocarskoj bitki* kod *Slavkova* (Austerlic) 2[a] pros. 1805. Poraz bijaše tako odlučan, da car Franjo nije smio čekati na pomoć, koja je već na putu bila, nego je osobno s Napoleonom ugovorio najprije primirje, a malo za tim (26. pros.) pristao na težki *mir u Požunu.* Uslěd toga mira morade Franjo ustupiti talijanskoj kraljevini sve one zemlje, što ih je bio dobio mirom u Campo Formio od něgdašnje mletačke republike: dakle i Istru i Dalmaciju, koju su potonju zemlju Francuzi odmah zatim počeli preustrojavati i uredjivati po načelih, koja su već dobro uspěvala u njihovoj talijanskoj kraljevini. Istom prilikom ustupi car Franjo Bavarskoj Tirol, a svoja posědovanja u

Švabskoj bavarskomu, würtemberžkomu i badenskomu izborniku, koji su s Napoleonom stali u savezu i zato sada neodvisnimi (souverain) postali. Bavarska i Würtemberžka digoše se na čast kraljevinah. Pruska, koja je bila samo uvětno pristupila k austrijsko-ruskomu savezu i ratom prětila, morade Anspach ustupiti Bavarskoj, a Cleve i Neufchâtel Francuzkoj, a město toga zadovoljiti se s Hannoveranskom. Kao što je Napoleon nagradio svoje saveznike, isto tako upotrebi ovu pobědu na to, da svoje rodjake i najvažnije privrženike obdari zemljami. U tu svrhu sbaci napuljskoga kralja (koji se je samo jošte u Siciliji održao), a to zato, što se nije protivio englezkoruskoj sili, kada se je izkrcavala na njegovo zemljište, i poděli tu državu svomu bratu *Josipu*. Mladjemu si bratu *Ljudevitu* dade batavsku republiku pod imenom *holandezke kraljevine*, a svomu šurjaku Joakimu Muratu clevsku i brěžku vojvodovinu, što jih je Pruska i Bavarska morala ustupiti.

God 1806 12. srpnja *razpade se takodjer němačka država*, dočim se je 16 jugo-i zapadno-němačkih knezovah (bavarski, würtemberžki, mogućki, koji je u Reznu stolovao, badenski izbornik, hessen-darmstadtski langrof, cleve-brěžki vojvoda — ova trojica postadoše veliki vojvode, — nasovski knezovi i t. d.) odcěpilo od němačke države i sklopilo u Parizu *rajnski savez*, a Napoleon se proglasi *pokroviteljem* toga saveza. Savezni se knezovi obvežu, da će u svakoj vojni na kopnu u pomoć biti Francuzom s opreděljenim brojem četah. Taj čin zadade poslědnji udarac rimsko-němačkomu carstvu. Franjo II. videći, da su se němački knezovi javno od njega odcěpili, nehtěde dalje nositi krunu takova carstva, kojemu ništa do pukoga imena nije ostalo, s toga je već 1804. uzeo naslov *naslědnoga austrijskoga cara (Franje I.)*, da mu bude dostojanstvo jednako s dostojanstvom

francuzkoga i ruskoga vladara, a sada prestade biti vrhovnom glavom němačke države; državni sudovi u Wetzlaru i Beču kao i državni sabor u Reznu prestanu i razidju se, i tim se razpade němačko carstvo g. 1806.

2. *Pomorski rat s Englezkom.*

Po ugovoru medju Španjolskom i Francuzkom sjedine se mornarica tih obadvijuh vlastih; Nelson se pretvaraše, kao da uzmiče pred njima; tako ih izvabi iz Cadixske luke i potuče kod rta *Trafalgar* (21 listop.) 1805, nu nepreživi tu pobědu. Napoleon se sada osvědoči, da ništa neprudi udarati na Englezku ravnim putem, s toga si preduze osvojiti najprije europejsko kopno, pa zatim englezko obćenje i trgovinu s Europom sasvim uništiti.

§. 47.

Četvrti savez proti Francuzkoj 1806 i 1807.

Pruska je držala nakon bazilejskoga mira s Francuzkom, premda se nija mogla s te strane dobru nadati. Kada je bio učinjen rajnski savez, zavlada u Pruskoj něka tuga i ogorčenost stranom zato, što se je taj savez sklopio, stranom s inih takodjer razlogah, napokon podigne se obći glas i želja, da se Francuzkoj navěsti rat. I sbilja čim je kralj začuo, da je Napoleon věru pogazio, dočim je ugovarajuć mir s Englezi obrekao, da će im Hanover povratiti, morade se napokon za rat odlučiti. Napoleon sakupi brzo i prije, nego bi saveznici pritekli Pruskoj u pomoć, silnu (200,000 m.) vojsku na Majni i povede ju na Pruse dolinom Sale. U nestretnoj bitki kod Saalfelda pade pruski kraljević Ljudevit Ferdinand, a zatim udari Napoleon na jedno i drugo oděljenje pruske (s 20,000 Sasah spojene) vojske (165,000 m.)

i održa dvostruku pobědu kod *Jene i Auerstädta*, 14. listopada. On sám svlada kod Jene kneza Hohenlohe-a, a njegov maršal Davoust razbi kod Auerstädta glavnu prusku vojsku pod sědim braunšveižkim vojvodom Ferdinandom, koga je već na početku bitke smrtna rana dopala († 10. stud. u Ottensenu na danskom zemljištu). Njegova obitelj kao i heski izbornik běhu lišeni svojih zemaljah, jer nisu zaprěčili prolaz Prusah. Saskomu izborniku dozvoli Napoleon mir, osim toga dade mu jošte kraljevski naslov, ali zato morade i on i saski vojvode pristupiti k rajnskomu savezu. Najznamenitije tvrdje (Erfurt, Spandau, Stettin, Küstrin, Glogov, Vratislava) predadu se skoro bez svakoga odpora; naprotiv su Gneisenau, Schill i Nettelbeck junački branili Kolobrěg (Colberg), a isto su se tako hrabro držale tvrdje u gornjoj Slezkoj. Napoleon unidje već 27. listopada u Berlin i razděli osvojene pruske pokrajine do Odre na 4 departamenta.

Napoleonu nebijaše dosta, što je Prusku tako ponizio, nego on naměravaše još dvě velevlasti upokoriti, Englezku naime i Rusku. Proti Englezkoj izdade znameniti proglas o *kontinentalnom zatvoru*, kojim se je zabranjivala trgovina i dopisivanje s Englezkom. Poljaci, koji su se od Napoleona nadali svojoj samostalnosti, pristanu uz njega, te tako ojačan navali Napoleon na Ruse, s kojimi su se bili sjedinili ostanci pruske vojske. Poslě mnogih ljutih i krvavih, nu neodlučnih borbah dodje napokon (7. i 8. veljače) 1807 do pogubne bitke kod pruske Jelave (Eylau), nu niti ovdě se nije ništa jošte odlučilo. Umorene budući obě strane povuku se iz bojišta i vrate po drugi put u zimske stanove. Badava nastojaše Napoleon s ponudami mira pruskoga kralja odcěpiti od Rusah. Po 4 měsečnom počinku (za koje su se vrěme Gdansko i Svidnice na pogodbu predale, a Napoleon si

vojsku skupljao iz Poljske, rajnskoga saveza, iz iste takodjer Španjolske) začne se na novo boj, u kojem je najposlě Napoleon odlučio udes ovoga rata, održavši pobědu kod *Fridlanda* (14. lipnja), poslě koje se je osobno sastao s Alexandrom na Němenu te sklopi mir *u Tilži* (Tilsit) s Ruskom (7. srpnja) i ujedno (9. srpnja) s Pruskom. Pruska dobi natrag iz „osobitoga obzira na ruskoga cara“ svoje pokrajine na desnom brěgu Labe, ali zato morade odstupiti: 1) sve někoč na Poljsku spadajuće zemlje saskomu kralju pod imenom *varšavske vojvodovine* (Gdansko sa svojim kotarom postade nezavisno pod pruskom i saskom zaštitom); 2) sve zemlje medju Labom i Rajnom. Od tih je zemaljah, dodav jošte Braunšveig, Hessen-Kassel i jednu čest Hanovera, složena *westfalska kraljevina* za najmladjega Napoleonova brata Jeronima; 3) Sve pruske luke moradoše ostati Englezom zatvorene. Pruske zemlje, koje su imali Francuzi povratiti, běhu povratjene, osim tvrdjah na Odri, tekar koncem g. 1808; kada je naime Pruska izplatila kontribuciju od 120 mil. franakah.

Rajnski savez razširi se sve do Mekleuburga i protezaše se sada kroz cělu něgdašnju němačku državu, izuzamši Austriju, Prusku (na koju su osim prave Pruske spadala još samo krajišta, zatim Pomorje i Slezka) i Holstein.

§. 48.

Rat u Portugalskoj i Španjolskoj 1808—1814.

Portugalska kao stara saveznica Englezke nehtěde zatvoriti svojih lukah englezkoj trgovini, s toga ju zauzme francuzka vojska, a kraljevska obitelj poběgne u Brasiliju.

Da svoju najmiliju osnovu glede Englezke tim laglje izvede, scěnjaše Napoleon, da si mora i *Španjolsku*

podložiti, koju je već i dosad gadnim načinom upotrěbljivao za svoje svrhe. U dobar čas mu dodje nesporazumljenje medju slabim kraljim Karlom IV. i njegovim sinom Ferdinandom; on dovabi obadvojicu u Bayonnu i prisili bourbonsku vladajuću kuću, da se odrekne španjolske krune, koju je on nakon toga svomu bratu *Josipu* podělio, a napuljsku kraljevinu, gdě je do sada Josip vladao, dobije Murat. (Izpražnjenu tim brěžku veliku vojvodovinu opreděli Napoleon holandezkomu kraljeviću). Cěli španjolski narod digne se sada s velikom razjarenostju na oružje proti lukavo narinutomu kralju, koji je i zbilja u brzo morao opustiti prěstolni grad, kamo je jedva bio došao. Isto vrěme dignu se i Portugalci proti tudjemu gospodstvu; tu se izkrca englezka vojska pod Wellesleyem (kašnjim lordom Wellingtonom), te izagna Francuze iz Portugalske. Napoleon, komu je car Aleksander glavom u Erfurtu obećao, da će mu na ruku biti, ako se zarati s Austrijom, odtisne se sada sám sa strašnom vojskom u Španjolsku i poslě više slavodobitnih borbah udje u Madrid. Pošto je još (sa Soultom) Engleze prisilio, da Španjolsku ostave, vrati se natrag u Francuzku, jer mu je rat s Austrijom prětio. Kada je već ista junački branjena Saragossa pala, činjaše se svakomu da će Španjolska sasvim pasti pod tudje gospodstvo. Wellesley pobědi doduše kralja Josipa *kod Talavere* (27. i 28. srpnja 1809), što ga je i načinilo Viscountom Wellingtonom, nu ta poběda ostade ipak bez svakoga daljega uspěha. Francuzi, na koje su lahke čete, guerille nazvane, navaljivale bez prestanka, prodirahu sve dalje prama jugu, nu pored svih naporah nemogoše ipak zauzeti Cadix, koji je englezko-španjolsko brodovlje štitilo. Napokon izvojeva Wellington sjajnu pobědu kod *Salamance* 1812, što je ratu dalo toli prijazan pravac, da je Josip brzo za tim

morao ostaviti Madrid, i da se je obsědanje Cadixa (poslije 2½ g.) moralo obustaviti. Pa kada je Napoleon po nesretnoj ruskoj vojni pozvao si u pomoć jedan dio vojske iz Španjolske, izbavi se ova država francuzkoga nasilja; Wellington naime održa novu odlučnu pobědu *kod Vittorije* 1813. (nad Jourdanom), Josip jedva poběže u Francuzku i tim se jedinim načinom oslobodi sužanjstva. Novu francuzku vojsku (pod Soultom) protěra Wellington preko Pyrenejah (1814) a Ferdinand VII. vrati se sada iz svoga sužanjstva (iz Valencay-a) natrag u Madrid.

§. 49.

Ukinutje světovne papinske vlade 1809.

Jedva je bio Napoleon carem okrunjen i već odluči, da će oduzeti papi světovnu vlast, preměstiti ga u Pariz i služiti se njim kao sredstvom, da se tim laglje učvrsti njegovo gospodstvo nad Europom. I sbilja, buduć da papa nije hotio pristati na njegove osnove, a naročito na kontinentalni sustav, zapověđi Napoleon, da se Rim zauzme i izdade odluku (iz Schönbrunna), kojom se naredjuje, *da papina světovna vlast prestaje*, i da se papinska država ima sjediniti s Francuzkom. Pio VII. udari prokletstvom početnike i ovršitelje toga nasilja, nemogaše medjutim odolěti sili. Njega odprate u Savonu, gdě je 3 godine u sužanjstvu živio i postojano odbacivao opetovane ponude i predloge, da se odrekne svoje světovne vlasti i da u Pariz preměsti papinsku stolicu. Lěti 1812 dovedoše ga u Fontainebleau na nove dogovore, i tekar 1814 po Napoleonovu padu vrati se natrag u Rim.

§. 50.

Austrijski rat s Napoleonom g. 1809.

Poslě kako je bio zaključen mir u Tilži, zarati se Napoleon sa Španjolskom, a i s papom zaplete se u neprijateljstvo. Tu sgodnu priliku htěde upotrěbiti austrijska vlada, da još jednom zametne boj za europejsku slobodu i da po tom opet podigne svoju političku važnost i ugled. U tu svrhu spremaše i uredjivaše, što najviše i najbolje austrijske vojske nadvojvoda Karlo, pa kad je na to Napoleon knezove rajnskoga saveza pozvao, da pripravni budu na svaki mig, odluči Austrija preteći svaku navalu. Careva bratja, nadvojvoda Karlo i Ivan kao vrhovni zapovědnici vojske, koja je već u Bavarsku i Italiju prodirala, izdavahu proglase na němačka plemena, da se pridruže Austriji u toj svetoj borbi za slobodu němačke i austrijske domovine, nu sve uzalud, jer su se samo *Tirolci* na oružje digli. Napoleon udari poglavito uz pomoć němačkih četah na onu vojsku, koja je bila pod nadvojvodom Karlom provalila u Bavarsku, te nakon borbah, koje su pet danah potrajale (19—23 travnja) kod Abensberga, Landshuta, Eckmühla i Rezna, prisili austrijsku vojsku, da je morala preći preko Dunava i s velikim se gubitkom povući natrag u Česku. Beč bude sada po drugi put predobljen (13. svibnja). Bez krzmanje predje Napoleon na očigled nadvojvode Karla na lěvu obalu Dunava, ali bude u dvodnevnoj borbi (21. i 22. svibnja) *prvi put potučen i poražen blizu* selah *Asperna i Esslinga*. Poslě toga počivahu obě vojske više tjedanah, očekujući nove pomoći. Karlo očekivaše svoga brata Ivana, a Napoleon Eugen Beauharnaisa. Nadvojvoda Ivan nemogaše izvesti, što se je od njega očekivalo. Napoleon pako, čim se je sjedinio s vojskom, koju mu je Eugen Beauharnais doveo u pomoć,

predje po drugi put preko Dunava, i u dvodnevnoj krvavoj bitki kod *Wagrama* (5 i 6 srpnja) odlučno pobědi nadvojvodu Karla, koga je zatim u Moravu slědio. Ovdě (kod Znojma) zače se opet kreševo, i već se je bojna sreća nagibala Francuzom, ali u tom pošalje car Franjo kneza Lichtensteina, da primirje načini. Za tim primirjem slědio je u brzo tako zvani *bečki mir* (u Schönbrunnu 14. listop. podpisan). Austrija izgubi tim mirom 2000 □ m. sa 3½ miliunah stanovnikah, dočim je morala ustupiti: Soligrad i više obližnjih krajevah Bavarskoj; zapadnu Galiciju varšavskoj vojvodovini, a jedan kotar u iztočnoj Galiciji Ruskoj, napokon Napoleonu kao talijanskomu kralju sve svoje zemlje s onu stranu Save ujedno s bělačkim okružjem. K tomu doda Napoleon jošte (odcěpljenu od talijanske kraljevine) Dalmaciju, Istru, zatim Dubrovnik i grčke otoke (koje je Ruska 1807 ustupila), i sastavi tim načinom *novu državu* 7 ilirskih pokrajinah (Kranjske, Koruške, Istre, Dalmacije, Dubrovnika, gradjanske i vojničke Hrvatske), koje su pokrajine činile jedan francuzki gouvernement.

Za *Dubrovnik* su se dugo borile velike vlasti, kao što i za Boku Kotorsku; Napoleon uništi napokon početkom g. 1808 dubrovačku republiku. — U ovom je ratu imao Napoleonu pomagati i Marmont, njegov gubernator u Dalmaciji; pa kada se je Marmont sa svojimi četami udaljio, kušalo se je, da se Dalmacija otme vlasti Francuzah i da se povrati svomu kralju. — Kada je uslěd bečkoga mira dio krajine pao pod Francuze, mnogi je krajišnik ostavio kuću i kućište i preběgao na zemljište svoga vladara.

Još prije, nego li je ovaj rat buknuo, měseca naime travnja 1809., dignu se na oružje Tirolci, koji su bili nezadovoljni s bavarskom vladom (jer je uvela konscripciju i jer je biskupe odstranjivala i samostane ukidala). Pod vojvodstvom Andrije *Hoffera* (i Speckbachera) protěraju oni s rědkom hrabrostju tri puta (měseca travnja, vibnja i kolovoza) Francuze i Bavarce iz svoje zemlje.

Nu po bečkom miru navale ovi opet sa svom snagom na Tirolsku, gdě nije već bilo prijašnje sloge i mudra upravljanja, i osvoje ju na novo; Hofferu udju u trag u někoj kućarici na planini kod Paseyera, te ga ustrěle na Napoleonovu zapověd. Medjutim Bavarska zadrža sada samo tretjinu Tirola, južna bo strana pripade talijanskoj kraljevini, a istočno okružje bude spojeno s Ilirijom, da se tako raztepe snaga ovoga hrabroga plemena.

Svi pokusi, da se u Němacah probudi narodna mržnja proti Francuzom i da listom ustanu, nenadjoše odziva, jer su se knezovi bojali Napoleona kao žive vatre, a narod je bio sasvim usnuo; te zato, koji su što takova pokušali i preduzeli, zlo i naopako prodjoše (Pruski major Schill).

§. 51.

Napoleon na vrhu svoje moći i gospodstva 1810—12.

Da svoje razgranjeno gospodstvo još većma učvrsti i budućnost mu osigura, zaželi si Napoleon rodjena naslědnika, pa da svoju obitelj sasvim utvrdi na prěstolju, scěnjaše za shodno stupiti u těsniji savez s kojom starom vladajućom kućom; u tu svrhu razdruži se najprije sa svojom dosadanjom suprugom, plemenitom Josipom, a za tim se oženi (2. travnja) 1810 s kćerju cara Franje II. *Marijom Louisom*, koja mu je (20. ožujka) 1811 porodila sina, a on mu dade naslov rimskoga kralja.

Njegov brat Ljudevit nehtěde bezobzirnim zatvorom kopna osiromašiti i upropastiti Holandezke, s toga se odrekne krune na korist svoga sina; nu Napoleon proglasi tu uredbu ništetnom i *cělu Holandezku spoji s Francuzkom*. On zadavaše rěč, da neće prekoračiti Rajne; nu pored svega toga sjedini sa svojom carevinom

veliku stranu westfalske kraljevine, hanseatske gradove, zatim brěžku veliku vojvodovinu, Oldenburg i iztočnu Frislandiju, kao što je to već prije učinio s Toskanskom, papinskom državom, i osamljenim kantonom Wallis (departement Simplon).

Ovako razširena carevina sastojaše sada iz 130 departemenatah i protezaše se uzduž obalah zapadne i južne Europe od Lübeka i od uštja Labe do Trsta i otoka Krfa.

§. 52.

Napoleonova vojna u Ruskoj 1812.

Ruska (koja je, navaliv na Švedsku, zadobila Finnlandiju (1808), zatim u boju s Turci (1806—1812) protegnula svoje medje tja do Pruta uslěd skopljena mira u Bukareštu) do skora se osvědoči, da Napoleon nikako neće trpiti, da se i ona měša odlučnim načinom u uredjivanje europejskih stvarih; osim toga uvidi Ruska, da kontinentalni sustav uništuje takodjer njezinu trgovinu, te zato i zabaci Napoleonovo zahtěvanje, da strožije zatvara i bdije nad kopnom, i spremaše se na boj. Ovaj rat započe Napoleon, koji je isto doba i drugu vojnu imao (u Španiji). Dočim mu je naime Austrija i Pruska obećala pomoć, stavi se měseca lipnja 1812 na čelo silne vojske, koja je skoro iz svih jugo-zapadnih narodah bila sastavljena i brojila više nego 400,000 momakah. S običnom svojom brzinom provali preko Němena u Litvu i těraše Ruse pred sobom sve do *Smolenska*. Rusi mu se slabo opirahu, jer su uvidjali, da mu nisu dorasli niti brojem svoje vojske, niti uměćom svojih vodjah. Tako dodje Napoleon bez odpora do Smolenska, ali se je već sada imala njegova vojska boriti s velikom oskudicom. Pošto se je Napoleon kod *Smolenska i*

Borodina na Moskvi udario s Rusi i pobio ih, premda je u bitci kod Borodina i njegov gubitak strašan bio, unidje 14. rujna u glavni, nu sada prazni i pusti grad Moskvu, koja je několiko danah kašnje valjda po nalogu vlastitoga svoga glavara (Rostopčina) većom stranom postala žrtvom strašna požara. Medjutim zadrži se ipak Napoleon u tih moskovskih razvalinah jošte 5 neděljah, zaustave ga pako dogovaranja o miru, dok najposlě (17. listop.) sam neuvidi, kako se je ljuto prevario, i da mu ništa nepreostaje, nego da se čim brže natrag vrati. Na tom jadne uspomene povratku nemilo stradaše francezka vojska; valjalo je naime prevaliti 150 miljah kroz same opustošene krajeve, hrane je sasvim nestalo, neobično oštra zima preotela mah, a Rusi su i njihovi Kozaci udarali bez prestanka na iznemogle dušmane svoje. Koje od gladi i zime, koje od ruskoga mača toliko poginu vojske, da si je od onoga pol miliuna, što ga je Napoleon preveo preko Němena, jedva 30.000 m. oružjem prokrčilo put preko Berezine. Poslě ovoga stražnjega slavodobitja razpade se francuzka vojska (zima 26—27°) na sve strane, osobito kada je Napoleon potajno na prostih sanah uzmaknuo put Pariza, videći, da je ovdě sve propalo, a tamo da mu se s republikom groze. General York, koji je vodio pruske pomoćne čete, odděli se od Francuzah i načini s ruskim generalom Dibićem ugovor, da će se bezpristrano vladati, a Napoleon proglasi tu pogodbu najvećom nevěrom i ujedno uzrokom svekolike svoje nesreće. Sada se povuče i austrijska pomoćna vojska na granicu Galicije i odustade od daljega boja.

§. 53.

Velika savezna vojna za slobodu proti Napoleonu 1813—1814.

Onaj strahoviti poraz, što je snašao Napoleona u Ruskoj, probudi u Europi nadu, da bi se mogao njegov jaram otresti. U Pruskoj ponajprije, koja je bila toli ponižena, zahtěvaše narod, da se digne oružje na Napoleona. Kralj se odazva glasu naroda. On izdade iz Vratislave proglas, u kojem je narod pozivao, da se listom diže na oružje; zatim sklopi savez s Rusi, a k tomu savezu pristupiše jošte Englezi i Švedi; zatim navěsti (16. ožujk.) Francezkoj rat i priugotovi obći ustanak.

S novom sasvim, nu većinom od mladih i nevěštih četah sastavljenom vojskom prodre Napoleon već u prolětju 1813 opet u Sasku, pobědi s pretežnijom svojom silom Pruse i Ruse (pod Wittgensteinom i Blücherom) kod *Lützena* ili *Grossgörschena* (2 svibnja), prisili saskoga kralja na savez; navali opet kod *Budišina* (Bautzen 20 svib.) na saveznike, koji su se do Spreve natrag morali povući, i prešav preko te rěke održà podpunu pobědu kod *Wurschena* (21. svibnja). Da se od Austrije neodcěpe, krenu sada saveznici prama Slezkoj, a ne prama Berlinu, i to je upravo uzrok, što je Napoleon primirje sklopio, nadajući se, da će moći kakogod Austriju na svoju stranu pritegnuti.

Malo prije toga zauzmu Francuzi (pod Davoustom) opet Hamburg, koji su bili opustili, čim su se Rusi (pod Tettenbornom) približili, zatim ga nemilice poplěne, jer nije mogao izplatiti nametnutih 48 miliunah franakah.

U Pragu se je věćalo o miru, nu sva ugovaranja ostaše bez uspěha. Sada navěsti takodjer Austrija Francuzkoj rat, i odbaci Napoleonovu ponudu, koji bi rado

bio pristao na njezine pogodbe. Saveznici valjano upotrěbiše primirje; pomoćju englezkih novacah digoše najmanje 600.000 mom. na oružje i razděliše ih na tri glavne vojske medju Toplicami i Hamburgom, a to su bile: 1) velika *česka vojska* pod Švarcenbergom (ovdě su bila i tri savezna vladaoca, kao i Moreau), 2. *slezka* pod Blücherom, 3) *séverna vojska* pod švedskim kraljevićem Karlom Ivanom Bernadotte. Napoleon naprotiv imadjaše jedva 350.000 vojakah. Nu ipak on začne bojak biti, te navali najprije na slezku vojsku, da tako razbije središte svojih protivnikah; Blücher povuče se doista za Katzbach, nu medjutim stigne i Švarcenbergova vojska do Draždjanah, uslěd toga morade Napoleon svoga maršala Macdonalda ostaviti u Slezkoj, a sám se požuriti put *Draždjanah*, gdě je i sbilja (26 i 27 kolov.) stražnju pobědu održao na němačkom zemljištu. Ova poběda ipak nije imala znatnih poslědicah, jer su Francuzi nesretno vojevali na drugih stranah, tako: 1) Oudinota, koji je imao put Berlina krenuti i sjediniti se s došavšim onamo (iz Hamburga) Davoustom, potuče Bülow (23. kol.) kod *Grossbeeren-a*; 2. Blücher pobědi, stranom i pohvata kod sela *Wahlstatta* Macdonaldovu vojsku, ostalo razbije i protěra preko Katzbacha (26. kolov.), te tako oprosti Slezku francuzke vojske. Od te poběde nazivahu Blüchera njegovi vojnici maršalom „Napręd (Vorwärts)“, a kralj mu poděli naslov wahlstattskoga kneza; 3) Vandamme imaše preséći povratak českoj vojsci, nu Napoleon ga ostavì po draždjanskoj pobědi bez svake podpore; ruska garda pod Ostermannom složno nanj udari, pa kada je jošte jedan dio pruske vojske (pod Kleistom) i austrijske (pod Colloredom) prispio u pomoć, zametne se strašno kreševo kod *Chluma* (Culm) blizu Toplicah, loša sreća posluži Vandamme-u, živa ga uhvate s 10.000 mom. (30. kolov.). 4) Po

Oudinotovu porazu dobije Ney nalog, da navali na sěvernu vojsku i Berlin zauzme, nu Bülovove i Tauenzienove čete (oduševljene glasom o katzbaškoj pobědi) hrabro se držahu i potukoše ga kod *Denevicah* (6, rujna). — Pošto je sada slezka i sěverna vojska preko Labe prošla s naměrom, da se sve 3 glavne vojske sjedine i sdruže iza Napoleonovih ledjah, opusti Napoleon Draždjane bojeći se, da ga sbilja neodcěpe od Francuzke, i sakupi svu svoju silu kod *Lipska*, a 16. i 18. listopada zametne se ovdě ona velika t. zv. bitka narodah, u kojoj je napokon Napoleon hrabroštju pak i pretežnostju saveznikah (uz koje su na koncu bitke Sasi i Würtemberžci takodjer pristali) sasvim svladan i razbijen.

U toj velikoj i poraznoj lipskoj bitki udari se Napoleon prvi dan (na jugu Lipska) s glavnom silom saveznikah (pod Švarcenbergom). Ovdě bijaša sreća čas na jednoj, čas na drugoj strani, dočim je Blücher na sěveru Lipska (kod Möckerna) pobědio Marmonta. 17 listopad prodje, bez da se je išta ozbiljnijega dogodilo, jerbo je Napoleon hotio mir ugovoriti i u tu svrhu pošiljao veće pogodbe caru Franji u glavni stan saveznikah (pripravan bijaše odreći se gospodstva nad Varšavom, Ilirijom, i rajnskim savezom, a čim se primirje ustanovi, povući se preko Rajne). U isti čas stigne saveznikom više nego 100.000 m. u pomoć, tako da su mogli 18. listopada proti Napoleonovih 130.000 m. izaći s više neg' 300.000; medjutim i jedna čest bijaše dosta, da se odlučno bitka rěši.

Poraženi Francuzi ostave više nego 30.000 što mrtvih, što ranjenih na bojnom polju (knez Poniatovski zaglavi u rěci Elsteru) i stanu sada uzmicati, te uz neprestane nove borbe (kao kod Hanau-a) s Bavarci, koji su taj čas takodjer odstupili od Napoleona, i s Kozaci, koji su za njimi u potěru išli i neprestano ih napadali, protuku se s težkom mukom do Rajne i prebace ju (70.000 m., 2. stud.) kod Moguća.

Najbliže poslědice svega toga bijahu: 1) da je prestao rajnski savez; 2) da se je razpala westfalska

kraljevina i velike vojvodovine franfurtska i brěžka; 3) da su one tvrdave, koje su jošte bile u francuzkih rukuh, osvojene bile a posade im zarobljene; najduže se održa Davoust u Hamburgu (do 26. svibnja 1814); 4) da je Bülow opet predobio Holandezku, a narod, komu je kontinentalni zatvor težke jade zadavao, proglasi sada oranskoga kneza neodvisnim vladarom Nizozemske; 5) Ilirija i južna Tirolska pripadoše poslě mnogih krvavih borbah opet Austriji.

Isti takodjer Murat okani se svoga šurjaka Napoleona; pristade uz saveznike i ugovori s Austrijom, da će zajedno těrati Francuze iz Talijanske, ako mu njegove države na miru ostanu

Saveznici provaljuju u Francuzku 1814.

Početkom godine 1814 provale saveznici u Francuzku. Glavna vojska pod Švarcenbergom prodre (stranom kroz neutralnu Švajcarsku) kod Bazileje, a Blücherova predje u oči nove godine kod Mannheima, Cauba i Koblenca preko Rajne; obě ove vojske provale u Champagne, mimoišavši tvrdjave, koje su bile na putu. Napoleon im hotijaše na put stati, da se nesjedine, s toga i udari na Blüchera kod Brienne (29. sěčnja); ovaj se povuče istinabog natrag, nu spoji se pored svega toga s velikom vojskom, na što je slědila porazna bitka kod la *Rothière* (1. veljače), kojom je bio Napoleon prama Briennu potisnut.

Kada je Blücher stao stupati proti Parizu, zamisli Napoleon, koga su bili još i kod *Laona* porazili, smionu osnovu, da će neprijatelju ostaviti otvoren put u Pariz, pa da će mu se radje (krenuv u Lotaringiju) za ledja staviti, posade iz južnih tvrdjah k sebi povući i dignuti narodni ustanak. Nu s istom směloštju stupahu saveznici proti Parizu (potuku maršala Marmonta i Mortiera kod la Fère Champenoise), uzmu na juriš Montmartreske

visočine (30. ožujka), te pošto se je Pariz odmah predao na pogodbu, *unidju* (car Alexander, kralj Fridrik Vilelmo i Švarcenberg na čelu) u *prěstolni grad* 31. ožujka. Senat (pod uplivom i predsědničtvom Talleyranda) proglasi na *to Napoleona i njegovu porodicu lišenom francuzkoga prěstolja.* Napoleon běše prohitio u pomoć svomu glavnomu gradu, nu dodje za několiko urah prekasno, pa se odreče u Fontaineblau-u (11. travnja) u svoje ime i u ime svojih potomakah svakoga prava na Francuzku, Talijansku i svaku inu zemlju. Saveznici naprotiv dadoše mu otok Elbu kao neodvisnu kneževinu i dopitaše mu godišnja 2 miliuna franakah na račun francuzke države; njegovoj supruzi pako dadoše vojvodovine Parmu, Piacenzu i Guastallu s naslědnim pravom za njezina sina i njegove naslědnike, a Napoleonovim rodjakom oprěděliše godišnje novčane dohodke (penziju). Onaj isti dan (4. svibnja), kada se je Napoleon izkrcao na Elbi, uveden bi Ljudevit XVIII. u Pariz, i sklopi odmah sa saveznici *mir u Parizu*, (30. svibnja). Po ovom miru zadrža Francezka sve svoje zemlje, kao što su bile 1. sěčnja 1792 i něšto malo jošte dobi na iztoku i sěvero-iztoku (150 □ miljah). A da se konačno urede u obće europejski, a napose němački poslovi, sastanu se svi znatniji europejski vladari (austrijski i ruski car, pruski, danski, bavarski würtemberžki kralj, i mnogi drugi knezovi), državnici i vodje na

bečki kongres (1. stud. 1814 — 9. lipnja 1815). Poslě dugotrajna dogovaranja, koje se je medjutim pospěšilo, čim je puknuo glas o Napoleonovu povratku, ovako stvari uravnaše: 1) *Austrija* dobi: ilirske pokrajine (koje su zatim sačinjavale ilirsku i dalmatinsku kraljevinu), gornju Italiju do Pada i Tesina (lombardo-mletačku kraljevinu), Solnograd i Tirolsku. 2) *Ruska*; najveću stranu varšavske vojvodovine kao posebnu poljsku

kraljevinu. — Krakov postade neodvisnim. 3) ***Pruska*** dobi jednu čest varšavske vojvodovine (sad. poznanjsku veliku vojvodovinu), pokraj toga Gdansko, ostatak švedskoga Pomorja ujedno s Rujanom (u zaměnu za Lauenburg), zatim svoja nĕgdašnja posĕdovanja u Westfalskoj i Neufchatel, osim toga dolnjo-rajnsku veliku vojvodovinu (Niederrhein) i jedan dio Saske kao naknadu za njezine prijašnje zemlje, koje joj nisu natrag vratjene. 4) ***Englezka*** zadrža Maltu, Helgoland, nĕku stranu osvojenih naselbinah, Hanoveransku kao nĕmačku kraljevinu (povećanu Ostfrieslandom i d.) napokon pokroviteljstvo nad republikom 7 jonskih otokah. 5) ***Holandezka*** se opet sdruži s Belgijom, i ova „nizozemska kraljevina“ pade u dio holandezkomu prije naměstniku (s kraljevskim dostojanstvom) Vilelmu I. 6). Na město nĕmačke države stupi u život ***němački savez*** (Bund), na koji je spadalo 38 němačkih državah. One imadijahu slati u svojih obćih poslovih poslanike na stalni savezni sabor (Bundestag) u Frankfurt na Majni, inače bijahu sasvim samostalne i neodvisne. Weimar, Oldenburg, Meklenburg-Šverin i Strelic postadoše velikimi vojvodovinami; Frankfurt na Majni, Ljubek, Hamburg i Bremen ostadoše slobodnimi gradovi. 7) ***Danska*** ustupi Švedskoj Norvežku, a zato dobi švedsko Pomorje; nu poslě se i toga odreče, te joj Pruska dade u zaměnu vojvodovinu Lauenburžku. — Bourbonske vladajuće kuće u ***Španjolskoj*** i ***Napulju***, ***papa***, ***sardinski kralj*** (koga je i Genova dopala), veliki ***toskanski*** vojvoda i ***modenski*** vojvoda stupiše u svoju prijašnju vlast, odnošenja i zemlje; ***Lucca*** zapade etrursku kraljicu (udovu) i njezina sina Don Carlosa; a ***Parma***, ***Piacenza*** i ***Guastalla*** Mariju Louisu, Napoleonovu ženu, nu ne više s naslědnim pravom, već samo doživotno, a po njezinoj smrti imadjaše to spasti na vlastnika Lucce, a Lucca na Toskansku.

§. 54.

Napoleonov povratak i stražnji boj saveznikah proti njemu 1815. (100 danah.)

Za malo vremena porodi se u Francuzkoj veliko nezadovoljstvo kod naroda, a osobito kod vojske, čemu je povod dalo nevaljalo postupanje vlade, oholost principah i oběst někadanjih povlaštjenih stališah. U takovu stanju stvarih pozvaše Napoleona njegovi privrženici, da se čim prije vrati. I sbilja on se osloni na zavladavše nezadovoljstvo, naročito na vojsku, a i nesporazumljenja na bečkom kongresu (poimence u obziru Poljske) dodju mu takodjer do ušiuh, i tim svim potaknut izkrca se sa 1000 momakah po prilici 1. ožujka u Cannes-u; vojske proti njemu odpravljene predju na njegovu stranu, te tako udje on 20. ožujka opet u Tuillerie uz neizměrnu radost naroda. Ljudevit XVIII. proběgne u Gent.

Badava nastojaše Napoleon sklonuti Austriju i Rusku na nove ugovore. Velika nesreća bijaše po njega, što se bečki kongres jošte nije bio razišao. Sakupljeni vladari liše ga kao narušitelja mira svih pravah (13 ožujka), obnove medjusobni savez na korist Ljudevita XVIII. i dignu proti njemu goleme vojske (najposlě oko 900.000 vojnikah). Napoleon směraše takodjer na noge dići veliku vojsku (560.000 m.), nu to mu nepodje za rukom, jer nije imao dovoljno vremena.

Muratova smrt. Bourbonski dvorovi oprěše se na bečkom kongresu tomu, da se Murat priznade napuljskim kraljem; s toga, da si prěstolje spasi, lati se sada Murat oružja, te ujedno pozove sva talijanska plemena, da pod njegovimi barjaci konac učine tudjemu gospodstvu u Italiji, i prodre do Pada. Nu Austrijanci ga u više bitkah (naročito kod Tolentina) potuku, na što je morao poběći u Francuzku. Kada je měseca listopada na novo pokušao dokopati se izgubljene krune, i u Kalabriji se u zao čas iskrcao, bude uhvatjen i po odluci bojnoga suda ustrěljen.

Stražnji boj saveznikah 15—18. lipnja 1815.

Napoleon se odvaži sám začeti taj rat, jerbo je hotio jednim udarcem osvojiti Belgiju. Njegova osnova bijaše, da najprije udari na razsute jošte po Belgiji savezne čete (Englezah, Holandjanah, Belgijanah, Hanoveracah, Braunšveigah, Nassovah) pod Wellingtonom i pod Blücherom (koji je vodio Pruse), te da tako prepréči sjedinjenje obiuh vojskah. S glavnom svojom silom pobědi on Blüchera kod Ligny-a, a Ney odide prama sěveru, da zaprěči Wellingtona, da Blücheru nepriskoči u pomoć. Kod *Quatrebrasa* zametne se bitka, u kojoj jedna vojska nije mogla nadhrvati druge (braunšveižki vojvoda Vilelmo pade) i bitka ostade neodlučna. Prusi město da se u Namur povuku, kao što se je Napoleon nadao, krenu na drugu stranu s naměrom, da se prěko Wavre s Welingtonom sjedine. Napoleon pošalje, doista, svoga vodju Grouchy-a za njimi, nu već prekasno; on sam pako navali s glavnom silom na Wellingtona, koji se je u bitci kod *Waterloo*-a, ili *Mont St. Jean*, ili *la belle Alliance* (18. lipnja) hrabro držao sve do večera. Bojna sreća bijaše se već nagnula Francuzom, Englezi počeše ljuto stradati, kad eto u taj najopasniji trenutak stigne Blücher na bojište, te tako sjedinjenimi silami otmu stražnju nadu Napoleonu, razbiju ga i sjajnu pobědu drže. Prusi těrahu francuzku vojsku, koja je bez svakoga reda okrenula ledja, sve do Pariza, gdě se je Napoleon (22. lipnja) po drugi put odrekao krune na korist svojega sina. Poslě toga htěde u Ameriku otići, te ode u Rochefort, pošto su ga Prusi htěli uloviti (u Malmaisonu); nu nemogaše se ukrcati niti odploviti a da nenaidje na englezke brodove. Zato se pověri velikodušju englezke vlade, nu u zao čas po se; po odluci saveznikah odprate ga Englezi kao bojnoga

zarobljenika na sv. *Helenu*, gdě je jošte šest skoro godinah živio, a 5. svibnja 1821 umro.

Saveznici dovedu sada na novo Ljudevita XVIII. u Pariz, gdě su oba cara i pruski kralj t. zv. *sveti savez* sklopili, uz koji su kašnje sve skoro europejske vlasti prístale i obvezale se, da će si svakom prigodom u pomoć i na ruku biti i da će u duhu krštjanske věre vladati nad svojimi podložnici. Drugi *parižki mir* (20. studn.) potvrdi zaključke bečkoga kongresa, a Francuzku stegnu na granice od g. 1790. Francuzka morade dvě pograničné tvrdje na sěveru (Philippeville i Marienburg) ustupiti Nizozemskoj; Saarlouis Pruskoj, Landau Bavarskoj, zapadnu stranu Savojske Sardiniji; osim toga morade platiti 700 miliunah franakah u ime bojnih troškovah, zatim povratiti ugrabljene umětne i znanstvene dragocěnosti, i 150.000 m. savezničke vojske uzdržavati u pograničnih stranah. Medjutim već 1818 odlučeno bi na vladarskom sastanku u Aachenu da se ta vojska udalji. Obitelj Bonapartovacah běše prognana iz Francuzke.

§. 55.

Razvitak izobraženosti u novijem věku.

I. *Věra.*

a) O velikom razkolu u zapadnoj crkvi čit. u §. 3. — Dugo vremena bijahu uzalud svi napori, da se sjedini luteranska i reformirana věra u *jednu evangeličku* crkvu; napokon podje to ipak za rukom, i to najprije (1817) u Pruskoj i Nassovskoj, kašnje u drugih takodjer němačkih državah; nu ovo sjedinjenje, koje su vlade privele u život, naidje na velike zapreke i odpor, osobito pako kod luteranah. Na drugoj strani porodiše se medju protestanti mnoge slědbe, kojih opet najviše ima u sěvero-amerikanskih državah.

b) Da *se krštjanstvo* razširi medju pogani, naročito u Hindostanu, zadnjoj Indiji, Tibetu, Kitaju i Japanu, isto tako i u amerikanskih zemljah, o tom nastojahu dugo vremena jedini duhovni redovi, i velike si u tom zasluge stekoše. Osobito se pako odlikovahu Jezuite, koji su to smatrali glavnom zadaćom svoga dělovanja, a medju njimi se najvećma proslavi „indijanski apoštol" Franjo Žaverij (g. 1542—1552), koji se je s neprestrašivom odvažnoštju i rědkom postojanoštju i uztrpljivošću posvetio tomu zvanju. Kako su Portugizi i Španjolci odkrili nove strane světa, široka se vrata otvoriše širenju krštjanstva, s toga utemelji papa Grgur XV. tako zvanu „Congregatio de propaganda fide" (1622), a Urban VIII. doda k tomu jošte sěminište za misionare svih narodah (Collegium de propaganda fide).

Katoličkimi misijami, koje se sada na pet stranah (Levantu, Indiju, Kitaj, Ameriku i Australiju) prostiru, upravlja i brine se za nje rimska propaganda, kao i pojedina pobožna družtva, primence u Francuzkoj. A širenje protestantske crkve medju pogani preuzeše i rukovode privatna družtva (u Londonu, Škotskoj, Holandezkoj, Berlinu i Švajcarskoj), kojim su na pomoć osobito tako zvana biblička družtva. Žalibože katolici si više putah sami kvare posao razdorom svojim.

c) Medju novo uvedenimi redovi najznamenitija je družba Isusova, koju je španjolski plemić Ignácio Loyola utemeljio a papa Pavao III. (1540) potvrdio; glavna joj pako bijaše skrb, opirati se i zaprěke na put stavljati reformaciji i ugled katoličke crkve dizati i utvrdjivati. Članovi ovoga reda stekoše si kao propovědnici, izpovědnici, učitelji i spisatelji veliki glas i moćan upliv, i razgraniše se po svoj katoličkoj Europi i španjolskoj Americi. Nu oko sredine osamnaestoga stolětja stadoše ih proganjati i ukidati, najprije u Portugalskoj (čit §. 31) zatim u Francuzkoj (v. §. 29) a i

isto se tako dignu proti njim bourbonski dvorovi u Španjolskoj, Napulju, Parmi i Piacenzi. Uplivom pomenutih dvorovah sklonu se najposlě i papa Kliment XIV., te ukide sasvim ovaj red (1773). Samo se u Ruskoj jošte earža, dok ga nije papa Pio VII. opet obnovio (1814.)

II. *Sudbeno uredjenje.* Odkako je prestalo pravo jačega, stupi opet u život uredno sudstvo; nu tim se poslom nezabavljahu više obćine, već osobiti na to opreděljeni stališ, naime pravnikah. Sudbeno postupanje bijaše pismeno, a kazni okrutne, samo Englezka zadrža svoje staro slobodno sudbeno uredjenje i porotu. U Austriji Marija Terezija i Josip II., a u Pruskoj Fridrik II. i Fridrik Vilelmo II. uvedoše mnoge bitne i blage proměne u sudovih. Jošte je moćnije u tom pogledu dělovala Francuzka revolucija, koja je ponajprije u Francuzkoj pribavila valjanost načelu: da su svi ljudi pred zakonom jednaki i da se sudovi imadu obavljati javno i ustmeno.

III. *Bojni poslovi* dobiše takodjer sasvim drugo lice tim, što su se uvele stalne vojske i što je poraba pušakah i topovah sve više obćom postajala, a k tomu su se sada i tvrdjave mnogo pravilnije i umětnije zidale; nadalje je lahko konjaničtvo posvuda uvadjano, vojska je dobivala lašnje oružje i odělo, a strašno se je pomorstvo ustrojavalo i dizalo. Poslě francuzkoga prevrata uvedoše na mnogih stranah pokraj stalne vojske narodnu stražu i tako zvano domobranstvo, da bude i odatle pomoći vojnoj sili.

IV. *Znanosti* se živo razvijahu počam od 16. stolětja, buduć da se je tiskarstvo brzo razširilo i usavršilo. Nova su ***sveučilišta***, ***učena društva*** i ***učione*** utemeljivane, te su i razprave medju reformatori i njihovimi protivnici davale povod, da se temeljito svaka stvar

izpita: a uslěd svega toga su se znanosti od sele živahnije i dublje pretresivale i temeljitije predavale. Knezovi, družtva, razne oblasti a i drugi ljudi skupljahu (što se je već u srednjem věku začelo) velike *sbirke* knjigah i umětnih dragocěnostih i predavahu ih javnoj porabi. *Klasička književnost* bijaše temeljem učenoga naobraženja, te zato i imaše najveći upliv na pojedine znanosti, poimence na pravoslovlje, mudroslovlje i historičke znamosti. *Prirodne se znanosti* ovo doba upravo preobraziše.

Prirodne znanosti okrenuše posve drugim pravcem, visoko se popeše i široko se razširiše. Sve se to pako mora zahvaliti stranom pojedinim učenim mužem, stranom učenim družtvom i njihovim neumornim pažnjam i pokusom. Već u prvoj polovini 16. věka osvědoči svět *Nikola Kopernik* (iz Torunja † 1543), da je sunce središtem našega světa i da se zemlja kretje oko svoje vlastite osi i oko sunca. U 17. věku odkri *Ivan Kepler* zakone, po kojih se planete kretju oko sunca i proračuna tečaj repaticah, dočim je njegov suvremenik *Galileo Galilei* zakone pada i nihila pronašao, dalekozor (malo prije u Holandezko izumljen) usavršio. Kopernikov sustav je svojski branio i statiku znanstveno utemeljio. Njegov učenik Torricelli pronadje barometar, a magdeburžki gradski načelnik Oto Guerike zračnu sisaljku. Na koncu 17. stolětja položi *Izak Newton* pravi temelj optičkoj znanosti a zakonom ob obćem privlačivanju poděli veliku savršenost astronomiji. Tim istim putem udarahu učeni muževi 18. věka te nastavljahu i dopunjavahu izume i pokuse svojih predšastnikah. Da se dublje pronikne u prirodu, i da se njezine tajnosti na vidělo iznesu i razmrse, ustrojene su akademije, zvězdare, botaničke bašće, prirodne sbirke, nastroji su poboljšani a učeni su se muževi davali na znanstvena putovanja po kopnu i po moru, osobito Aleksand. Humboldt, Buch i. t. d. te su ispitivali i motrili sve što se prirode tiče. Mnogo doprinese k napredku znanosti i to, što su takovi učeni muževi svake godine držali svoje sastanke. Osim premnogih pojedinih odkritjah i izumah, koji su redomice izlazili na světlo, kao što su: staze pomičnih zvězdah od Halley-a, munjovod od Benjanina Franklina, planeta Uran pomoćju ogromna Herschelova dalekozora, galvanizam od Galvania, električnost od Volte, zatim više manjih pomičnih zvězdah u 19. stolětju i. t. d., něke sugrane prirodnih znanostih već sada sustavno

bile obdělavane, kao: *botanika* polag spolnoga sustava Karla Linné-a i prirodnoga Jussea-ova sustavà, *mineralogija* po osnovi A. G. Wernera Freiberžkoga učitelja, kojega je neptunski sustav u geologiji morao ustupiti město vulkanskomu, koji je Buch i dr. usavršio i na světlo izdao. Najvažniji sustavi u *lučbi* bijahu Stahlov phlogistički' Lavoisier-ov (smaknut 1794) antiphlogistički i Berzelijev elektrolučbeni sustav Cuvierova anatomička iztraživanja i sravnjivanja dadoše novi pravac izpitivanju prastarih životinjah.

V. *Književnost.*

U novoj dobi većina europejskih narodah razvija što sjajniji, što manje znatan književni rad. Ide to pako takovim redom, da su u tom radu s prva kolovodje romanski narodi, i to Talijani, Španjolci i Portugizi; za njimi dolaze Francuzi i Englezi, a onda istom Němci, a napokon njihovi susědi na iztoku, naročito Slaveni.

a) *Talijani* se odlikovahu u *pěsničtvu* već u 14. stolětju i naprědovahu u toj struci narodnoga knjižtva skoro do konca 16. stolětja; to nam svědoče „Orlando furioso“, što ga je *Ariosto* sastavio († 1533), i „Gerusalemme liberata“ od Torkvata Tassa († 1595).

b) *U Španjolskoj* cvatijaše umětno pěsničtvo sve do izmaka 17. stolětja. Proslaviše ga pako *Cervantes* svojim satiričkim romanom „Don Quixot“, zatim *Lope de Vega* i *Calderon* svojimi dramami.

c) U Portugalskoj opěva Luis de *Camoens* († 1569) u svojem eposu „Lusiadi“ slavna děla portugizkoga naroda u iztočnoj Indiji.

d) Za Ljudevita XIV. započe zlatno doba *Francuzke književnosti* s Molièrom († 1673), koji je Francuzku veselu igru utemeljio i s tragici po imenu *Pierre Corneille* († 1684) i *Jean Racine* († 1699), koji su si za uzor uzeli staru dramu, te su i same predmete iz staroga klasičkoga věka uzimali. Osim toga bijahu na glasu: u basnah *Jean de la Fontaine,* u satirah i komičkom eposu *Boileau*

Despréaux. Kao što u 18. stolětju ćudorednost propadaše, isto tako propadaše i pěsničtvo. Arouet de *Voltaire* (1694—1778), koji je na sve, što je u crkvi i državi obstojalo, grdno napadao, moćno uticaše na věrske i političke nazore svojih suvremenikah. Njegovo književno dělovanje bijaše toli raznovrstno, da se je skoro na sve grane knjižtva protezalo. Francuzko pěsničtvo diže se opet u 19. věku, te strese okove klasičnosti i podje pravcem novo-romantičkim. Najglavniji zastupnici te novije dobe jesu: *Chateaubriand*, *Victor Hugo*, *Béranger* i *Lamartine*.

U prozi se je gojilo osobito *govorničtvo*, najprije crkveno, a zatim sudno i političko. Osobiti govornici bijahu Bossuet († 1704); Massilon († 1742) i dr.

e) U *Englezkoj* se probudi tekar za Elisabetina vladanja želja i naklonost k pěsničtvu osobito dramatičkomu. William Shakespeare († 1616) crpio je gradivo iz domaće pověsti, a strane predmete podomaćivao. Tim istim pravcem udare i ostali englezki pěsnici. Shakespeare-ove visoke misli i nazore prisvoji si John Milton († 1674), što se bělodano vidi iz njegovih izvrstnih lyri čkih pěsamah, stranom takodjer iz lyričko-didaktičkoga eposa „izgubljeni raj“ (the paradise lost). U 19. věku nadkrili svoje suvremenike lord *Byron* živom maštom i vatrenim čuvstvom, što se opazuje u njegovih romantičkih pripovědkah; a što se historičkih romanah tiče, Walter *Scott*. Do skora se opet probudiše obiteljski i šaljivi romani (E. L. *Bulwer*, *Dickens*). U Škotskoj bijaše Rob. *Burns* na glasu kao pěsnik. Parlamentarni život dade Englezom vise odličnih *govornikah* (Burke, Palmerston i dr.).

f) *Němačko narodno knjižtvo* poče se istom od polovine 18. věka moćnije dizati. Već u 16. věku bijaše do duše znatan napredak po tom učinjen, što se je bila

stvorila nova obćenita proza, u kojem su pogledu bili Lutherovi spisi, osobito pako prevod sv. pisma od odlučna upliva; nu u 17. věku běše pěsničtvo sasvim propalo, jer su se pěsnici robski povadjali za tudjimi, osobito Francuzkimi priměri. Tekar početkom 18. věka stadoše Němci nastojati oko toga, da jim bude pěsničtvo izvorno, prosto i ukusno. Oslobodjenje němačke književnosti od vanjskih uplivah i prava težnja za izvornošću počima istom s *Klopstockom* (1724—1803) i *Wielandom* (1733—1813). Klopstock nadje u věri, u ljubavi domovine i u prijateljstvu dosta predmeta za svoja izvorna poetička děla (Messiada, Ode). Njim stvorenomu pěsničkomu jeziku, koji je gděgdě bio otežak i nejasan, poděli Wieland više gibkosti i ugodnosti. *Lessing* (1729—1781) sruši konačno ugled Francuzah toli putem kritike, koli tim, što je stvorio narodnu dramu. On je podjedno osnovatelj valjane němačke proze. U isto doba dělovaše odlučno oko narodne němačke književnosti *Herder* (1744—1803), ali ne toliko svojimi pěsničkimi děli, koliko prevodi i izradjivanjem i oponašanjem narodnoga pěsničtva skoro svih narodah i vremenah. „Hainbund" u Göttingenu, komu je bio pravom dušom Ivan Henr. *Voss* († 1826), stranom sastavljaše i dalje razvijaše pravce Klopstockove (bratja Stolbergi), stranom pako obnovi narodno pěsničtvo (Bürger), a stranom razvi znamenito jezik i stihotvorstvo (Voss). Do najvećega cvěta dodje němačka narodna književnost u Weimaru, gdě su se sastali Wieland, Herder, *Goethe* (1749—1832), Schiller (1759—1805) i dr., te su se natěcali u uzvišenom nastojanju, da se stvaraju savršeni pěsnički tvorovi, uzajamno se pri tom upućujući o najviših zahtěvih umětnosti. Najodlučnije dělovahu na svoj narod Goethe i Schiller svojimi raznovrstnimi děli. I susědna Jena postade središtem znanstvenoga i književnoga rada po osnovateljih *roman-*

ticke škole: Augustu Wilelmu Schlegelu († 1845) i njegovu bratu Fridriku († 1829), za kojimi su ze zatim i drugi povadjali. Bojevi za slobodu nadahnuše *Körnera* († 1813), Arndta († 1860) i dr., te su izpěvali toliko velebnih davorijah i slavodobitnicah. I poslě onih bojevah cvětaše jošte lyričko pěsničtvo u dělih *Uhlanda* († 1862,) *Platena* († 1835,) *Lenaua* († 1850). Dramatičko pěsničtvo pope se na najviši stupanj sa Schillerom. Světina najradje čitaše kašnje *romane* i *novelle*. (Jean Paul Frid. Richter, M. v. Thümmel, Immermann). Sijaset spisateljah i spisateljicah držalo se je toga polja, dočim su u isti par prevodi romantičkih spisah poplavili sve krajeve.

g) Medju švedskimi pěsnici odlikuje se biskup *Tegner*.

h) *Slavjanska književnost.* [1])

1. *Českoj književnosti* svanuše lěpši dani, kada su u Českoj počeli u drugoj polovici XV. věka marljivije učiti stare grčke i rimske pisce. Pěsničtvo se medjutim niti sada iz prvoga početka neobradjivaše s velikim uspěhom, te su prozaički tvorovi svakako više vrědni. Skoro nadodje doba, koje je dalo českoj knjizi jednoga od najslavnijih pisacah, Moravljanina *Ivana Blahoslava*, njegovi bo se spisi i danas smatraju kao uzor česke proze. *Doba*, u kojem je on živio i radio, zove se *Veleslavinsko*, jer je tada radio s odličnim uspěhom na polju česke književnosti Daniel Adam iz Veleslavina (1546—1599) ujedno sa svojimi drugovi, koji su obradjivali sve struke znanosti, a najslavnije im je dělo *kralička biblija*, koju su česka bratja prevela jezikom tako uzornim, da ga nijedno drugo dělo do danas nije nadkrililo. Tada bijaše česka književnost tako znamenita, da se je mogao česki narod u tom měriti s najnapred-

[1]) Izcrpljeno iz Kořinkove obće pověsti.

nijimi narodi europejskimi: zato se i zove doba Rudolfa II. *zlatnim věkom* česke književnosti. — Poslě toga nastupi nakon bitke na Běloj gori po česku književnost veoma nepovoljna proměna. Mnogi izmedju najznatnijih u narodu muževah moradoše tada zemlju ostaviti, kao što su učinili poglaviti pisci *Amos Komenský* i *Pavao Skála*. Česke knjige bijahu kanoti krivověrne uništivane, a za dugo se nemogaše što drugoga i boljega narodu u ruke pružiti. Usled svega toga poče padati sav duševni život naroda, a š njim i jezik i knjiga; to se padanje pako poče pokazivati prama koncu XVIII. věka u takovoj měri, da se je već činilo, da će morati česka književnost sasvim izginuti. Velika pogibelj zagrozi českomu jeziku s toga, što je bio za cara Josipa II. na město njega německi jezik uveden u urede i u učione; nu upravo s te pogibelji dodje i spas. Nadje se na ime muževah, duhom i srdcem velikih, koji su sve svoje sile u to uložili, da svoj jezik spase i opet podignu. Tako nastade opet lěpše doba českoj knjizi, u kojem se je ona malo po malo opet oporavljala. *Josip Dobrovský*, premda nije sam česki pisao, učinio je najviše, da se česki jezik očisti i otrěbi; tako isto ustanovi on pravila pěsničtva, premda sam nije bio pěsnikom. Doskora se nadje ljudih, koji su stali obradjivati zapuštenu njivu narodne književnosti; uspěh njihova rada nebijaše medjutim odmah znatan. Istom oko g. 1820 poče se književnost bujnije razvijati, pošto su joj bila u pomoć na došla različita pomagala. Medju pěsnici zauzima od toga vremena *prvo město Ivan Kollár* po svojem velikom dělovanju na narod, koje je poteklo iz njegova pěsmotvora „Slávy Dcera". Skoro u isto doba s Kollárom pojavi se *Čelakovský*, koji si je najveću zaslugu tim stekao, što je obratio pozornost pěsnikah na narodno pěsničtvo kao najbistriji izvor pěsničke snage. Domala se pojavi zna-

tan broj pěsnikah (Polák, Hanka, Chmelensky; Vocel, Erben; Klicpera, Tyl, J. Kolár, Hálek), a i romani pripovědke i novelle nadjoše svojih obdělavateljah. Isto vrěme s pěsničtvom stade se iznova dizati i *proza*, a jezik se narodni upotrěbljavaše sada već i za predmete najviše nauke. Na pověstničkom polju najznamenitija su dva děla: *Šafaříkove* „Starožitnosti slovanske" i *Palackoga* „Dějiny národu českého". Uz tu dvojicu slavno pristaje *Tomek*.

2. *Ruska* se *književnost* poče bujnije i svestranije razvijati istom za *Petra Velikoga*, prije njega bo niti nebijaše prave světske književnosti. U toj novoj dobi, koja se sada radja, ide glede umětnoga pěsničtva vele znamenito město *Mihaila V. Lomonosova* († 1765). Što se je za Petrova vladanja započelo, te je kašnje za *Katarine II.* još s većim uspěhom bilo nastavljano. Dušom te nove dobe bijaše sama carica Katarina, koja je svojim priměrom budila ljubav za književnost, pozivala vrstne ljude na književni rad i uvadjala u život zavode, bez kojih neima naprědka književnosti. Tada se poče raditi oko različitih znanostih; u umětnom pěsničtvu najlěpše procvate lyrika, kojoj je glava Gavr. Rom. *Državin* († 1816), koji se pribraja punim pravom prvim pěsnikom světa. — U najnovijoj dobi, koja počima s XIX. věkom učini Ruska velik napredak u izobraženosti. Književni rad razbuji se sada po cěloj Ruskoj, osobito pako po onih městih, u kojih se nalazi koje više učilište; znanstvena iztraživanja i vladom i pojedinimi muževi podupirana zahvatiše sve struke znanosti ljudske, pěsničtvo pako krenu stazom samostalnom i narodnom, na koju ga je Puškin doveo. U znanstvenoj književnosti najbogatije je historičko polje, na kojem je temelj položio *Karamzin*, a zatim su slědili *Ustrjalov*, *Pogodin*, *Solovjev* i dr. U umětnom pěsničtvu drže se pěsnici s prva još

něšto francuzkih uzorah, a medju njimi ide odlično město *Krylova;* poslě imadijaše na nje velik upliv němačka romantika, kao što naročito na *Žukovskoga*; napokon dalaze oni pěsnici, koji netraže više svojih idealah u uzorih inih narodah, niti se pokoravaju romantici, već biraju svoje predmete iz živoga života. Najslavniji pako pěsnik toga směra jest *Alexan. Sergěvić Puškin* († 1837), koji si je u svojem narodu pribavio věčitu slavu kano silni buditelj i zustupnik domaćega, narodnoga směra ruske književnosti. Njega smatraju uza Mickiewicza najvećim slavenskim pěsnikom. Medju najbolje lyričko-epijske pěsnike broji se jošte *Lermontov;* u red dramatskih idu *Ostrovskij, Gogol,* koji je potonji i ruskomu *romanu* drugi pravac dao, te je svoje predmete crpio iz života i odnošajah ruskih.

3. *Poljska književnost* proživi svoju *zlatnu dobu* za poslědnjega Jagellonca i za njegovih prvih naslědnikah (1506—1622). Jeziku poljskomu otvoriše se vrata kraljevskoga dvora, te ga prigrliše svi odlični i izobraženi krugovi. Spisatelji bijahu ponajviše sve sami plemići, a krunom poljske književnosti toga vremena mora se smatrati *pěsničtvo* (lyrika uza satyru). Otcem poljskoga pěsničtva smatra se *N. Rej* († 1569); nu poljski jezik iznese na stupanj savršenosti istom *Ivan Kochanowski* († 1584), a njegove pěsme nadvisuju poletom pěsničkim i klasičkom dikcijom sve njegove suvremenike (izuzam Ariosta i Tassa). Najveći govornik i najbolji prozaik svoga věka bijaše *Petar Skarga.* — Poslě te dobe cvětanja poljske književnosti slědilo je vrěme, u kojem je ista književnost sve dublje padala i sve više gubila od svoje cěne (1622—1760). Nu poljska se književnost opet preporodi i to takovim načinom, da je u njoj imao u toj novoj dobi izprva premoć francuzko-klasički ukus. *Pěsničtvo* podje směrom francuzkim, kako se to vidi u

pěsmotvorih *Ignjata Krasickoga* († 1801) i Adama Stanislava *Naruszewicza*, koji se njemu po bok staviti može. Uz pěsničtvo najviše oživi *pisanje pověsti* u dobi Stanislavovoj. Tu se proslavi malo prije spomenuti Naruszewicz, koji je do skora stekao više vrědnih naslědnikah. — Napokon se poče po malo rušiti pseudo-klasicizam francuzki, koji je vladao u poljskoj književnosti i ona procvate na temelju narodnom. Odlučni prevrat, koji se je u tom sbio, podje iz Vilne, gdje se je bila stvorila litavska škola, kojoj je bio kolovodjom *Adam Mickiewicz* († 1855). Mickiewicz je najsvětlija zvězda medju poljskimi pěsnici, a ujedno najveći pěsnik světa slavenskoga. Za njim podje cěli roj pěsnikah, tražećih, nebi-li uzanj zauzeli častno město (Korsak, Gorecki i dr.). Skoro se zatim stvori tako zvana ukrajinska škola, koja je opet dala više znatnih pěsnikah (Zaleski, Goszczyński, Grabowski, Malczewski). Taj novi pokret u pěsničkoj književnosti nije ostao bez upliva na ostale grane književne. U *romanu* se učiniše zaslužnimi *Niemcewicz*, *Bernatowicz*. — Uslěd poljske revolucije g. 1830. poče opet padati poljska književnost, te se je gojila samo u inozemstvu, dok se nije opet oporavila u svojoj domovini. Poslě g. 1830 slavljaše poezija Mickiewiczeva podpunu svoju pobědu; a osim njega pěvahu izvrstnijim načinom i drugi što stariji, što noviji pěsnici. U romanu se odlikova *Czajkowski*, poslě pako *Kraszewski*. — Medju pověstnici poljskimi novijih vremenah ide prvo město *Joachima Lelewela*, a za pověst práva slavjanskoga steče si velikih zaslugah *Maciejowski*.

4. ***Hrvatska i srbska književnost.*** ***Crkvena književnost***, koja je svoje početke imala u starijoj dobi, predje i ovo novije vrěme. Osobitim pomagalom bijaše i za nju kao što i za ostalu književnost rano uvedenje tiskarstva; zatim ju potaknu na veći život nastojanje někih muževah,

da se i medju južnimi Slavjani uvede reformacija, odakle je slědilo marljivije pisanje i na strani prijateljah reformacije i na strani njezinih protivnikah. Knjige, ovamo iduće, pisahu se pako što po starom običaju glagolicom i ćirilicom, što pako latinicom, a što se jezika njihova tiče, to na hrvatskoj strani i u te vrsti spisih vlada čisti narodni jezik (ako izuzmeš bogoslužne knjige), dočim se na srbskoj još dugo i dugo drži loš tako zvani crkveno-slavenski jezik.

Prava *hrvatska světska književnost* zametnu se u Dalmaciji, jer je tu na jugu blagotvorno dělovao věk humanizma. Narodna se svěst probudi i muževi, koji su slovili kao latinski i talijanski pěsnici, uzeše sada hrvatski pěvati. U tom ide u polovici XV. věka prva i najveća slava gradove Splět i Dubrovnik. (U Splětu od 1450—1530: Marko *Marulić*, *Papalić* i dr.; u Dubrovniku: Šiško *Minćetić* 1457—1501 i Gjuro *Držić* 1460—1510, a poslě njih mnogo drugih.) Na brzo priznaše Dubrovniku prvenstvo u pěsničkoj umětnosti i ostali gradovi dalmatinski. Tu pako pěvahu: M. *Vetranić* (1482—1576), *Čavčić*, *Čubranović*, *Nalješković*, *Držić* i dr., a Mavro *Vetranić* može se pravom nazvati glavom pěsnikah toga starijega vremena. Pěsnikah bijaše medjutim i po drugih gradovih, tako na Hvaru *Hannibal Lucić* (1480—1525), a za njim dodje Petar *Hektorović* (1486—1572), koji je jedan od najboljih starijih dalmatinskih pěsnikah. Svi su ti pěsnici zavisni duševno od Italije; jezik im je s prva čakavski, a XVI. věka dolazi do gospodstva štokavština. Prelaz k pravim dubrovačkim klasikom čine dva pěsnika: Dinko *Ranjina* i Dinko *Zlatarić* (1566—1610); u drugoj polovini XVI. věka pako i na početku XVII. pope se hrvatsko pěsničtvo u Dubrovniku na vrhunac svoje slave. Na to ga uznese Ivan *Franjin Gundulić* (r. 1588 † 1638)

osobito svojom epopejom „Osman“. S Gundulicém stoji ne samo po vremenu nego i po duševnoj veličini u srodstvu *Junio Palmotić* (160€—1657), a kao tretjega dodajmo jošte *Bunića* († 1658). U tom cvětu neuzdrža se medjutim za dugo književnost dalmatinska, te već svršetkom XVII. věka poče padati. Tečajem XVIII. věka opazuje se u pogledu narodne književnosti Hrvatah taj napredak, što se je ona sve dalje širila i što je sve jače dělovala; prolazi pako književnost od juga prama zapadu, ide iz Dalmacije tja u Slavoniju; a napredak joj se vidi još i u tom, što su ljudi uviděli, kolike je cěne i znatnosti narodni jezik, te su se osvědočili, da se neima samo pěsma skladati u narodnom jeziku, nego da se u njem ima i ostalo pisati. Medjutim isto to vrěme pokazuje se i nazadak, i to u tom, što spisi, koji su tada pisani, neimaju one vrědnosti, kakovu smo nalazili u spisih prijašnje dobe. Na samom početku te dobe stoji *Ignjat Gjorgjić* († 1737), koji je o tom nastojao, nebi li kako pěsničtvo opet uzdigao do Gundulićeve visine. Pěsnici, koji su za njim slědili, daleko zaostaše za njim. U to doba propadanja pěsničtva pojavi se F. *Andrija Kačić-Miošić* (1690—1760), koji je sastavljao pěsme, koje su svojim směrom i sadržajem najdublje prodrle u sav narod, najprije po Dalmaciji, a zatim i po Hrvatskoj i Slavoniji. U to doba stupa na književno polje, kao što je već rečeno i *Slavonija*, koja je toliko vremena stenjala pod turskim jarmom; tu dělovahu: *Antun Kanižlić*, Vid *Došen* i *Relković* i dr.

Kod Hrvatah govorećih *kajkavskim razrěčjem*, neima znakovah književnoga dělovanja sve do XVI. věka. Tada mu pako bijaše povodom nastojanje, da se nauka Lutherova i medju timi Hrvati udomi. *Juraj Zrinjski* učini sve, što je učiniti mogao, da onoj nauci put utre. Njezino širenje běše doduše dokinuto, ali zato neprestade

pisanje kajkavskim razrěčjem. Medjutim u svem onom, što se je na tom polju uradilo, neima ni slobodnijega kretanja, ni pěsničkoga uzleta, ni viših književnih pojavah. Medju znamenitije pisce ide: *M. Bučić*, koji je pisao u směru reformacije, J. *Pergošić*, koji je preveo dělo Verböcovo; zatim spada ovamo A. *Vramec* sa svojom kronikom, biskup *Petretić* sa svojim evangelistarom; nadalje *Belostenec i Jambrešić*, koji su pisali rěčnike; a napokon se može někim načinom ovamo uvrstiti i ban *Petar Zrinjski*, koji je na hrvatski jezik preveo brata svoga, „Adrijanskoga mora Sirenu“ i *Pavao Vitezović*, od koga imamo kroniku i „Oddiljenje Sigetsko“. Kajkavski se je pisalo još i u ovom věku (Lovrenčić, Mikloušić i dr.); nu sada se to pisanje već sasvim gubi, kao što ćemo malo niže viděti.

Na *srbskoj strani* vladaše dugo i dugo vremena mrtva tišina u pogledu književnoga rada. Istom onda, kada su se Srbi počeli na ove naše strane u većem broju seliti, uzkrsnu iznova i njihova književnost. Jezik medjutim, kojim se piše u toj preporodjenoj književnosti, nije jošte narodni jezik, nego je směsa něka. *Dositej Obradović* († 1811) bijaše prvi, koji se je odvažio podiguti *narodni jezik na čast jezika književnoga*; nu te lěpe zadaće nije on dovršio i na kraj izveo: to je pošlo za rukom istom njegovim u tom naslědnikom *Davidoviću* i poglavito *Vuku Štefanoviću Karadžiću* (r. 1787 † 1864). Izdavši Vuk narodne pěsme, slovnicu i rěčnik, ustanovi konačno jedan obćeniti književni jezik, i na tu čast podiže južno ili hercegovačko naręčje jekavskoga izgovora. Pak buduć da su i *Hrvati* svi u isto doba prigrlili nastojanjem *Ljudevita Gaja* i njegovih drugovah i prijateljah *štokavsko narěčje* kao književno, to sada neima medju njimi i medju Srbi u knjizi nikakove razlike do jedinoga pisma.

U isto vrěme, gdě se sbivaju te odlučne proměne glede književnosti hrvatske i srbske, ili samo něšto kašnje, i druge se sgode dogodiše, koje su tomu pripomogle, te se je književnost mogla uspěšnije razvijati. Srbija se oslobodi Turakah; škole se počeše u većem broju dizati; družtva se sklopiše, da promiču narodnu knjigu; narodni jezik udje i u škole i u urede i otvori si vrata dvorovah gospodskih i dvoranah saborskih itd.

U toj najnovijoj dobi odlikovaše se kao pěsnici: vladika *Petar II. Petrović Njegoš*, *Ivan Mažuranić*, *Stanko Vraz*, *Petar Preradović* i mn. dr., a na polju znanosti snaša se osobitom revnoštju blago narodnoga jezika, izpituje se narodna prošlost, izučava se narodni jezik i njegovi zakoni, a napokon se nalazi poslenikah, koji nastoje i oko drugih granah znanostih, u čem su poglavitom pomoći učena družtva (u Biogradu i u Zagrebu).

VI. Umétnost.

a) Sadašnje umětno *graditeljstvo* zače se već u 15. věku u Talijanskoj. Talijani uzeše pri tom za uzor stari, osobito rimski slog gradjevinah, koji se je sačuvao u mnogih spomenicih zaostavših iz staroga věka, premda ti spomenici većinom nespadaju u bolju dobu umětnosti; ove dakle ostanke pred oči uzeše kod gradjenja mnogih zdanjah. Najizvrstniji talijanski umětnici u graditeljstvu bijahu: *Bramante* († 1514), koji je crkvu sv. Petra u Rimu začeo zidati, *Michelangelo Bounarotti*, koji je kupulu u istoj crkvi smělo i umětno izveo, zatim *Palladio*, *Fontana* i. t. d. Talijanski način gradjenja preseli se iz svoje domovine daleko i široko, i malo po malo preote město gotičkomu. Za Ljudevita XIV. pokvariše ga tim, što su njegovu umětnu jednostavnost kojekakovimi prikrpinami rušili. Istom u 19. věku podje graditeljstvo opet boljim putem, čemu je najviše pomoglo dublje

razmatranje i učenje klasičkih starinah, osobito u Němačkoj (Schinkel.)

b) *Kiparstvo*, koje se je već u 15. věku najprije u Toskanskoj razvilo, a odavle na sve kraje razširilo, pope se na najviši stupanj *Michelangelom*. Budući on ujedno i graditelj i slikar, izkaza se još kao kipar. Medju umětnici, koji su takove poslove u raznih kovovih izvadjali, najdalje se čuje glas u Talijanskoj *Benvenutu Celini-u* († 1572), a u Němačkoj obitelji Vischerovoj, osobito Petru *Vischeru* iz *Nürnberga*.

c) *Slikarstvo*, glavna umětnost novije dobe, stade se već u 15. stolětju visoko dizati u Talijanskoj i u Nizozemskoj (u Flandriji bratja Huberti i Ivan Eyck, kojemu se potonjemu pripisuje iznašaštje uljenoga slikarstva; u Holandiji Luka iz Leydena, u Antverpenu Quintin Messys i. t. d.). Nu doba cvěta nastaje za slikarstvo kao što i za graditeljstvo i kiparstvo u 16. stolětju, osobito u Italiji, gdě su prvi umětnici u toj struci utemeljili osobite škole, koje su se zatim držale njihova pravca i načina. Ovamo ide *Leonardo da Vinci* († 1519, od njega poslědnja večera u Milanu); pod njegovim se je rukovodstvom prekrasno razvila *lombardezka slikarska škola*, iz koje je takodjer *Corregio* († 1534) izašao; zatim Michelangelo, utemeljitelj *florentinske* škole (njegov „poslědnji sud" i druge slike nahode se u sikstinskoj kapeli); *Rafael Sanzio* († 1520, u vatikanu se nalazi mnogo njegovih tvorovah; osobito se odlikuje medju njimi sveta porodica i. t. d.), komu se imade zahvaliti, što je u *Rimu* čistoća i nježnost sloga tako daleko dotěrala. Umětnici iz *mletačke učione*: *Tizian* († 1576), koji si je u bojadisanju, što se lěpote i věrnosti tiče, věčno ime stekao, i *Pavao Veronezki* († 1588), koji se je takodjer rědkom věštinom u bojadisanju odlikovao, a osobito rado predstavljao sjajne i

svetčane prizore ljudskoga života. Osim Italije cvatijaše slikarstvo u 16. věku i u Němačkoj; u slikanju obrazah bijaše na glasu *Holbein* mladji († 1554), a u historičkoj slikariji *franačka škola* u Nürnbergu; najveći umětnik iz te učione *Albrecht Dürer* († 1528) sgotavljaše ujedno i bakroreze.

U 17. stolětju opet procvate slikarstvo u *Nizozemskoj*, i to ne samo u španjolskoj, gdě se je Petar Pavao *Rubens* († u Antverpenu 1640) tim proslavio, što mu slike prikazuju osobitu živahnost i lěpotu u bojah, zatim njegov učenik Antun *Dyck* († 1641), već takodjer i u Holandezkoj, gdě se je *P. Rembrandt* († 1674) odlikovao po tom, što je osobitom věštinom predstavljao slike u světlo-mračnoj boji. Isto vrěme imadjaše i Španjolska znamenite slikarske učione, poimence u Sevilli, iz kojih su izašli *Velasquez i Murillo*.

Pokraj historičkoga slikarstva napredovahu u 17. věku i podčinjene niže vrsti: tako zvana genre, slikanje krasnih predělah, krajevah, životinjah i. t. d. što se ukupno *kabinetskim slikarstvom* naziva.

d) *Sadašnje umětnosti.*

Nova doba sadašnje umětnosti počima koncem 18. stolětja, nu samo za Němačku, Francuzku i Nizozemsku. Marljivijim i dubljim učenjem starine dobiva umětnost opet mnogo čištje i ukusnije forme. Što se *graditeljstva* tiče, umětnici primiše opet stari klasički slog (kao C. Schinkel), nu i gotički nije zanemaren. U *kiparstvu* opazuje se klasički pravac kod Talijana *Canove* († 1822), kod Danca *Thorwaldsena* († 1844). Medju najnovijimi umětnostmi osobito se svestrano razvija historičko slikarstvo, kao što i razne vrsti kabinetskoga slikarstva. U Francuzkoj nadje *J. L. Davida* († 1825) starinski slog množtvo slědbenikah, dočim se drugi (kao Horace Vernet, P. Delaroche i belgijski slikari) drže više živoga predstavljanja. U Němačkoj se proslaviše u slikarstvu

osobito Pet. Cornelius, Overbeck, Veit. — Što se je pako umětnost u novije doba tako lěpo počela razvijati, tomu su pripomogle razne okolnosti, na ime, što su posvuda zavedeni muzeji, zatim idu ovamo veličanstvene gradjevine bavarskoga kralja Ljudevita I., gdě je i risanje na staklu opet stupilo u život; nadalje sklopiše se takodjer umětnička družtva, koja su ćut i zvanje k umětnostim poticala i razširivala, a děla tih družtvah laglje se razširuju i obćimi postajaju od ono doba, odkako je kamenotisak (Sennefelder u Monakovu) i mědorez (Heat u Englezkoj) pronadjen, i odkako su drvorezi stekli veće savršenstvo.

VII. Trgovina i obrtnost.

S odkritjem Amerike i pomorskoga puta u iztočnu Indiju dobi světska trgovina sasvim drugo lice: sada naime postade ona *morskom*, dočim je prije bila poglavito *kopnenom*. Atlantički ocean postade glavnom trgovačkom cestom, a tomu je naravnom poslědicom, da je sada trgovina pala u ruke zapadno-evropejskim državam, najprije *Španjolskoj* i *Portugalskoj*, zatim *Holandezkoj* i *Englezkoj*, napokon takodjer Francuzkoj; Englezkoj je u novije doba najjačom takmicom *séverna Amerika*. Velika proměna u trgovini zadade najveći udarac Mletčanom i ostalim talijanskim trgovačkim republikam, zatim němačkoj Hanzi. Naselbinam se ima najvećma pripisati, što je obćenje sve to lašnje postajalo, i kao što su se dragocěnosti novoga světa u Evropu pratile i brzo razprodavale, isto je tako i u većem još broju prolazila onamo europejska roba i proizvodi. Englezka vanjska trgovina najbolje se razgrani a to zato, što je Englezka počam od 18. stolětja više mirah sklopila, koji su s kopčani svelikim trgovačkim probitkom, zatim što je pomnožala svoja vanjska posědovanja i što je

poimence zauzela iztočnu Indiju. Isto tako englezka *obrtna radinost* preteče radinost svih drugih narodah na kopnu, pomoćju i porabom umětnih strojevah, koje većinom **para** těra. Sva europejska tržišta poplavi englezka roba; nu kašnje se poče i na kopnu razvijati veća radinost, čemu je već Napoleon zatvorom kopna někim načinom pomogao, a zatim su i drugi narodi počeli rabiti one sile, koje su Engleze tako visoko, podigle.

Prometu i trgovini pomažu dobre ceste, željeznice prokopi, parobrodarstvo po moru i rěkah, kao i to što su pošte bolje uredjene i brzojavi u život stupili; zatim trgovački ugovori, dioničarska družtva, banke i. t. d.

Kada se je što dogodilo.

Prva doba.

Po Is.

1492—1648. Odkako se znade za Ameriku pak sve do westfalskoga mira.

1492. Kristof Kolumbo odkriva Ameriku.

1493—1519. Car Maksimilijan I.

1493. Boj Hrvatah s Turci na krbavskom polju.

1495. Večni državni mir. Komorski sud.

1498. Vasco di Gama odkriva morski put u iztočnu Indiju.

1505—1598. Rurikovci u Ruskoj.

1512. Němačka se děli na 10 okružjah.

1515—1547. Franjo I. francuzki kralj.

1517. Počima reformacija. Luterovih 95 članakah.

1519. Cortez predobiva Mexiko.

1519—1556. Car Karlo V.

1520. Magelan brodi po južnom moru.

1521—1564. Ferdinand I.

1521. Vormski sabor proglašuje državni progon proti Luteru.

1521—1526. Prvi rat izmedju Karla V. i Franje I.

1523—1560. Gustav Wasa.

1525. Seljačka buna u Němačkoj. Poraz kod Frankenhausena.

— Pruska postaje světovnom vojvodovinom.

— Franjo I. kod Pavije uhvatjen.

1526—1532. Karlo V. boj bije s Turci.

— Porazna bitka kod Muhača. Ugarsku i česku krunu dobivaju Habsburgovci.

1527. Hrvati izabraše Ferdinanda I. na cetinskom saboru kraljem.

1527—1529. Drugi rat medju Karlom V. i Franjom I. Carevci uzimaju i plěne Rim.

Po Is.

1529. Turci obsědaju Beč.
— Sabor u Spiri. (Protestanti).
1530. Augsburžki sabor. Augsburžko izpovědanje.
— Papa kruni poslědnji put němačkoga cara.
1531. Šmalkaldski savez.
1532. Nürnberžki vĕrozakonski mir.
1535. Poraz anabaptistah u Münsteru.
— Karlo V. sretno vojuje proti Tunisu.
1536—1538. Tretji rat medju Karlom V. i Franjom I.
1540. Ignazio Lojala utemeljuje družbu Isusovu.
1541. Nesretna vojna Karla V. u Algiru.
1542—1544. Četvrti rat medju Karlom V. i Franjom I.
1545—1563. Tridentski crkveni sabor.
1546. Šmalkaldski rat izmedju Karla V. i šmalkaldskoga saveza.
1547. Saski izbornik potučen kod Mühlberga gubi i predaje izborničko dostojanstvo albertinskomu kolěnu.
1552. Mavro iz nenada navaljuje na cara u Insbruku. Passovski ugovor.
1552—1556. Rat Karla V s Henrikom II. francuzkim kraljem. Metz, Toul, Verdun u francuzkih rukuh.
1555. Augsburžki vĕroz. mir. Crkveni rezervat.
1556. Karlo V. predava sinu svomu
1556—1598. Filipu II. španjolsku, a bratu si
1556—1564. Ferdinandu I. carsku krunu.
1558—1608. Elizabeta u Englezkoj.
1560—1598. Vĕrozakonski bojevi u Francuzkoj.
1564—1576. Car Maksimilian II.
1566. Turci navaljuju na Ugarsku. Smrt Solimana II. pod Sigetom.
1567—1573. Vojvoda Alba zapovĕda u Nizozemskoj. Egmont, Hoorn i dr. zaglavljuju.
1570. Jure Zrinjski utemeljuje tiskarnicu u Nedelišću.
1571. Seljačka buna u Hrvatskoj.
— Don Juan d' Austria razbija kod Lepanta tursko brodovlje.
1572. Poljska postaje izbornom državom.
— Bartolova noć.
1576—1612. Rudolf II.

Po Iz.

1579. 7 sěvernih pokrajinah odpada od Nizozemske uslěd utrehtske unije.
1581—1640. Portugalska pod španjolskom vladom.
1583. Grgurev koledar.
1586—1668. Wasovci u Poljskoj.
1587. Marija Stuartova gubi glavu.
1588. Napobědima flota zlo prolazi.

1589—1792. Bourbonska kuća u Francuzkoj.

1589—1610. Henrik IV. u Francuzkoj. Sully.
1598. Nanteski edikt.
1603—1649. Stuartovci u Velikoj Britaniji i Irskoj.
1606. Mir Žitva-Toroški. Mir u Beču.
1609. Českí i slezki protestanti dobivaju „majestat."
1610—1643. Ljudevit XIII. — Marija Medicis.
1612—1619. Car Matija.
1613—1762. Romanova kuća u Ruskoj.

1618. Pruska s Brandenburgom sjedinjena.

1618. Pražka buna zbog povrědjena majestata.

1618—1648. Tridesetgodišnji rat u Němačkoj.

1618—1623. Česko-falački rat.
1619—1637. Car Ferdinand II.
1619. Protestantski stališi u Českoj izabiru si za kralja falačkoga izbornika Fridrika V.
1620. Fridrik na běloj gori potučen a Česka upokorena.
1624—1642. Richelieu, francuzki prvi ministar.
1625—1620. Danska doba u 30godišnjem ratu.
1626. Valdštein pobědjuje grofa Mansfelda (kod desavskoga mosta) a Tilly kralja Kristijana IV. kod Luttera na Barenbergu.
1629. Mir s Danskom u Ljubeku. Restitucionalni edikt.
1630. Valdštein svrgnut.
1630—1635. Švedska doba u 30godiš. ratu.
1630. Gustav Adolfo izkrca se u Pomorju.
1631. Magdeburg razoren.
— Gustav Adolfo potuče Tilly-a kod Breitenfelda nedaleko od Lipska, zatim kretje u zapadnu i južnu Němačku.
1632. Gustav Adolfo i Valdštein u taboru kod Nürnberga.

Po Is.

1632. Poraz kod Lützena. Gustav Adolfo i Pappenheim zaglavljuju.

1634. Valdštein u Chebu smaknut. Austrijci dobivaju pobědu kod Nördlingena nad Bernhardom Veimarskim i Gustavom Hornom.

1635—1648. Švedsko-francuzka doba za 30 god. rata.

1635. Pražki mir.

1637—1657. Car Ferdinand III.

1640—1688. Fridrik Vilelmo veliki brandenburž. izbornik.

1640. Portugalska se otimlje izpod španjolskoga gospodstva. Braganačka kuća stupa na prěstolje.

1642. Torstenson poběduje carevce kod Lipska.

1643—1715. Ljudevit XIV. francuzki kralj.

1643—1661. Mazarin, prvi ministar u Francuzkoj za malodobna Ljudevita XIV.

1648. Westfalski mir.

Druga doba.

1648—1789. Od westfalskoga mira do francuzkoga prevrata.

1649. Pogubiše Karla I. englezkoga kralja.

1649—1660. Englezka republika.

1653—1658. Oliver Cromvell, protektor Englezke.

1655—1660. Švedsko-poljski rat.

1656. Porazna bitka kod Varšave. Švedi ostaju dobitnici pomoćju velikoga izbornika.

1657. Prestaje poljsko gospodstvo nad Pruskom.

1658—1705. Car Leopold I.

1660—1688. Englezka za poslědnja dva Stuartovca: Karla II. i Jakova II. Testacte, Habeas corpus-acte.

1661—1683. Colbert, francezki ministar.

1663. Němački državni sabor pretvara se u postojani kongres zastupnikah.

1666—1668. Prvi nasilni rat Ljudevita XIV. u španjolskoj Nizozemskoj. Tripelallianca. Mir u Aachenu.

1672—1678. Drugi nasilni rat Ljudevita XIV. proti Holandezkoj Tripelallianca se razpada.

1671. P. Zrinjski i Fr. Frankopan smaknuti.

Po Is.

1675. Fridrik Vilelmo Braniborski pobědi kod Fehrbellins Švede, koji su bili prodrli u Branibor.

1678. Mir u Nimvegenu.

1679. Veliki izbornik bude prisiljen mirom u St. Germain en Laye sve skoro povratiti, što je bio oteo Švedom.

1680—1685. Reunije Ljudevita XIV.

1683. Turci poslědnji put obsědaju Beč. Ivan Sobieski.

1685. Ukida se nanteski edikt. Množtvo protestantah ostavlja Francuzku i prelazi poimence u Branibor.

1687. Ugarska postaje naslědnom državom u rodu Habsburžkom.

1688—1697. Tretji nasilni rat Ljudevita XIV. Opustošenje Falca.

1688. Englezka buna. Stuartovci protěrani iz Englezke.

1689—1725. Petar Veliki samovladalac svih Rusah.

1689—1702. Oranska kuća u Englezkoj. Vilelmo III.

1697. Rysvički mir.

1699. Mir s Turci u Karlovcih.

1700—1721. Sěverni rat.

1700. Karlo XII. izkrca se na Seelandiju i prisili Dansku na mir u Travendalu.

— Karlo XII. potuče Ruse kod Narve.

— Habsburžka kuća u Španjolskoj izumira s Karlom II.

1701. Brandenburžki izbornik postaje pruskim kraljem.

1701—1713. Fridrik I. pruski kralj.

1701—1714. Španjolski rat za naslědstvo.

1701. Rat se zametje u Talijanskoj Milana radi.

1703. Petrograd utemeljen.

1704. Stanislav Leščinski, poljski kralj.

— Englezi osvajaju Gibraltar.

— Eugen i Malborough pobědjuju Francuze kod Hochstädta.

1705—1711. Car Josip I.

1706. Malborough održa pobědu kod Ramillies-a, a Eugen pruskom pomoćju kod Turina.

1708. Eugen i Malborough ostaju slavodobitnici kod Oudenarde. Ugovaranje mira.

1709. Ta oba zapovědnika pobědjuju opet kod Malplaqueta.

Po Is.

1709. Karlo XII. do noge potučen kod Pultave běži u Tursku.

1709—1714. Karlo XII. boravi u Turskoj. Petar osvaja švedske pokrajine na iztočnom moru. Kako su ga obkolili Turci na Prutu, pa kako se je ipak oslobodio.

1711—1740. Car Karlo VI.

(1712). Malboroughov ministerij pada. Francuzke poběde u Španjolskoj.

1712. Hrvati prihvatjaju naslědno pravo ženske loze roda habsburžkoga.

1713—1740. Fridrik Vilelmo I. pruski kralj.

1713. Utrechtski mir. Filipa V. priznavaju španjolskim kraljem i inih pokrajinah izvan Europe.

1714. Mir u Rastadtu i Badenu, Karlo VI. dobiva španjolske pokrajine u Europi.

— Hanoveranska kuća podiže se na englezko prěstolje.

1714—1718. Boj Turakah s Mletci i Austrijom.

1715—1774. Ljudevit XV. francuzki kralj.

1718. Karlo XII. životom platja, kada je Friedrichshallu obsědao.

1721. Nystadtski mir medju Ruskom i Švedskom.

1733—1738. Poljski rat za naslědstvo.

1736—1739. Turci boj biju s Ruskom i Austrijom.

1738. Bečki mir. Stanislav se odriče poljske krune i dobiva Lotaringiju.

1739. Biogradski mir.

1740—1780. Carica Marija Terezija.

1740—1786. Fridrik II. Veliki, pruski kralj.

1740—1748. Austrijski rat za naslědstvo.

1740—1742. Prvi slezki rat.

1741. Osvojenje Slezke i Fridrikova poběda kod Molvicah.

1742. Fridrikova poběda kod Časlave. Mir u Breslavi.

1742—1745. Car Karlo VII. Marija Terezija dobiva na požunskom saboru pomoć od ugarskih stališah. Karlo VII. izgubi Bavarsku.

1744—1745. Drugi slezki rat.

— Po Karla VII. smrti odriče se njegov sin svakoga prava na austrijsko prěstolje.

Po Is.

1745—1806. Lotarinžka kuća u Němačkoj i Austriji.

1745—1765. Franjo I. car.

1765. Fridrika II. poběde kod Hohenfriedberga, Zarova i Kesselsdorfa.

— Mir u Draždjanih sklopljen izmedju Austrije i Pruske.

1748. Mir u Aachenu medju Austrijom i Francezkom.

1756—1763. Tretji slezki ili sedmogodišnji rat.

1756—1763. Pomorski rat medju Francuzkom i Englezkom radi amerikanskih medjah.

1756. Fridrik provali u Sasku i obkoli sasku vojsku. Poběda kod Lovosicah u Českoj.

1757. Fridrik održa poběda kod Praga, nu potukoše ga kod Kolina. Poběda Francuzah kod Hastenbecka, a Rusah kod Velikoga Krnjova. Poraz Francuzah i državnih četah kod Rossbacha, a Austrijanacah kod Leuthena.

1758. Francuzi budu potučeni kod Crefelda, Rusi kod Zorndoffa, a Fridrik kod Hochkircha.

1759. Poběda Austrijanacah kod Kunnersdorfa. General Fink uhvatjen kod Maxena.

1760. Fouqué-a uhvatiše kod Landhuta. Fridrikove poběde kod Lehnice i Torgave.

1761. Fridrikov tabor kod Boleslavicah.

1762—1796. K a t a r i n a II.

1762. Fridrik pobědnik kod Burkersdorfa, isto tako i brat mu Henrik kod Freiberga.

1763. Mir u Hubertsburgu i Parizu čini konac jednomu i drugomu 7godišnjem ratu.

1765—1790. C a r J o s i p II.

1767—1784. Rat Englezah u iztočnoj Indiji.

1768—1780. Cook tri puta obrodi svět.

1768—1774. Rusko-turski rat.

1772. Prva dioba Poljske medju Ruskom, Pruskom i Austrijom.

1773. Papa Kliment XIV. ukida red Isusove družbe.

1774—1792. Ljudevit XVI. francuzki kralj.

1776—1783. S ě v e r o - a m e r i k a n s k i h r a t z a s l o b o d u.

1776. Trinaest sěvero-amerikanskih pokrajinah proglašuje svoju neodvisnost od Englezke.

Po Is.

1778—1779. Bavarski rat za naslědstvo.

1780—1790. Josip II. za svoga vladanja uvadja velike proměne.

1785. Němački kneževski savez protivi se razširenju austrijske države.

1786—1797. Fridrik Vilelmo II. pruski kralj.

1787—1792. Porta boj bije s Ruskom i Austrijom.

Tretja doba.

1789—1815. Od početka francezkoga prevrata do drugoga parižkoga mira.

1789—1791. Ustavotvorna narodna skupština. Bastilla na juriš oteta. Feudalni sustav prestaje. Novo razděljenje države. Assignati. Ukinutje samostanah i naslědnoga plemstva. Kralj běži iz Pariza.

1790—1792. Car Leopold II.

1792—1806. Franjo II. poslědnji němački car.

1792—1804. Francuzka republika.

1792—1795. Narodni konvent.

1792. Dumouriez pobědi kod Iemappesa i osvoji cělu Belgiju.

1793. Smrt Ljudevita XVI. Odbor za blagostanje franc. države. Pad Gironde.

1793—1797. Boj Francuzke s prvim savezom.

1793. Uslěd poběde kod Neervindena Austrijanci opet dobivaju Belgiju.

1793-1794. Strahovlada. Drugi ustav. Obći ustanak proti nutarnjim i vanjskim neprijateljem (Vendée). Robespierov pad i konac.

1793. Druga dioba Poljske medju Ruskom i Pruskom.

1794. Pobědom kod Fleurus-a osvajaju opet Francuzi Belgiju.

1795. Tretja dioba Poljske medju Ruskom, Pruskom i Austrijom.

— Pruska skaplja posebni mir s Francezkom u Bazileji

17 5—1806. Holandezka nosi ime batavske republike.

1795—1799. Direktorialna vlada u Francuzkoj.

1796. Nadvojvoda Karlo sretno vojuje proti Jourdanu i Moreau-u.

Po Is.

1796—1797. Napoleonove vojne u Italiji. Poběda kod Montenotte, Millesima, Mondovi, Lodi. Mantova se predaje. Mir u Campo-Formio. Cisalpinska i ligurska republika.

1797—1840. Fridrik Vilelmo III. pruski kralj.

1798—1799. Bonaparte vojuje u Egiptu i Siriji. Zauzimlje Maltu. Poběda kod pyramidah. Nelson uništuje francuzko brodovlje kod Abukira. Jaffa uzeta jurišem. St. Jean d'Acre hrabro se drži i nepredaje se. Poběda nad turskom vojskom kod Abukira.

1798. Helvetska i rimska republika.

1799—1802. Rat tretjega saveza proti Francuzkoj.

1799. Direktorium prestaje. Bonaparte, prvi konzul. Četvrti ustav.

— Napulje dobiva ime partenopske republike.

— Francuzi nesretno vojuju u Němačkoj, Švajcarskoj i u Talijanskoj.

1800. Napoleon dobiva pobědom kod Marenga opet gornju Italiju, a Moreau pospěši pobědom kod Hohenlindena.

1801. Mir u Lunevilli medju Francuzkom i Austrijom. Francuzi ostavljaju Egipat.

1802. Mir u Amiensu izmedju Francuzke i Englezke.

— Napoleonu predaju doživotno konzulat.

1804—1814. Napoleon, francuzki naslědni car.

1805. Napoleon, talijanski kralj. Eugen Beauharnais, podkralj.

— Tretji savez proti Francuzkoj. Mack se predaje na pogodbu u Ulmu. Nelson pobědjuje i zaglavljuje kod Trafalgara. Murat obsěda Beč. Trocarska bitka kod Slavkova.

1805. Mir u Požunu, Bavarska i Würtemberžka postaju kraljevine. Tirolska dopada Bavarsku.

1806—1808. Josip Bonaparte, napuljski kralj.

1806—1810. Ljudevit Bonaparte, holandezki kralje

1806. Četvrti savez proti Francuzkoj.

1806. Prusi stradaju kod Jene i Auerstädta.

1807. Neodlučna bitka kod Jilave.

Po Is.

1807. Poraz Rusah kod Friedlanda.

— Mir u Tilži s Ruskom i Pruskom. Varšavska vojvodovina pripada Saskoj.

1807—1813. Jeronim Bonaparte, westfalski kralj.

1808—1814. Francuzi ratuju u Španjolskoj. Josip Bonaparte, španjolski kralj. Murat, napuljski kralj.

— Austrijski rat s Napoleonom. Beč po drugi put predobljen. Napoleon prvi put poražen kod Asperna i Esslinga, poběda kod Wagrama. Bečki mir.

— Ukinutje světovne papinske vlade.

1809—1810. Tirolski ustanak. A. Hofer ustrěljen u Mantovi.

1810—1814. Holandezka s Francezkom sjedinjena.

1810. Napoleon razpitav se s Josefinom ženi se s Marijom Louisom, austrijskom nadvojvodinjom.

1810—1813. Francuzko carstvo najdalje se prostire.

1811—1824. Amerikanske pokrajine odcěpljuju se od Španjolske.

1812. Napoleon u Ruskoj. Poběda kod Smolenska i Borodina. Pogor Moskve. Povratak i propast francuzke vojske. Ney i Oudinot jošte jedan put pobědjuju na Beresini.

1812. Wellingtonova poběda kod Salamance.

1813. Velika savezna borba za slobodu proti Napoleonu

1813. Pruska se diže i napinje sve svoje sile. Napoleon pobědnik nad Prusi i Rusi kod Lützena ili Grossgörschena, zatim kod Budišina i Vuršova. Primirje. Austrija pristaje takodjer uz savez. Napoleon pobědjuje jošte kod Draždjanah, naprotiv njegovi vodje potučeni. Oudinot kod Grossbeeren-a (Bülov), Macdonald kod Wahlstatta (Blücher), Vandamme kod Hlumca, Ney kod Denevicah. Odlučna bitka narodah kod Lipska. Borba kod Hanova.

— Wellingtonova poběda kod Vittorije.

1814. Saveznici prodiru u Francuzku. Blücherova poběda kod la Rothiere i Laona. Pariz zauzet. Napoleon svrgnut putuje na Elbu.

— Prvi parižki mir.

— Bečki kongres.

Po Is.

1815. Napoleonov povratak (100 danah).

1815. Stražnji boj saveznikah proti Napoleonu. Blücher potučen kod Ligny-a. Ney vojuje bez uspěha kod Quatrebre. Wellington i Blücher odlučuju bitku kod Waterlooa. Napoleon se po drugi put odriče prěstolja.

1815—1830. Bourbonci se opet podižu.

— Sveti savez izmedju Ruske, Austrije i Pruske.

— Drugi parižki mir.

Pregled sadržaja.

Tretja doba.

Tiskom Karla Goriška u Beču.

